

RODNOTSTNO OBNAŠANJE IN PRISELJEVANJE V SLOVENIJI V OBDOBJU PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Prispevek predstavlja razvoj priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni z vidika vplivov na raven rodnotnosti v Sloveniji. Analizira priseljevanje v Slovenijo in na podlagi primerjav rodnotnosti posameznih etničnih skupin v Sloveniji opredeljuje njihovo vlogo v skupni rodnotnosti v Sloveniji. Poudarek je na primerjavah rodnotnosti priseljenega prebivalstva z večinskim prebivalstvom v Sloveniji. Prikazano je, da priselitve niso dvigovale ravni rodnotnosti v Sloveniji, temveč so jo, v nasprotju z delom javnega diskurza, celo zniževale.

Ključne besede: etničnost, rodnotstno obnašanje, migracije, geografski dejavniki rodnotnosti, priselitve, demografija, demogeografija, Slovenija

FERTILITY BEHAVIOUR AND IMMIGRATION IN SLOVENIA IN THE PERIOD FOLLOWING WORLD WAR II

The article presents the history of immigration in Slovenia after the World War II, from the viewpoint of its influence upon the fertility rate of the population. It analyzes immigration into Slovenia, and based upon comparison of different ethnic groups' reproductive level, defines their role in the total fertility behaviour change. The focus is on the comparison of the reproduction rate of immigrant population with that of the majority population. The concluding observation is that immigration has not contributed to the increase of the demographic reproduction rate; contrary to part of the public discourse, it has even been the cause of its decrease.

Keywords: ethnicity, demographic trends, migrations, geographic factors of fertility, immigration, Slovenia, demogeography, fertility

UVOD

Malo je tematik, ki bi bile tako podvržene stereotipom in kontroverzam v laični, pa tudi strokovni javnosti, kot to velja ravno za priseljevanje. Priseljenci in tujci so bili v drugi polovici 20. stoletja tudi v Sloveniji tarče marsikaterih zgrešenih predstav, predsodkov in posploševanj. Ta pojav je splošen, pa vendarle so med državami precejšnje razlike. Medtem ko so se v Slovenijo »priselili« koncepti in gledanja na tujce ali priseljence predvsem iz zahodno in srednje evropskih držav, se je v obravnava priseljencev ne glede na družbeni ali ekonomski položaj tudi v družboslovnem diskurzu reproduciral negativistični prizvok, ki ga večina niti ne opazi (prim. npr. Knežević-Hočevar 2003).

Struktura priseljencev je bila v obseženem obdobju zelo različna. Ne le v verskem ali etničnem, temveč tudi v pogledu razdalje do območij, od koder so se preselili. V našem primeru je v središču pozornosti prebivalstvo z območja nekdanje Jugoslavije in njegovi učinki na spremenjeno demografsko in geografsko strukturo Slovenije. Slednji v javnem diskurzu nastopata kot predmet posebnega sentimenta za »čisto« slovensko »kri«, tipa spontanega rasizma, ki »naravno« prevzemata in reproducirata ideologijo krvi in grude (prim. Le Bras 2003: 76). Obstoje in vztrajnost teh pogledov kaže, da družba in njeni notranji segmenti, zlasti producenti humanistično-družboslovne vednosti niso naredili dovolj, da bi razjasnili situacijo, saj so bili pogosto sami podvrženi predsodkovni miselnosti in retoriki ter tako marsikdaj niso uspeli ubežati zunajstrokovnosti presoje. Podobno velja tudi za medije, ki v težnji po senzacionalizmu niso naklonjeni širjenju strokovnih presojev.

Problematika rodnosti je v Sloveniji tema, ki v zadnjem desetletju še posebej buri duhove. Največkrat kot posledica populističnega iskanja krivcev za nizko rodnost. Že tolikokrat slišane zgodbe o »izumiranju Slovencev« nimajo več pravega učinka, saj se je prebivalstvo nekako navadilo nanje in jih šteje za nekaj samoumevnega. Ta javna apatija pa ne odvezuje državne oblasti, ki bi morala na področju rodnosti storiti bistveno več. Za začetek bi se morala resneje lotiti celovite prebivalstvene politike, ki je kljub dolgoletnemu opozarjanju ljudi iz stroke še vedno ni. Tako pa se ustvarjajo plodna tla za nove nestrpnosti, ko se išče in najde »grešnega kozla« v različnih manjšinah (Kuhar 2001). Tako imamo v nekaterih slovenskih dnevnikih in tednikih priložnost brati, kako ogrožajoča za (slovensko) substanco je rodnost priseljencev (prim. npr. Šumi 2004; Drolc 2003; Vrcan 2002; Knežević-Hočevar 2003). Problem je toliko večji, ker je postavljena premisa netočna. Če morda za nekatere druge države velja, da imajo priseljenci višjo rodnost od domačinov, je v Sloveniji slika pravzaprav obratna. To ob pravilnem interpretiranju sami na sebi potrjujejo že nekateri uradno objavljeni popisni podatki. Terjajo pa temeljito analizo in interpretacijo.

MIGRACIJE V SLOVENIJI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Migracije so sestavina mehanskega gibanja prebivalstva, ki se sestoji iz prepleta priselitev in odselitev, označuje pa ga selitveni upad ali prirastek. Mehansko gibanje prebivalstva vpliva na starostno in spolno sestavo prebivalstva ter na nekatere druge (etnična, verska, jezikovna struktura) značilnosti. V zaprtih prebivalstvih migracije nimajo nobene vloge pri splošnem gibanju prebivalstva, saj je zaprto prebivalstvo odvisno le od naravnega gibanja. Pri odprtih prebivalstvih obstaja mehansko gibanje različne intenzivnosti. Prebivalstvo Slovenije je tipičen primer intenzivno odprtega prebivalstva, ki je bilo permanentno izpostavljeno intenzivnemu demografskemu prežemanju. Migracijski saldo Slovenije s tujino posebej z vidika primanjkljaja ali presežka v zadnjem času ni obsežen (Slika 1; Preglednica 1). V »tujino« so zaradi lažje primerjave vključene tudi druge republike SFRJ, ki so sicer pomenile tradicionalno bazo večine priselitev v Slovenijo po drugi svetovni vojni (Gosar 1993; Repolusk 1999).

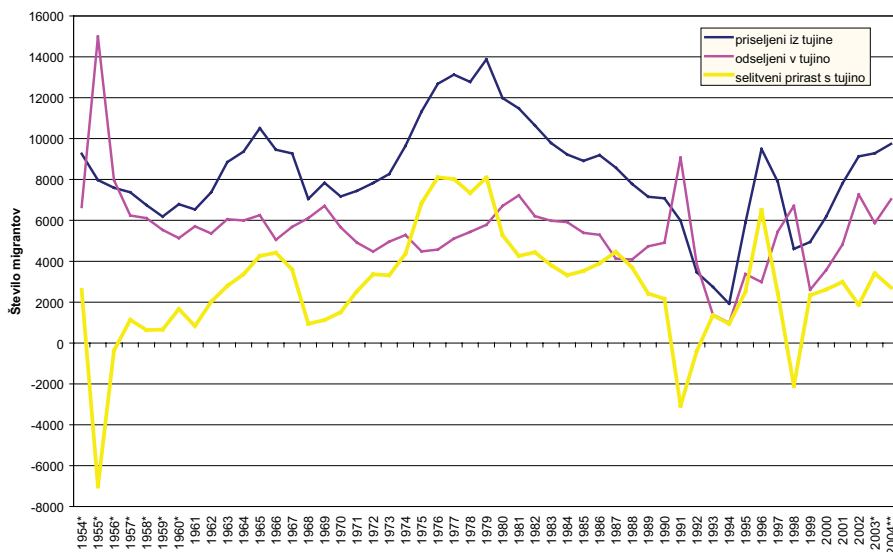
Sodeč po uradnih podatkih selitvene statistike so bila petdeseta leta še vedno neto emigracijska. Skupno se je v obdobju 1954–1960 izselilo 694 oseb več, kot se jih je v istem obdobju priselilo (Slika 1). Prvi večji presežni val se je zgodil sredi 1960. let, ki pa je do konca istega desetletja praktično popolnoma skopnel. Vendar je pri vrednotenju vloge Slovenije kot neto dajalke ali prejemnice prebivalstva v tistem času potrebna previdnost. Že študija A. Gosarja (1978) je pokazala, da je treba v migracijski bilanci upoštevati tudi t. i. zdomce, se pravi »delovno« emigracijo, saj se je kmalu izkazalo, da bo večina teh izseljencev ostala v tujini. Iz tega stališča moremo šestdeseta leta razlagati tudi kot neto emigracijsko obdobje Slovenije (*ibid.*). Šele sredi 1970. let se je presežek začel hitreje povečevati, vrh pa je dosegel med letoma 1975 in 1980, ko so presežki dosegali tudi 8.000 prebivalcev na leto. Na ta način so presegli tudi število zdomcev, ki je že po popisu 1971 presegalo 40.000 oseb.¹ V 1980. letih je priseljevanje sicer še vedno presegalo odseljevanje, a presežki več niso dosegali prejšnjih vrednosti, čeprav so se še vedno v poprečju gibali okrog 4.000 prebivalcev letno. Velike spremembe so se v migracijskem smislu zgodile v 1990. letih kot posledica razpada SFRJ. Slovenija je imela v obdobju 1991–2000 presežek 13.137 priseljenih iz tujine nad odseljenimi v tujino ne glede na državljanstvo selilcev. Ta presežek v treh petinah predstavljajo moški (61,7 %), pomeni pa približno le še 1.300 neto priselitev letno. Ob skupno skoraj dveh milijonih prebivalcev znaša ta presežek manj kot promil (0,065 %) na letni ravni. Sicer pa je migracijski saldo v zadnjem desetletju 20. stoletja izrazito nestabilen z velikimi nihanjem enkrat v smeri primanjkljaja, drugič v smeri presežka.

1 Vir: Popis 1971, SURS.

Kljub povedanemu je po letu 1998 pa vse do leta 2004 opaziti dokaj stabilen selitveni prirast, ki znaša okrog 2.650 oseb na leto, in s katerim se nadomeščajo izgube iz naravnega gibanja prebivalstva Slovenije. To kaže na možnost prisotnosti nekakšne »tihе«, spontane, nezapisane migracijske politike, katere cilj je vzdrževanje skupnega števila prebivalstva Slovenije na ravni okrog dveh milijonov. Na ta način je namreč zagotovljena tudi minimalna rast skupnega števila prebivalcev Slovenije (slika 1; preglednica 1). Seveda se taka »politika« na dolgi rok ne more obnesti, saj je starostna struktura v Sloveniji že tako neugodna, da na ta način kmalu ne bo več mogoče nadomeščati demografskega primanjkljaja. Podatki v preglednici pa opozarjajo na še en pomemben razkorak med rezultati beleženja tekoče vitalne in migracijske statistike in podatki centralnega registra prebivalstva. Ta razkorak je bil visok zlasti leta 1999, ko je dosegal kar 8.438 (!) prebivalcev in je morda povezan s »povratkom izbrisanih« v aktivne evidence prebivalstva. Velik razkorak se je pojavil tudi leta 2001, ko je število registriranih prebivalcev naraslo za 1.971 oseb več, kot bi to lahko pričakovali glede na naravno in mehansko gibanje tega leta (preglednica 1).

Slika 1: Migracije v Sloveniji v obdobju 1954–2004 (* letopisni podatki; ** preračun na osnovi polletnih podatkov selitvene statistike) (vir: RR – prebivalstvo 2002, Statistični letopis 1964, 2004, Mesečni statistični pregled 11/2005, SURS)

Preglednica 1: Gibanje števila prebivalcev v Sloveniji v obdobju 1998–2005 (vir: Statistični letopis RS 2004; Mesečni statistični pregled RS, 2005, SURS; lastni izračuni; * ocena)

Leto	Prebivalstvo (31.12.)	Živorojeni	Umrli	Naravni prirastek	Priseljeni	Odsejjeni	Selitveni prirastek	Skupni prirastek	razlika v številu reg. preb.
1998	1 978 334	17 856	19 039	-1 183	4 603	6 708	-2 105	-3 288	nd
1999	1 987 755	17 533	18 885	-1 352	4 941	2 606	2 335	983	9 421
2000	1 990 094	18 180	18 588	-408	6 185	3 570	2 615	2 207	2 339
2001	1 994 026	17 477	18 508	-1 031	7 803	4 811	2 992	1 961	3 932
2002	1 995 033	17 501	18 701	-1 200	9 134	7 269	1 865	665	1 007
2003	1 996 433	17 289	19 297	-2 008	9 279	5 867	3 412	1 404	1 400
2004	1 997 590	17 961	18 523	-562	10 171	8 269	1 902	1 340	1 157
2005(31.03.)	(1 998 079)	(3 923)	(4 860)	(-937)	(2 949)	(1 523)	(1 426)	(489)	489
2005(30.06.)	(2 001 114)	(7 846)	(9 720)	(-1 874)	(5 898)	(3 046)	(2 852)	(978)	3 524
2005*	(1 999 546)	(15 692)	(19 440)	(-3 748)	(11 796)	(6 092)	(5 704)	(1956)	(1956)
vir: SURS									

RODNOST V SLOVENIJI V ODVISNOSTI OD MIGRACIJ IN ETNIČNOSTI

V Sloveniji se je do leta 1960 demografski prehod zaključil (Vogelnik 1965). Značilnosti modernih prebivalstev pa je Slovenija pridobila predvsem v 1980. letih, ko je celotna rodnost padla pod raven enostavne reprodukcije (prim. Malačič 2000: 246, 313). V slovenski literaturi se imigraciji iz drugih republik SFRJ v Slovenijo pogosto pripisuje prevelik pomen, češ da naj bi zaradi domnevno višje »lastne« rodnosti pripomogla k višji rodnosti v Sloveniji nasploh. Podatki o priselitvah kažejo, da se je v času največjega priseljevanja rodnost znižala (prim. Gosar 1993; Malačič 2000: 181). Kazalnik celotne rodnosti nam kaže stagnacijo v 1970. letih na okrog 2,2² v začetku 1980. pa pade pod raven enostavne obnove prebivalstva ter postopno upadanje na vrednosti okrog 1,5 (*ibid.*). To kaže, da imigracija ni imela zelenega učinka, čeprav so o blagodejnih reproduktivnih učinkih imigracije v tistem času drugače kot v splošnem javnem govoru razmišljali le redki. To lahko razberemo tudi iz statističnih podatkov za, denimo, Bosno in Hercegovino, ki je predstavljala emigracijsko območje za velik del slovenske imigracije, saj je Slovenijo oskrbovala z dodatnim aktivnim prebivalstvom. Tudi tam je celotna rodnost že v 1970. letih komaj zadoščala za enostavno reprodukcijo (FWA 2001). Zato lahko gladko ovržemo hipotezo o uvozu učinkovitejšega rodnostnega obnašanja iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo, saj se kvantitativno ni prav nič

2 Vir: Statistični letopis SRS 1980.

razlikovalo od slovenskega. Če ne bi bilo emigracije iz Bosne in Hercegovine, bi tam nekateri kazalniki rodnosti dosegali še nižje vrednosti.

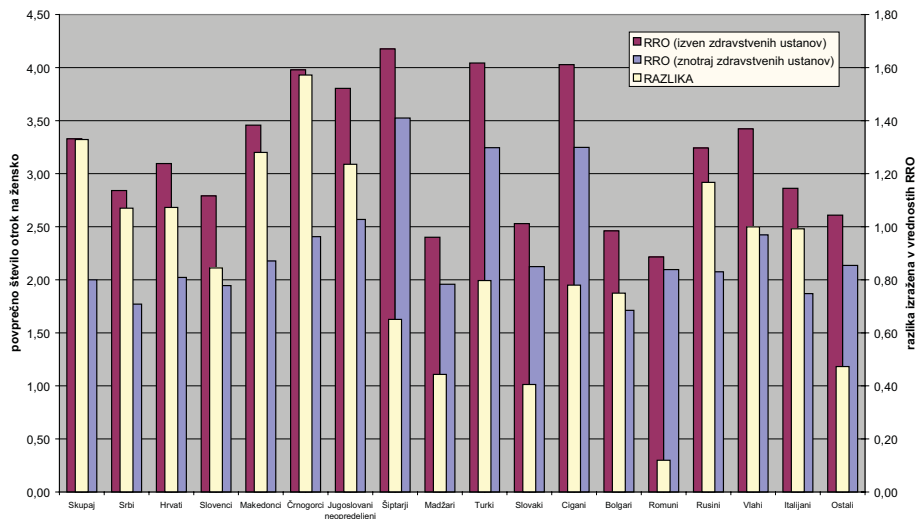
Iz analize rodnosti po etnični pripadnosti, ki jo je izvedla M. Šircelj (1991: 342–4, 357), je razvidno, da so takrat kazalniki celotne rodnosti kazali zgolj višje transverzalne, ne pa tudi višje longitudinalne vrednosti končnega potomstva. To lahko pomeni predvsem različno tempiranje rojstev sicer načrtovanega števila otrok, ne pa tudi dejansko višje rodnosti. M. Šircelj dokazuje, da so Slovenke tedaj dosegale celo višjo rodnost od večine priseljenih žensk (*ibid.*). To z drugimi besedami pomeni, da so priseljeni zgolj dodatno obnavljali in krepili mlajše in srednje skupine aktivnega prebivalstva, k višji rodnosti pa niso bistveno prispevali. Prišlo je torej zgolj do učinka zakasnitve staranja prebivalstva Slovenije, ki se je preneslo v 1990. leta, in se zaradi vitalnih in migracijskih trendov v Sloveniji še pospešuje.

Iz sicer redkih virov, ki nam za obdobje nekdanje SFRJ prikazujejo podatke o rojstvih po etnični pripadnosti mater, lahko vendarle razberemo etnično specifične obrazce rodnostnega obnašanja. Specifičnost, ki jo v rodnostnem obnašanju zaznavamo kot etnično, je v veliki meri plod geografskih razlik med območji, v katerih ljudje živijo.

Za leto 1959 jugoslovanski podatki kažejo rodnost po etničnosti na zanimiv način tako, da ločujejo matere, ki so rodile izven zdravstvenih ustanov, in tiste, ki so rodile znotraj njih (Slika 2). Med obema skupinama mater obstaja večja razlika po (institucionalnem) mestu rojstva kakor po etničnosti. Oba podatka sta močno korelacijsko povezana ($r = 0,823$; $P < 0,0001$). To pomeni: če je pri neki etnični skupini rodnost relativno nižja, bo nižja ne glede na to, ali bo porod doma ali v porodnišnici. Ta razlika velja pri vseh 17 obravnavanih etnično oznamovanih skupinah in eni zbirni skupini (kategorija »ostalo«). Razlika, izražena s kazalnikom realiziranega rodnostnega obnašanja (po: Josipovič 2005) med obema skupinama porodnic je precejšnja. Na vsejugoslovanski ravni znaša 1,33 otroka na žensko.

Po drugi strani mesto rojstva (v zdravstveni ustanovi ali zunaj nje) kaže tudi na velik razkorak med ženskami, ki so v skladu s svojimi lokalnimi tradicijami rojevale doma, in ženskami (praviloma mlajšimi), ki so se v istem obdobju odločile za porod v zdravstveni instituciji. To je v sozvočju z ugotovitvami Irene Rožman (2004: 123), ki ravno rojevanje doma opredeljuje kot nadaljevanje ustaljenih kulturnih predstav in praks posebej pri tistih ženskah, ki so vsaj enkrat že rodile, in se jim »novotarija« (porodnišnica) ni zdela privlačen kraj poroda.

Slika 2: Realizirano rodnostno obnašanje (RRO) po etničnosti mater leta 1959 glede na kraj poroda (v/zunaj zdravstvene ustanove).³

Največja razlika (torej sistematično v korist višjih vrednosti izven zdravstvenih institucij) med vrednostmi kazalnika RRO (realiziranega rodnostnega obnašanja) glede na mesto poroda je pri Črnogorcih, sledijo jim Makedonci in neopredeljeni Jugoslovanci (slika 2). Najmanjša razlika je pri Romunih, Slovaki in Madžarih, torej pri etničnih skupinah, za katere so tudi kazalniki RRO med najnižjimi. Če primerjamo Slovence (1,95) z drugače etnično opredeljenimi, vidimo, da vrednosti, ki jih dosegajo, niso med najnižjimi. Med jugoslovanskimi narodi so vrednosti pri »porodnišnični« skupini nižje pri Srbih (1,77); Hrvati (2,02) imajo nekoliko višje vrednosti, večja razlika pa je nasproti Makedoncem (2,18), Črnogorcem (2,41) in neopredeljenim Jugoslovanom (2,57). Med slednjimi prevladujejo Muslimani oziroma Bošnjaki. Med vsejugoslovanskimi etničnimi skupinami daleč najvišjo vrednost dosegajo Albanci, tedaj označeni kot Šiptarji (3,52), najnižjo pa Bolgari (1,71).

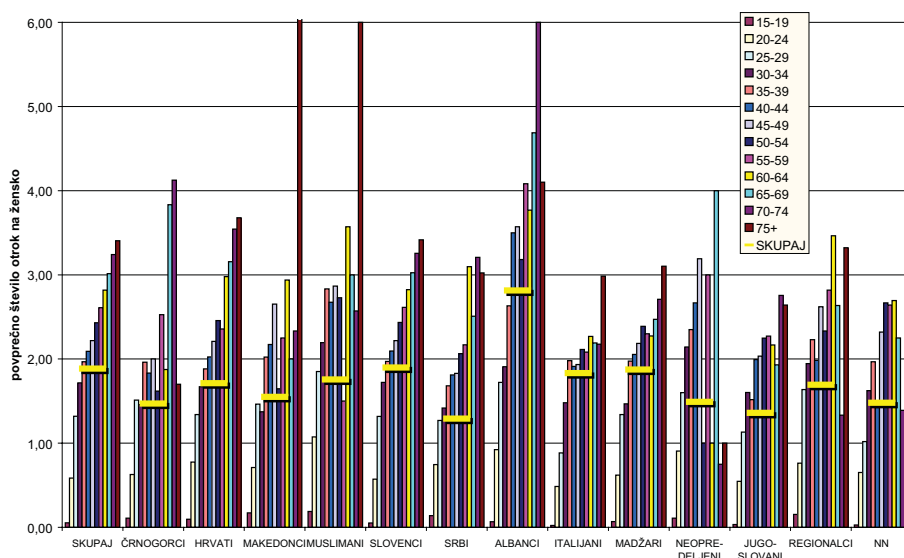
Ob koncu 1950. let torej ugotovljamo bistveno manjše razlike v rodnostnem obnašanju, kot bi jih morda pričakovali. Obenem je opazno postopno nižanje deležev izveninstitucionalnih rojstev v geografski smeri proti severu in severozahodu, s primerljivo močjo v isti smeri pa gre tudi nižanje institucionalne rodnosti. Z geografsko smerjo povezujemo predvsem tradicionalne poselitvene teritorije izbranih etničnih skupin.

3 Vir: SGJ-62, SZS. Predstavljeni izračuni so avtorjeva ekstrapolacija podatkov.

Popis iz leta 1971 je prvi, ki zaradi svoje metodologije dovoljuje identifikacijo priseljenega prebivalstva po etničnosti. Sicer so 1960. leta migracijsko precej manj živahna od 1970., a so že zaznavni obrisi prvih priselitvenih tokov. Slovenija tedaj kaže še vedno močno monoetnično strukturo s 94,04 % ljudmi, ki se opredeljujejo za Slovence. Ta delež je med eksplicitno etnično opredeljenim prebivalstvom še višji (94,88 %), popis pa je v večjem številu zabeležil le še Hrvate (41.556) in Srbe (20.209). Vseh drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti je bilo bistveno manj, navadno le po nekaj sto ali nekaj tisoč.⁴ Zaradi tega je bilo tudi relativno nizko število žensk v posameznih starostnih skupinah, ki so prikazane v grafu končnega potomstva (slika 3). Omenimo še, da popisni podatki ne vsebujejo vrednosti končnega potomstva za Romkinje, čeprav je skupno število Romov v Sloveniji po popisu 1971 dosegalo številko 951. Stanje na področju rodnosti kaže še vedno ugoden razvoj v starostnih skupinah 45–49 let (2,22 otroka na žensko) in 50–54 (2,43), vendar pa hitro krčenje obsega končnega potomstva poteka tudi v mlajših petletnih starostnih skupinah žensk. Tako je razvidno, da ob tedanjih razmerah rojevanja v starosti po 40. letu ženske v naslednjem obdobju niso mogle bistveno izboljšati vrednosti svojega končnega potomstva v skupini 40–44 let (2,09), kar že pomeni prehod k zoženi reprodukciji.

Slika 3: Potomstvo po etničnosti in starosti 1971, Slovenija⁵

4 Vir: Statistične informacije 92, 2003, SURS.

5 Vir: Popis 1971, SURS. Predstavljeni izračuni so avtorjeva ekstrapolacija podatkov.

V starostni skupini 45–49 let dosegajo Slovenke relativno visoko vrednost (2,22), višje vrednosti dosegajo Albanke (3,57), Muslimanke (2,87) in Makedonke (2,65). Ženske iz teh treh etnično opredeljenih skupin imajo zaradi majhne številčnosti precej neenakomerno razporeditev rojstev po starosti, pri čemer predvsem Makedonke v mlajših starostnih skupinah že zaostajajo za Slovenkami. Hrvatice (2,21), Madžarke (2,18), Črnogorke (2,00), Italijanke (1,93) in Srbkinje (1,83) so po tem vrstnem redu dosegale nižje vrednosti rodnosti, kar je v mlajših starostnih skupinah še izraziteje. S tem se postopoma že oblikuje vzorec v povprečju višje rodnosti Slovenk v primerjavi s povprečji pri tedaj pretežno priseljeni populaciji. Povprečne vrednosti končnega potomstva pa so razen pri Albankah najvišje ravno pri Slovenkah, saj je med njimi relativno več žensk, ki so dosegle večji delež višjih redov rojstev v višji starosti kar gre precej na račun številčnosti in razporeditve v starejših starostnih skupinah, ko so bile vrednosti še precej višje.

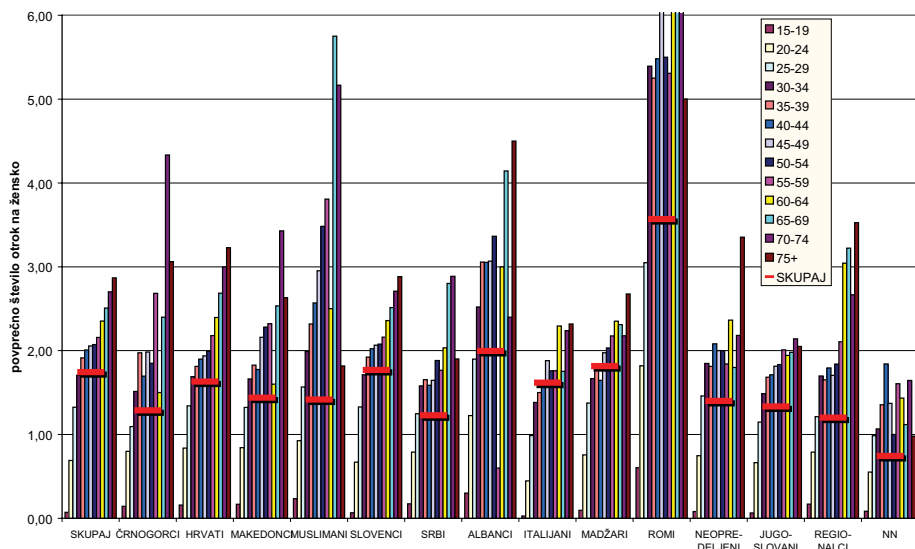
Popisni podatki za leto 1981 kažejo, da se je obseg končnega potomstva v Sloveniji tedaj že znašel na meji enostavne reprodukcije ali tik pod njo.⁶ Ženske v starostni skupini 45–49 so v povprečju rodile 2,06 otroka, naslednja starostna skupina (50–54), ki pa je že skoraj v celoti prenehala z rojevanjem, pa je dosegla le za odtenek višjo vrednost (2,07). Ti podatki so logično nadaljevanje vrednosti iz popisa 1971, ki smo jih omenili v prejšnjem poglavju. Če upoštevamo podatek, da so te ženske večino svojih otrok rodile v povprečju okrog 30. leta starosti, lahko sklepamo, da je bila raven končnega potomstva sredi šestdesetih že tik pod mejo enostavne reprodukcije. Razlike med etničnimi skupinami niso zanemarljive. Ne sicer toliko po obsegu končnega potomstva kot po njegovi časovni razporeditvi oziroma tempiranju (slika 4). Pomembna skupna značilnost večine etničnih skupin razen slovenske je zelo enakomerna realizacija rodnostnega obnašanja do obsega treh otrok. Rojstva višjega reda so tista, ki odločilno prispevajo, oziroma so odločilno prispevala, k višjim vrednostim za posamezno etnično skupino. Tako so denimo Italijanke (1,76 otroka na žensko v starostni skupini 50–54) kot večinoma nepriseljena skupina, ohranile podobno strukturo rojstev do tretjega reda. Po tem redu (torej od vključno četrtega otroka dalje) pa se pričnejo vrednosti med posameznimi etničnimi skupinami močneje razlikovati. Vsem tistim etničnim skupinam, ki v povprečju niso močneje omejevale svoje rodnosti, vrednosti hitro narastejo. Italijankam podobne so Srbkinje (1,88 otroka na žensko v starostni skupini 50–54) in Črnogorke (1,85 otroka na žensko v starostni skupini 50–54). Te tri skupine imajo v tem obdobju v starostni skupini 50–54 let najnižji obseg končnega potomstva med vsemi etničnimi skupinami. Te tri etnično razločene skupine v starostni skupini 45–49 let dosegajo nekoliko drugačne vrednosti od drugih, kar pa jih v razširjeni starostni skupini 45–54 skupno skoraj povsem medsebojno izenačuje (slika 4).

6 Vir: Popis 1981, SURS, SZS SFRJ.

Omejevanje reda rojstev se torej v tem času ne dogaja le v smeri »navzgor«, torej proti višjemu redu rojstev. Namreč, znova narašča tudi delež žensk, ki se za otroke sploh ne odločijo, oziroma potencialnih želja po otrocih ne uresničijo. Tako ne moremo reči, da je prišlo do omejevanja rojstev višjega reda, saj ne pride niti do realizacije prvega rojstva. Omejevanje rojstev navzgor je potrebno obravnavati v kontekstu splošnih razmer, torej celotne regionalno-geografske strukture nekega območja. Če namreč pride do omejevanja pri tretjem redu rojstev, odgovornosti gotovo ne moremo pripisati zgolj enemu dejavniku, četudi tako kompleksnemu, kot je to »način življenja«. Vzroki za takšno ali drugačno rodnostno obnašanje so pestri, kakor je pester fizično- in družbeno- geografski prostor, ki rodnostno obnašanje oblikuje.

Problem omejevanja višjega reda rojstev (tretjega, četrtega, petega ...) je zato zlasti v tem, da maksimalno končno potomstvo posledično ne bo preseglo povprečja 1,7 otroka na žensko. Razlogov je zopet več, najpomembnejša pa sta dva: razmerja med obstoječimi redi rojstev (oziroma velikostno razmerje med deleži, ki jih predstavljajo posamezni redi rojstva), in obseg rodnostno neaktivnega prebivalstva (delež prebivalstva oz. žensk, ki nikoli ne rodijo). Pri vsakem načrtovanju politik zviševanja rodnosti zato ne smemo prezreti vloge višjega reda rojstev, kajti alternativa pretirani omejitvi je lahko zgolj časovno prerazporejanje (glede na starost mater ob rojstvu drugega otroka) in univerzalnost drugega reda rojstev, obenem pa skoraj ukinitvev ali drastično zmanjšanje rodnostne neaktivnosti (deleža žensk, ki tekom svojega življenja ne rodijo nobenega otroka). Ker je slednje praktično nemogoče, je potrebno računati tudi z določenim delom višjih redov rojstev. Ravno tretji red rojstva je ključni red, katerega delež bi bilo potrebno zvišati, oziroma spodbujati dejavnike, ki do njega pripeljejo.

Slika 4: Potomstvo po etničnosti in starosti 1981, Slovenija.⁷

Po popisu 1991 so razlike v obsegu potomstva med etničnimi skupinami v Sloveniji že manjše (slika 5). Če opazujemo povprečno končno potomstvo, vidimo, da so Slovenke (1,67) za odtenek nad povprečjem (1,65), večina drugih etnično opredeljenih skupin pa dosega podpovprečne vrednosti. Med njimi so, razen Hrvatice (1,66), ki dosegajo le za spoznanje nižje vrednosti od Slovenk, vsi jugoslovanski narodi vključno z Muslimankami (1,64). Najnižje vrednosti poleg neopredeljenih so kot v poprejšnjih desetletjih pri Srbkinjah (1,48), podobno nizke pa so tudi pri Črnogorkah (1,52) in Makedonkah (1,52). Izrazito odstopanje navzgor tradicionalno beležijo Romkinje (2,64), vendar se razlika iz leta v leto manjša. Tudi Albanke (2,08) dosegajo nadpovprečne vrednosti končnega potomstva, ki pa so daleč pod tistimi, ki so značilne za albansko populacijo Kosova, Metohije in deloma Makedonije. Tudi to je eden od dokazov, da rodnostno obnašanje bistveno bolj kot etnična pripadnost določajo geografski faktorji, med njimi zlasti regionalne razlike kot posledica specifične regionalno-geografske strukture. Težko je opredeliti, kateri je ključen, vsekakor pa gre za splet zgodovinskega razvoja neke regije, prevladujočih usmeritev, pričakovanj in vrednot v družbi, za različne ekonomske odnose in celo za konfiguracijo terena oz. reliefa. S tem možnih dejavnikov sploh še nismo izčrpali. Kot primer »iste« etničnosti, ki se v »različni« regiji različno rodnostno obnaša, navedimo Hrvatice. Slednji so v naši

⁷ Vir: Popis 1981, SURS. Predstavljeni izračuni so avtorjeva ekstrapolacija podatkov.

soseščini lep primer regionalno prilagojenega imigrantskega rodnega obnašanja. Denimo Hrvati na Kosmetu imajo bistveno višjo rodnost od Hrvatov iz Hrvaške, Bosne in Hercegovine ali Vojvodine.⁸

Vendar to ne pomeni, da kljub prilagoditvi rodnostnemu obnašanju v okolju bivanja skupine etnično razločenega prebivalstva ne ohranjajo specifik v svojem rodnostnem vedenju. Tako na primer Italijanke kot pripadnice »ustavnih« manjšin, torej nepriseljeno prebivalstvo, dosegajo enako povprečje kot Slovenke, Madžarke (1,73) pa ga presegajo. Vendar podatki o povprečjih zabrisujejo razlike v podrobnostih v rodnostnem vedenju. Za Madžarke je tako značilno, da so njihove povprečne vrednosti rodnosti višje, saj je višje tudi končno potomstvo starejših generacij, ki so bile številčnejše, hkrati pa zaradi višje starosti tudi rodnostno učinkovitejše. Če ob tem upoštevamo še učinke demografske tranzicije in splošno nižanje ravni rodnosti, so razlike med etnično razločenimi skupinami še večje. Zato je pomembna tudi starostna razporeditev rojstev pri posameznici. Iz te razporeditve je razvidno, da so v najzgodnejših plodnih letih rodnostno najaktivnejše Romkinje, ki v starostni skupini 15–19 že rodijo v povprečju 0,3 otroka. V starostni skupini 20–25 imajo v povprečju že 1,5 otroka, v starosti 25–29 pa z 2,2 otroka na žensko že presežejo enostavno reprodukcijo (slika 5). Po drugi strani pa je zanimivo, da najvišje vrednosti dosegajo v starostni skupini 40–44, namreč 5,3 otroka, v naslednjih višjih starostnih skupinah ta vrednost precej upade. Kje iskati vzroke za tak lok poteka rodnosti? Predvsem v korelaciji z drugimi populacijskimi dejstvi, ki veljajo za romsko prebivalstvo: višje stopnje umrljivosti v srednjih letih, pomanjkanje zdravstvene oskrbe, višja mrtvorodnost, višja umrljivost porodnic ipd. Kljub znatno višji in zgodnejši rodnosti med Romi pa tudi med njimi poteka proces demografskega prehoda, vendar bistveno počasneje (prim. Josipovič in Repolusk 2000: 28; Josipovič in Repolusk 2003).

Tudi Muslimanke (s to denominacijo sledimo tedanji popisni kategoriji) v povprečju dosegajo nižje vrednosti zaradi vpliva starostne strukture Muslimank. Ker gre v starostnem povprečju za relativno mlado, pretežno priseljenko skupino prebivalstva, je temu primerna tudi starostna sestava. Ta preprečuje doseganje višjih vrednosti v višjih starostnih skupinah že zato, ker so manj obsežne in relativno malo prispevajo k skupnem povprečju. Najpomembnejši sistemski vzrok za to je demografski prehod, ki je povzročil, da so se najvišje vrednosti končnega potomstva jugoslovanskih narodov na območju SFRJ začele zniževati že od konca 19. stoletja. Če temu dodamo povprečno starostno strukturo prebivalstva, ki se preseljuje, potem je jasno, da je delež tistih žensk, ki so že zaključile s rodnim obdobjem, v migrantski strukturi razmeroma zelo nizek. Tako se tudi verjetnost za prenos specifičnega rodnostnega obnašanja iz drugega območja zelo zmanj-

8 Vir: Popis 1981, SURS, SZS.

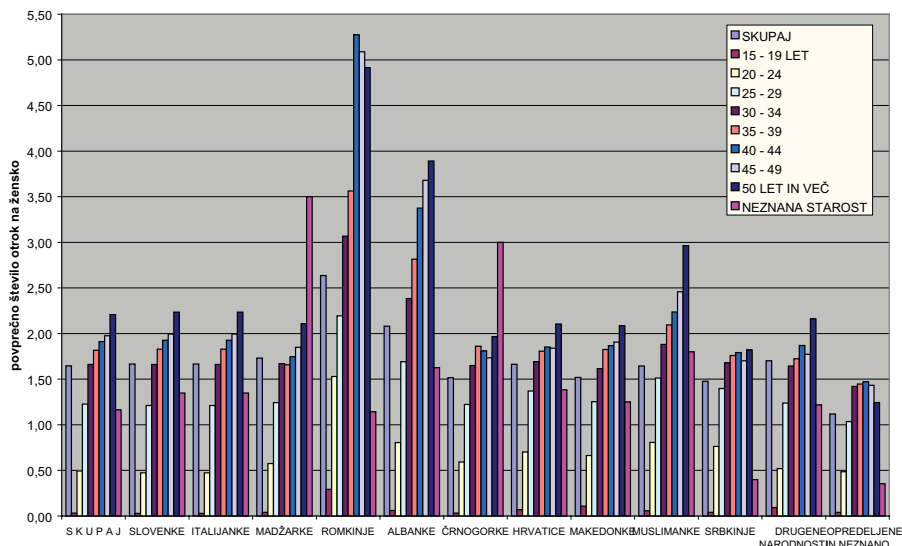
ša. Pogoji za ta prenos se še dodatno zmanjšajo z urbaniziranjem npr. izvorno ruralnega prebivalstva. Seveda s tem ne trdimo, da demografske razmere v okolju izvora niso pomembne pri rodnostnem obnašanju imigrantov; očitno pa je, da v rodnostnem obnašanju po preselitvi ne igrajo odločujoče vloge.

Učinek v povprečju mlade populacije se pri Muslimankah kaže tudi skozi podatke o tem, v kakšni starosti rojevajo. Njihov vstop v rodnostno obnašanje sicer ni zelo zgoden, saj imajo v starostni skupini 15–19 let zelo nizko vrednost rodnosti (0,06), zato pa je učinkovitejši. V starostni skupini 20–24 let imajo v povprečju štiri Muslimanke od petih že prvega otroka. V starostni skupini 25–29 let dosežejo povprečno vrednost 1,5 otroka na žensko, po tem pa se vrednosti povišujejo bistveno počasneje. Kljub vsemu starostna skupina 45–49 na zaključku svojega rodnega obdobja doseže 2,5 otroka na žensko. Opazen je torej trend relativno zgodnjega vstopanja v starševstvo, predvsem kot posledica v povprečju zgodnejšega zaposlovanja in krajšega šolanja, hkrati pa vrednosti kažejo splošno limitiranje rojstev okrog vrednosti 2. To omejevanje je kot odraz družbenih norm in strukture pričakovanj (po: Paasi 1986) opazno pri skoraj vseh etnično razločenih skupinah.

Posebej pomembna je vloga tistega deleža žensk, ki se »rodnostno ne obnašajo«. Ta delež je od začetka 20. stoletja v Sloveniji vseskozi padal od preko 25 %⁹ vseh žensk določene starosti do okrog 2 % (prim. Kožuh-Novak et al. 1998: 41–2). Najnižje vrednosti se glede na razpoložljive vire znatno razlikujejo (Josipovič: 2004). Ob popisu 1991 so najnižji delež žensk brez otrok (4,0 %) beležile Albanke, in sicer v starosti 45–49 let.¹⁰

9 Vir: Popis 1948, SZS, Beograd.

10 Vir: Popis 1991, SURS.

Slika 5: Potomstvo po etničnosti in starosti 1991¹¹

Delež žensk brez otrok znatno vpliva na vrednosti končnega potomstva v vsaki generaciji. Tudi če ženske, ki v svojem rodnem obdobju rodijo v povprečju dva otroka, še zdaleč ni nujno, da bo končno potomstvo doseglo raven blizu enostavne reprodukcije. Zato je pri ocenah o razvoju rodnosti vedno potrebno upoštevati spremembe v deležu žensk, ki na koncu svoje rodne dobe ostanejo brez otrok, še posebej v razmerah tako maloštevilnega prebivalstva, kot je v Sloveniji, ker je njihova neudeležba v rodnosti v končni sliki rodnosti bistveno bolj pomembna kot, denimo, udeležba žensk, ki imajo na koncu svoje rodnostne dobe le enega otroka.

Stanje končnega potomstva pri Srbkinjah in Hrvatich, pripadnicah dveh najštevilčnejših etnično razločenih skupin v Sloveniji, je izrazito konformno s povprečji okolja priselitve. Medtem ko Srbkinje kažejo izrazito urbano koncentracijo, (saj kar dve petini živita v glavnem mestu), se Hrvatice v rodnostnem smislu v povprečju obnašajo precej drugače. Njihova poseljenost je bistveno bolj decentralizirana, med vsemi etnično razločenimi skupinami so najmočnejše zastopane v obmejnem pasu s Hrvaško. Ker pa jih hkrati precej živi tudi v mestih, prebivalstvo s hrvaško etnično izreko zaznamuje notranja dihotomnost. Pri Hrvatich, ki živijo v mestih, tečejo procesi intenzivnejšega krčenja končnega potomstva enako kot pri celotnem urbanem prebivalstvu, kar pa ne drži za ruralno hrvaško prebival-

11 Vir: Popis 1991, SURS. Predstavljeni izračuni so avtorjeva ekstrapolacija podatkov.

stvo. Rodnost pri Hrvatih (1,66) je zato očitno višja kot pri Srbkinjah (1,48). Starostna porazdelitev kaže, da se potomstvo pri Srbkinjah hitreje omeji, saj od starostne skupine 30–34 let ni več bistvenega prirastka, za razliko od Hrvatov, ki v kasnejših petletkah še povišujejo obseg končnega potomstva (slika 5). Iz tega podatka (pri Srbkinjah kot pretežno in izrazito urbani populaciji) izhaja tudi verjetnost, da v Sloveniji tudi v splošnem kmalu ne bo mogoče pričakovati bistvenega prirastka rojstev v starosti po 35. letu, še zlasti pri prebivalstvu, ki dotlej ni imelo nobenega otroka.

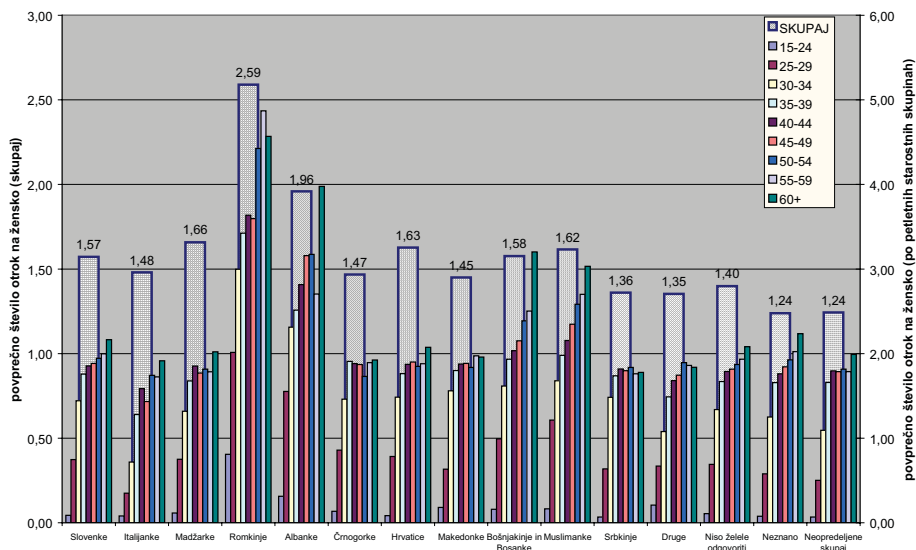
Popis 2002 omogoča preverjanje nekaterih hipotez o migracijah v povezavi s spremembami etnične strukture v Sloveniji v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Gre za spremembe, ki potekajo na področju tranzicije rodnosti in se bodo še nadaljevale, saj nam podatki popisa 2002 znova kažejo v povprečju še nižje vrednosti rodnosti v primerjavi s preteklimi desetletji (slika 6). Tako splošno znižanje je še bolj 'zblížalo' povprečja pri različnih etničnih skupinah. Glavni vzrok za povprečno znižanje pa je 'odhod' starejših generacij, ki so še dosegale relativno višje vrednosti in tako vplivale na dvig povprečij. Končno potomstvo v Sloveniji je po popisu 2002 v povprečju znašalo le še 1,55 otroka na žensko, staro 15 ali več let.¹² V primerjavi s povprečjem iz popisa 1991 (1,65) pride zato bolj do izraza retardacija otipljivosti demografskih procesov. Če procese na področju rodnosti povežemo z migracijskimi procesi v istem obdobju, lahko ugotovimo, da so migracije v prvi polovici 1990. statistično skorajda prenehale, nato pa so se postopoma začele krepiti (v zadnjem medpopisnem obdobju (1991–2002) dosegajo približno 3.000 neto priseljenih oseb letno), vendar so danes daleč pod ravni, ki so jo dosegale v drugi polovici sedemdesetih ali tudi še v prvi polovici osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko so na letni ravni presegle tudi 8.000 neto priseljenih (Josipovič: 2003). Gornji premislek skupaj s podatki selitvene statistike torej dajeta povod razmišljanju zlasti v dveh smereh:

1. Politične spremembe in pretresi okrog leta 1991 so zlasti omejevali 'normalne' migracijske tokove (vsaj glede na predhodno stanje), niso pa prispevale k močnejšemu zniževanju že sicer znižane rodnosti v devetdesetih letih 20. stoletja.
2. Neto migracijski saldo ne po svoji strukturi ne po rodnostnem obnašanju priseljenih (niti ob spremenjeni definiciji prebivalstva uveljavljeni leta 1995) v zadnjem medpopisnem obdobju ni prispeval k bistveni mehanski spremembi etnične sestave Slovenije predvsem v smeri zmanjševanja deleža opredeljenih kot Slovenci. Spremembe etničnih opredelitev so se zgodile v 'glavah' ljudi.

12 Vir: Popis 2002, SURS.

Omeniti je končno treba tudi precejšnjo nezanesljivost popisnih podatkov, zlasti tistih, ki se nanašajo na samoizrečeno etnično in versko pripadnost. Obe vprašanji, še posebej pa vprašanje o verski pripadnosti, sta bili v politično turbulentnih devetdesetih letih prejšnjega stoletja podvrženi močni politizaciji, o čemer obširno piše denimo D. Damjanić (2002; prim. tudi Šircelj: 2003). Temu primeren je tudi visok delež neodgovorov, neopredelitev, in presenetljivo visok delež vpisov pod rubriko »neznano«. Iz odgovorov na druga popisna vprašanja, in iz primerjav rezultatov prejšnjih popisov je tudi etnično in versko neopredeljene in neznane mogoče precej zanesljivo prepoznati kot pripadnike te ali one etnično razločene skupine prebivalstva, vendar gre slejkoprej za spekulacije (prim. Repolusk 1999). Podobno lahko s precejšnjo stopnjo kredibilnosti sklepamo tudi o tistih, ki so po podatkih popisa 2002 »neznani«, in o tistih, ki niso želeli odgovarjati na vprašanje o etnični in verski pripadnosti. Na to še posebej navajajo podatki primerjav etničnih opredelitev med popisoma 1991 in 2002 (prim. Šircelj 2003: 163). Iz povedanega izhaja, da se ob analizi sprememb na področju etničnih opredelitev prebivalstva verjetno najmanj zmotimo, če pod drobnogled vzamemo le skupino opredeljenega prebivalstva in znotraj tega iščemo pertinentna razmerja. Tako ali drugače neopredeljeno prebivalstvo se namreč po svojih značilnostih ne razlikuje toliko od preostalih, da bi bistveno vplivalo na siceršnje rezultate. Bistveno večjo napako bi zagrešili, če bi preprosto sklepali na upadanje deleža Slovencev glede na vse popisano prebivalstvo, kakor se to pogosto dogaja v medijskih in drugih javnih diskurzih, neredko pa žal celo tudi v akademskih krogih.

Slika 6: Potomstvo po etničnosti in starosti 2002, Slovenija.¹³

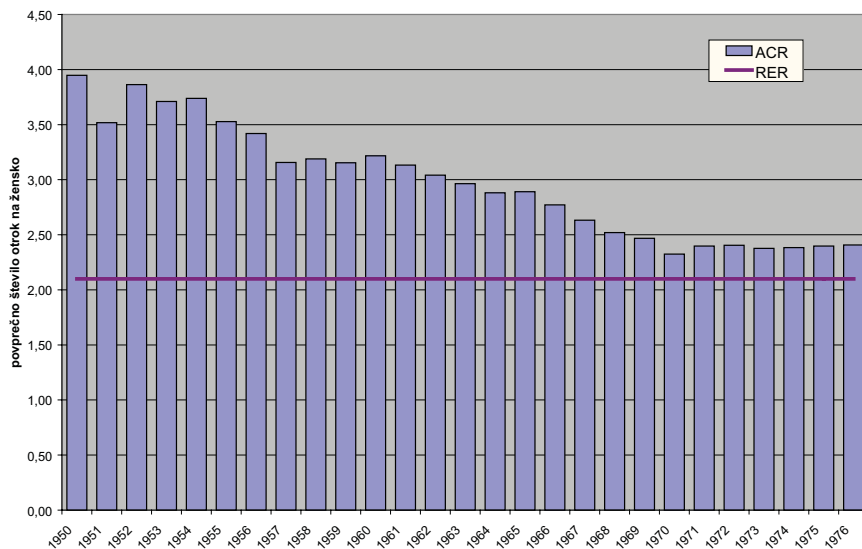
SKLEP

Iz povedanega torej lahko vidimo, da so priseljene ženske s svojim rodnostnim obnašanjem demografski prehod v Sloveniji še pospešile, saj so povečale vrednosti celotne rodnosti na račun tempa rodnosti, ne pa na račun priseljevanja. Priseljenke so sprva z nekoliko zgodnejšim vstopom v starševstvo v primeri z nepriseljenimi le malenkostno (tudi zaradi nizkega številčnega deleža) prispevale k dvigu prečnih vrednosti rodnosti, ker pa so rojevanje zaključile prej in z manj otroki, so dejansko rodnost celotne populacije nižale. Na ta način se je demografski prehod končal še prej, kot bi se sicer, saj so vrednosti celotne rodnosti strmoglavljale hitreje. Dodatno so priseljenke prispevale k pospeševanju demografskega prehoda in vstopu v drugo tranzicijo zato, ker so postopno začele še odlagati rojstva v višjo starostno obdobje, kar je obsege končnega potomstva na generacijo še bolj skrčilo. Po drugi strani pa se je tako v Sloveniji kot celotni SFRJ v začetku sedemdesetih izrazil t. i. tempo-efekt rojevanja (slika 7). Po nižku leta 1970 so se vrednosti aproksimativne celotne rodnosti (ACR) znova nekoliko dvignile analogno situaciji v Sloveniji, kar pomeni, da se je podoben proces odvijal pravzaprav na območju celotne SFRJ, le da so bile vrednosti ACR za približno 0,2 višje kot v Sloveniji.

13 Vir: Popis 2002, SURS.

Slika 7: Aproximativna celotna rodnost (ACR) v SFRJ v obdobju 1950–1976 in raven enostavne reprodukcije (RER)¹⁴

Priseljevanje v Slovenijo torej ni podaljšalo oziroma zaustavilo demografskega prehoda v Sloveniji, kot se to zmotno domneva (npr. Dolenc 2003: 193–4), pač pa je povzročilo, da so bile spremembe izrazitejše in hitrejše. To lahko dokažemo z generacijskimi vrednostmi končnega potomstva, ki kažejo, da se je krivulja zniževanja končnega potomstva spuščala enakomerno, in da glede na povečan obseg generacij, ki so se številčno od priseljevanja najbolj okrepile, v svojih starostnih skupinah niso hkrati povečale tudi končnega potomstva. Transverzalni podatki kažejo sovpadanje zastoja v upadanju celotne rodnosti z obdobji izdatnejšega priseljevanja. Poglobljena analiza pa kaže, da je pri tem igral najpomembnejšo vlogo starostni efekt, ki ni bil v neposredni zvezi s priseljevanjem.

Celotna rodnost se je ob stagnaciji v 1970. že v prvi polovici 1980. naglo znižala, kar je v nasprotju s takrat obstoječim trendom naglega povečevanja števila priseljencev. Černič-Istencič (1994: 68, 71–2) je ugotovila, da je v »prvem« obdobju (od konca 1960. in začetka 1970.) korelacija rodnosti do priseljevanja negativna, v osemdesetih pa visoka in pozitivna. Ob tem je nujno potrebno opomniti, da situacije v 1980. letih ne moremo izvzemati iz kontinuitete trendov rodnosti, kajti

14 Vir: SGJ-54–78, SZS. Predstavljeni izračuni so avtorjeva ekstrapolacija podatkov.

arbitrarna odločitev o časovnem intervalu opazovanja močno vpliva na rezultate. Kako sicer pojasniti relativno visoko in skokovito povečanje migracijskega salda v »prvem« obdobju s splošnim nižanjem vrednosti celotne rodnosti v Sloveniji (*ibid.*), ob hkratnem strmem upadanju in sovpadanju vrednosti celotne rodnosti in migracijskega salda? Gre torej za popolnoma zgrešeno posploševanje situacije v 1980. letih na situacijo v 1970. To posploševanje zajema tezo, da se je z upadom priseljevanja znižala tudi rodnost. Taka teza je v popolni kontradikciji s situacijo v 1970. letih, ko je priseljevanje skokovito naraščalo, rodnost pa je kljub temu padala.

Presojanje učinkov priseljevanja na potek demografskega prehoda preko celotne rodnosti je po povedanem problematično iz več razlogov. Najpomembnejši je ta, da so transverzalni kazalniki močno odvisni od trenutnih dejavnikov, posebej še sprememb povprečne starosti mater ob rojstvu otrok. Zaradi tega je lahko letna vrednost rodnosti precenjena ali podcenjena tudi za več kot desetino (Josipovič: 2005). To pa je bistveno več, kot lahko kakršnekoli spremembe v rodnostnem obnašanju, ki je po svoji naravi dolgoročno, spremenijo v celotni rodnosti. Iz tega izhaja sklep, da je ključni razlog za številne napačne interpretacije prav raba nekoherentne metodologije in manj ustreznih demografskih kazalnikov, ki zaradi svoje ohlapnosti dopuščajo manipulacije širših razsežnosti. Dva najpogosteje uporabljana kazalnika, ob že obsoletni stopnji natalitete (ki je za tovrstne analize povsem neuporabna), sta celotna rodnost in končno potomstvo. Slabost celotne rodnosti je manjša natančnost, a možnost 'aktualiziranih' izračunov, slabost končnega potomstva pa je kljub večji natančnosti časovni 'zaostanek', ki ga dela manj uporabnega za uvid v aktualno stanje. Ob tem, da obstajajo izboljšani kazalniki (npr. Josipovič, 2005: 86–88; 2006), ki vsaj deloma odpravljajo slabosti 'transverzalnih' kazalnikov (*ibid.*), ne gre pozabiti niti na družbeno odgovorno vlogo, ki naj bi jo imeli strokovnjaki na svojih področjih. Ravno slednji pa marsikdaj kljub razumevanju metodoloških slabosti 'dopuščajo' ideologizacije v smeri Blut-und-Boden-ovskih para-teorij.

Celotno gledano je priseljevanje dejansko skrajšalo čas demografskega prehoda, oziroma je povzročilo bolj strm prehod v drugo demografsko tranzicijo. Da priselitve niso mogle zaustaviti demografskega prehoda, je razvidno tudi iz podatkov o končnem potomstvu priseljenk. Kot smo pokazali, je v povprečju nižje od tistega pri Slovenkah.

Za konec se poigrajmo še s spekulacijo o 'potrebni' celotni rodnosti priseljenk, da bi se celotna rodnost v Sloveniji dvignila. Celotna rodnost pri obstoječem priseljenem prebivalstvu Slovenije (približno 7 % ali štirinajstina vsega prebivalstva) bi morala znašati **1,53**, če bi hoteli celotno rodnost v Sloveniji iz sedanjih **1,2** dvigniti za **0,1**, na **1,3**. Če pa bi celotno rodnost želeli dvigniti z **1,2** za **0,2** na **1,4**, pa bi morala celotna rodnost obstoječega števila priseljenih dosegati že **3,06**! Kot pa

smo videli že pri primerjavah končnega potomstva, ne bi nobeno povečanje deleža priseljenih in njihove rodnosti pomagalo, saj gre pri priseljenem prebivalstvu za v celoti gledano nižje končno potomstvo. Dvigovanja ravni rodnosti Slovenija na kratek rok očitno ne more doseči ne iz obstoječega prebivalstva, ne iz naslova imigracije. Priseljevanje je lahko samo zdravilo za tekoči generacijski primanjkljaj, ki znaša 12.000 do 13.000 prebivalcev. Ta izračun temelji na razliki med sedanjim številom rojenih (zadnjih nekaj let okrog 18.000) in obsegom najštevilčnejših generacij aktivnega kontingenta, ki presegajo 30.000 posameznikov in ki bodo postali v desetletju ali dveh tempirana bomba upokojencev. S tem se bodo, če se ne najde ustrezna politika, podrta vsa razmerja med velikimi skupinami prebivalstva (mladi, aktivni, starejši).

REFERENCE

- Banka statističnih podatkov. Statistični urad Republike Slovenije – Statistical Office of Republic of Slovenia, Ljubljana. Medmrežje: <http://www.gov.si/bsp>.
- Centralni register prebivalstva. Ministrstvo za notranje zadeve.
- ČERNIČ ISTENIČ, M. 1994: Rodnost v Sloveniji. Založba Forum, Ljubljana.
- DAMJANIČ, D. 2002: Politizacija vprašanja o veroizpovedi pri popisu prebivalstva. Diplomsko delo. FDV, Ljubljana.
- DOLENC, D. 2003: Migracije iz območja nekdanje Jugoslavije v Slovenijo in njih socio-geografski učinki. Magistrsko delo, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Mirovni inštitut, Ljubljana.
- DROLIC, A. 2003: Imigranti med evropsko migracijsko politiko in posebnostmi prostora; v: Pajnik, M. in Zavratnik Zimic, S. 2003: Migracije – globalizacija – Evropska unija. Ljubljana, str. 147–167.
- FISCHER WELTALMANACH 2001. Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 2000.
- GOSAR, A. 1978: Obseg, vzročnost in karakteristike slovenskega izseljevanja v tujino. Iseljениštvo naroda I narodnosti Jugoslavije I njegove uzajamne veze s domovinom. Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb, str. 144–159.
- GOSAR, A. 1993: Narodnosti Slovenije – spreminjanje etnične podobe v srednji Evropi. V: Geographica Slovenica 24, str. 33–50. Inštitut za geografijo, Ljubljana.
- JOSIPOVIČ, D. 2003: Razvoj rodnosti v Sloveniji v zadnjih desetih letih in njen vpliv na staranje prebivalstva. Statistika kot orodje in vir za kreiranje znanja uporabnikov / 13. Statistični dnevi, SURS, SDS, Radenci, Ljubljana, str. 525–534.
- JOSIPOVIČ, D. 2004: Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji. Založba ZRC, Ljubljana.
- JOSIPOVIČ, D. 2005: Demogeografski učinki imigracije v Sloveniji po II. svetovni vojni. Disertacija. Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- JOSIPOVIČ, D. 2006: Učinki priseljevanja v Slovenijo po II. Svetovni vojni. Založba ZRC. Ljubljana.
- JOSIPOVIČ, D. in Repolusk, P. 2000: Problematika Romov v občini Turnišče; elaborat (formalni nosilec: Zupančič, J., avtorja teksta: Josipovič, D. in Repolusk, P.) Inštitut za geografijo, Ljubljana.

- KNEŽEVIČ HOČEVAR, D. 2003: Medijska govornica o nacionalni reprodukciji v postsocialistični Sloveniji. *Teorija in praksa* 40/2, str. 335-356.
- KOŽUH-NOVAK, M. et al. 1998: Rodnostno vedenje Slovencev. Založba ZRC, Ljubljana.
- LE BRAS, H. 2003: Kri in gruda: pregled teorij migracij v XX. stoletju. *Varia, Studia humanitatis*, Ljubljana.
- KUHAR, R. 2001: Zgrabiti in izgnati : vzorec ksenofobičnega diskurza v Slovenskih novicah. Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti. Ljubljana, str. 44-55.
- MALAČIČ, J. 2000: Demografija - teorija, analiza, metode in modeli. Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
- PAASI, A. 1986: The institutionalization of regions - a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia* 164, 1, str. 105-146.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 1971. Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 1981. Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 1991. Statistični urad Republike Slovenije.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Slovenija 2002. Statistični urad Republike Slovenije. Medmrežje: <http://www.stat.si/popis2002/>.
- REPOLUSK, P. 1999: Ethnically undefined population in Slovenia : population census in 1991. V: Koter, M. in Heffner, K., *Multicultural regions and cities: Regions and regionalism 4*. University of Lodž, Lodž-Opole, str. 99-107.
- Rezultati raziskovanj - Results of Surveys. Prebivalstvo Slovenije - Population of Slovenia, različne številke - various volumes. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana - Statistical Office of Republic of Slovenia, Ljubljana.
- ROŽMAN, I. 2004: Peč se je podrla! - kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju. Slovensko etnološko društvo, Ljubljana.
- Statistične informacije - Rapid Reports, razne številke - various volumes. Statistični urad Republike Slovenije - Statistical Office of Republic of Slovenia, Ljubljana.

Statistični letopis – Statistical Yearbook, razni letniki – various volumes. Statistični urad Republike Slovenije – Statistical Office of Republic of Slovenia, Ljubljana.

ŠIRCELJ, M. 1991: Determinante rodnosti v Sloveniji. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana.

ŠIRCELJ, M. 2003: Verska, jezikovna in narodnostna sestava prebivalstva Slovenije, popisi 1921–2002. Statistical Office of Republic of Slovenia, Ljubljana.

ŠUMI, I. 2004: Etnično razlikovanje v Sloveniji – izbrane problematizacije. Razprave in gradivo 45, str. 14–47.

VOGELNIK, D. 1965: Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih dvesto let z jugoslovanske in evropske perspective. Ekonomski zbornik VII, Ljubljana, str. 213–348.

VRCAN, S. 2002: Etničko kao krinka za nacionalizam; v: Mežnarić, S. (ur.) 2002: Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću – položaj i uloga Hrvatske. Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.

AVTOHTONOST V SLOVENSKEM NAROD(NOST)NEM VPRAŠANJU IN KONCEPT STAROSELSTVA: NASTAVKI ZA ANALIZO IDEOLOGIJ PRIMATA

Članek izhaja iz teze, da je zaradi prezentnih razprav o staroselskih ljudstvih (*indigeno-us peoples*) v mednarodnih politikah in institucijah mogoče, da se je v diskurz »slovenskega narodn(ostn)ega vprašanja« prikeradla nereflektirana raba pojma avtohtonosti za diskurz o etnično razločenih manjšinah. Ena od možnih razlag je, ki jo dokazuje avtorica, je, da se je raba izraza iz »slovenskega narod(nost)nega vprašanja«, znotraj katerega je presenetljivo nesorazmerna vloga (in moč, bi lahko dodali) v diskusijah o etničnosti dodeljena prav zakonodajni kodifikaciji entičnega, lansirala iz političnega diskurza o etničnih manjšinah v Sloveniji v splošno rabo. Splošna raba izraza »avtohtonost« je postala del lokalne vednosti, ki je nato različnim akterjem omogočila nadaljnjo elaboracijo. Za namen te analize avtorica opravi pregled diskurzov o avtohtonosti v zoologiji, biologiji, kinologiji ter v razpravljanju na različnih forumih, kjer ljudje diskutirajo aktualna vprašanja. Razloge za razvejanje rabe avtohtonosti vidimo tudi v nereflektirani rabi prvotnih akterjev, ki so jo raziskovalci slovenskega narod(nost)nega vprašanja uporabili za domnevno objektivno hierarhiziranje etnično razločenih manjšin, od koder se je raba nato prenašala in uveljavljala v obširnem in raznolikem polju lokalne vednosti, v kateri so različni akterji kreirali ideologije avtentičnosti, domačinskosti, starosvetnosti, izvirmosti ipd. zlasti npr. pred, med in po procesih osamosvajanja R Slovenije in pridruženja Evropski uniji. Članek pokaže, kako so akterji različnim rabam ideologije avtohtonizma dodajali svojo lasno kreativnost, ki daleč presega etimološki pomen avtohtonosti, hkrati pa so prispevali k uveljavljanju novih rab. Prav praznina v pomenih avtohtonosti predstavlja prikladno polje, ki se ga lahko zapolni z novimi ideologijami, ki očitno večinoma služijo izključevanju »tujstva«, npr. tistega, ki ga personificirajo imigranti v Sloveniji. Razprava je sklenjena s tezo, da persistenten diskurz o avtohtonosti, za katerega je značilna vsebinska praznina, predstavlja nevarnost manipulacij, ki se v svojih skrajnostih kažejo kot politične in akomodirajo sovražni govor do domnevnih tujcev.

Ključne besede: avtohtonost, staroselska ljudstva, konvencije OZN, imigranti.

AUTOCHTHONISM IN THE SLOVENE NATIONAL ISSUE AND THE CONCEPT OF INDIGENOUSNESS: ELEMENTS FOR THE ANALYSIS OF PRIMACY IDEOLOGIES

The article is based on the thesis that it is possible, due to the current discussions on indigenous peoples in international policies and institutions, that non-reflected use of the notion autochthonism in the discourse on ethnically distinct minorities was infiltrated into the discourse on the »Slovene national question«. One of the possible explanations could be that the use of the expression originating from the »Slovene national question«, within which the role (and power) of legislative codification is surprisingly disproportional, was launched from the political discourse on ethnic minorities in Slovenia into general use. The general use of the expression autochthonism became part of the local awareness, which paved the way for further elaboration. For the purpose of this analysis the author performed a survey of discourses on autochthonism in zoology, biology, cynology, and in debates at different forums, where current issues are discussed. Different actors created the ideologies of authenticity and autochthonism and used them for the allegedly objective hierarchization of ethnically distinct minorities, particularly during the Slovenian gaining of independence and joining EU. The final thesis claims that the persistent discourse on autochthonism, characterized by the conceptual void, is a threat of manipulations, which in their extreme form are political, accomodating hostility towards alleged strangers.

Keywords: autochthonism, indigenous peoples, UN conventions, immigrants

IZHODIŠČA

Na začetku šolskega leta na Univerzi na Primorskem se s študentkami in študenti posvetimo medsebojnemu predstavljanju, da bi tako lažje identificirali interese za študij in raziskovanje. Nič neobičajnega ni, da študentke in študenti ob svojih predstavitvah povedo, od kod prihajajo, saj je za večino sklicevanje na lokaliteto in regijo pomemben vir identitete. Seveda na univerzo prihajajo študirarati ljudje iz vse Slovenije, pa vendar je med predstavitvami študentk in študentov mogoče zaslišati izjave: »Mi smo tukaj avtohtoni«. Morda bi bilo bolj razumljivo, če bi se s tem deskriptorjem opisovali ljudje, ki jih manjšinsko pravo v R Sloveniji opredeljuje za pripadnike avtohtonih manjšin v Sloveniji, ali jih tako opredeljujejo eksperti za etnično in z avtohtonostjo mislijo na pripadnike italijanske narodnostne skupnosti, madžarske narodnostne skupnosti, etnične skupnosti Romov in Slovence na »drugi strani slovenskih nacionalnih meja«, ki živijo v Italiji, na Madžarskem, v Avstriji ali na Hrvaškem, pa tudi drugod. Tedaj bi mislili, da opredeljevanje za avtohtone izhaja iz ustavne definicije, če ne tudi iz strokovnjaškega diskurza. V skladu s pravno denominacijo bi se, denimo, pripadniki »italijanske narodne skupnosti« opredelili za avtohtone prebivalce Istre, morebitni romski študenti bi se opredelili za »avtohtone Rome« ipd.

Vendar pri omenjenih samopredstavitvah ob začetku študijskega procesa praviloma ne gre za ljudi, ki bi pripadali kateri od teh manjšin. Običajno študentke in študenti v nadaljevanju povedo, da prihajajo »od tukaj«, »da so s Primorske«, »da so z Obale«, »da je bila Primorka že njihova nona«, »da je bila nona Istranka«, »da niso prišleki« ipd. Da ob tem menijo, da so »avtohtoni«, bi nas utegnilo začuditi, ko s pomočjo lokalne vednosti izvemo, da so bili t. i. »prvotni« prebivalci obalnih mest v Sloveniji večinoma italijanske provenience in da so v petdesetih letih prejšnjega stoletja emigrirali v glavnem v sosednjo Italijo, današnji prebivalci obalnih mest pa so se naselili v izpraznjena mesta, večinoma v stavbe, ki so predstavljale nacionalizirano premoženje države SFRJ oziroma razlaščeno premoženje Ezulov. V lokalni vednosti na drugi strani obstaja tudi izrek: »mi smo vsi prišleki«, kar referira na celotno prebivalstvo slovenskih obalnih mest in zajemajo npr. Slovence, Bosance, Bošnjake, Hrvate, Srbe, Albance, itd., skratka vse prebivalce, ki so se naselili v izpraznjena, prej italijanska bivališča. Hkrati velikokrat dobimo še pojasnilo, da so bili »prvotni« naseljenci Italijani, ki pa »jih je sedaj ostalo malo, ker so jih že vse nagnali«.

Čeprav se obalna mesta v drugih tipih diskurzov, denimo raziskovalnem, predstavlja kot »multikulturna« in zgoraj razgrnjenih stališč ne gre posploševati kot kak splošen sentiment, ki bi reprezentativno kazal na dinamiko konstruiranja kategorij »tujcev« in »domačinov« na Obali, so mojo pozornost pritegnili prav diskurzi o avtohtonosti. Toda natančnejši razmislek o diskurzih avtohtonosti ne le med

študentkami in študenti, pač pa tudi širše v slovenskem nacionalnem in lokalnih prostorih pokaže, da ne gre za pripisovanje avtohtonizma zgolj ljudem, pač pa je avtohtono skoraj vse, kar se izrekalcem zdi pomembno za konstrukcijo nacionalnega, oziroma natančneje, za razpravo o statusu lokalnih jedi in pijač, rastlin, živali in ljudi, pa tudi kamnin, kulturnih form ipd.

Vprašanje, ki se ob tem zastavlja, je opredelitev pojma avtohtonost: kaj je temeljni pomen besede, kdo oziroma kateri ljudje naj bi po teh konstrukcijah predstavljali t. i. avtohtone prebivalce določenega ozemlja, ipd. Kje se je izraz najbolj pogosto uporabljal, katera vednost je prispevala k razširjanju ideologije o avtohtonosti, in za katere kategorije prebivalstva je bil uporabljen? Zakaj je izraz pogosto rabljen v tako različnih pripisih in samopripisih, kdaj se pojavi v splošni rabi, in kako pogosto ljudje o tem govorijo? Kje vse lahko naletimo na diskurze o avtohtonosti: ali je koncept rezerviran zgolj za določene kategorije ljudi in predmetov? Kako se diskurzi o avtohtonosti med seboj prežemajo?

O avtohtonizmu sem pisala večkrat (cf. Janko Spreizer 2000; Janko Spreizer 2002, Janko Spreizer 2004). Na problematičnost termina avtohtonost, ki se ga nerefektirano uporablja v tradiciji »slovenskega narod(nost)nega vprašanja« in ki je bila nedavno vsaj v delu svoje produkcije vednosti označena za »strokovnjaško narodnjaštvo« (cf. Šumi 2004: 24), sem zaradi narave svojih raziskav lahko opozarjala sistematično,¹ zato bom povzemala že povedano samo zaradi kontekstualizacije.

Pregledala bom, kako se pojem avtohtonosti koncipira v delih nedavnih antropoloških razprav o staroselskosti ali indigenosti (*indigeneity*, cf. Barnard, 2003, 2006; Guenther 2006; Kenrick 2006; Kuper 2006; Plaice 2006; Thuen 2006; Wolfe 2006; Zips 2006; Kenrick in Lewis, 2004; Kuper 2003), pri čemer se bom dotaknila terminoloških vprašanj, pravnih kategorizacij, retorike o staroselskih ljudstvih, pa tudi širših problemov, ki zadevajo status antropologije.

Skušala bom utemeljiti domnevo, da je prav zaradi prezentnih razprav o staroselskih ljudstvih (*indigenous peoples*) v mednarodnih politikah in institucijah mogoče, da se je v diskurz »slovenskega narodn(ostn)ega vprašanja« prikradla

1 V skladu s provincialno mentaliteto (psevdo)intelektualnega v Sloveniji seveda omenjeni teksti niso bili navajani po pravih znanstvenega citiranja, vendar lahko presojamo njihovo odmevnost posredno, prek uzurpacije tam izraženih stališč, ki so jih nekateri predstavljali za svoja. Opazimo lahko tudi spremembe, da so npr. nekateri raziskovalci romskih študijev, ki so poslušali naša izvajanja, iz svojih javnih nastopov skrbno odstranili sklicevanje na avtohtonost, potem ko so poslušali naše argumente o spornosti ločevanja med prekmurskimi in dolenskimimi Romi ter iz republik bivše SFRJ priseljenimi Romi. Prav tako lahko opazimo, da je do korekcije rabe izraza avtohtonost prišlo tudi v nekaterih politikah, npr. v kulturni: iz pravil, po katerem se financira kulturna dejavnosti Romov v sklopu Ministrstva za kulturo, je izginil kriterij avtohtonosti, ki je še v devetdesetih letih 20. stoletja predstavljal argument za zavračanje financiranja glasbene dejavnosti nekega Roma iz Kosova. Seveda ni nenavadno, da so argumente za izginjanje kriterija pozneje pozabili omeniti.

nereflektirana raba pojma avtohtonosti za diskurz o etnično razločenih manjšinah. Ena od možnih razlag je, da se je raba izraza iz »slovenskega narod(nost)nega vprašanja«, znotraj katerega je presenetljivo nesorazmerna vloga (in moč, bi lahko dodali) v diskusijah o etničnosti dodeljena prav zakonodajni kodifikaciji entičnega, lansirala iz političnega diskurza o etničnih manjšinah v Sloveniji v splošno rabo. Splošna raba izraza »avtohtonost« je postala del lokalne vednosti, ki je nato različnim akterjem omogočila nadaljnjo elaboracijo. To razvejanje so se tudi zaradi nereflektirane rabe prvotnih akterjev, ki so jo uporabile za domnevno objektivno hierarhiziranje etnično razločenih manjšin, prenašale in uveljavljale v obširnem in raznolikem polju lokalne vednosti, v kateri so različni akterji kreirali ideologije avtentičnosti, domačinskosti, starosvetnosti, izvirnosti ipd. zlasti npr. pred, med in po procesih osamosvajanja R Slovenije in pridruževanja Evropski uniji. Pokazali bomo, kako so akterji različnim rabam ideologije avtohtonizma dodajali svojo lastno kreativnost, ki daleč presega etimološki pomen avtohtonosti, hkrati pa so prispevali k uveljavljanju novih rab. Prav praznina v pomenih avtohtonosti predstavlja prikladno polje, ki se ga lahko zapolni z novimi ideologijami, ki očitno večinoma služijo izključevanju »tujstva«, npr. tistega, ki ga personificirajo imigranti v Sloveniji. Razpravo bomo sklenili s tezo, da persistenten diskurz o avtohtonosti, za katerega je značilna vsebinska praznina, predstavlja nevarnost manipulacij, ki se v svojih skrajnostih kažejo kot politične in akomodirajo sovražni govor do domnevnih tujcev.

»SEM AVTOHTNON(A)«: TODA KAJ TO POMENI?

Najprej se bom posvetila enciklopedičnim, slovarskim in leksikografskim razlagam pojma avtohtonosti v slovenski in hrvaški referenčni literaturi, to pa zato, ker je mogoče misliti, da so izraz v »slovenskem narodnem vprašanju« preprosto privzeli zaradi učenega zvena besede, s katerim se spretno zakrije zunajznanstvenost domačijskih ideologij.² Podrobna etnografija med raziskovalci slovenskega narodnostnega vprašanja, opravljena leta 2002 in objavljena 2004, je pokazala, da raziskovalci nimajo odgovora na vprašanje, od kod koncept v etničnih študijah, in da o njem ponujajo zgolj vrednostne razlage; v bistvu se jim zdi »naraven« (cf. Janko Spreizer 2004).

Slovar slovenskega knjižnega jezika ponuja slabo pojasnilo izrazov **avtohton** in **avtohtonost** ter **avtohtonski**, ki so sinonimi za *indigenous*. V razlagi npr. niso omenjena t. i. staroselska ljudstva (*indigenous peoples*), ki so sočasno s ponovno izdajo slovarja postala tudi predmet velikega zanimanja in kontroverznih diskusij. O pojmu staroselskih ljudstev bom pisala v nadaljevanju, tu pa se osredinjam na

2 Podoben razlog vidi za rabo izraza *indigenous* v angleščini antropolog Adam Kuper (2003: 389–400).

razlage v referenčni literaturi, ker je očitno, da prav manko epistemološkega vzroka omogoča preinterpretacijo pojma za različne ideološke rabe in izumlja pomen, ki nikakor niso analitski, temveč služijo zelo zunajznanstvenemu postopku esencializacije.

Avtohton v SSKJ pomeni tistega, »ki je po izvoru od tam, kjer živi; domačin, praprebivalec«. Raba leksema je tukaj ilustrirana s ksenofobnim primerom, ki imigrante predstavlja kot grožnjo za domačine: »avtohtoni so se umikali priseljencem«. V drugi, pridevniški rabi slovar podaja tole razlago: »ki je po izvoru od tam, kjer živi; domač, prvoten.« Nato navaja primere, koga ali kaj bi to lahko označevalo: »avtohtoni narodi, avtohtono prebivalstvo / avtohtona rastlina, drevesna vrsta«.

Avtohton je tisti, ki je »izviren, samonikel«, kot navaja SSKJ: »avtohton umetniški izraz; avtohtona poezija«. Avtohtonost pomeni »značilnost avtohtonega«, na primer: »teorija o avtohtonosti Slovanov na jugu / avtohtonost umetnikovega ustvarjanja.« Avtohtonski se uporablja redko, vendar označuje avtohtonega, rabo pa najdemo v npr. besednih zvezah »avtohtonski narodi / avtohtonsko pojmovanje« (SSKJ 1994: 28). Referenčna literatura navadno pojasnjuje dva pomena besed in se sklicuje na prvotno naselitev, po drugi razlagi pa je raba povezana tudi z živalmi in rastlinami. Avtohton lahko pomeni samonikel povezavi z botaniko: »samorasel, samoroden, avtohton, že od nekdam tam«. (cf. Dolinar, Knop 1998; Javornik 1997–1998; Verbinc 1994).

Le redki viri navajajo izvor besede. *Slovenski etimološki slovar* navaja, da je beseda tujka, prevzeta po nemškem *autochton* iz grške besede *autokhthonos*, ki pomeni domač, rodni (Snoj 1997: 20). Dve desetletji starejša *Obča enciklopedija leksikografskega zavoda* kaže, da je bil čas njenega izida glede socializacije ideologij avtohtonosti še nedolžen, saj poleg drugih, preciznejših pojasnil navaja, da je izraz povzet iz grščine in pomeni »iz same zemlje pognak«. Pojem je povezan s pripadnostjo zemlji; pojasnjen je tudi njegov mitski pomen, saj naj bi nekateri stari narodi verjeli, da so bili njihovi predniki ustvarjeni iz zemlje, na kateri živijo.

Ena od možnih razlag je, da snovalci ideološkega koncepta avtohtonije niso razmišljali o njegovih dobesednih pomenih, še manj pa o implikacijah svojih politik. Težko bi namreč verjeli – če bi dosledno premislili izvirne in v slovarju opisane pomene izraza – da bi se strinjali z dosledno, na podlagi slovarja izdelano interpretacijo, da so »avtohtoni Slovani« tisti Slovani, »ki so pognali iz zemlje«, če pa naj bi po eni izmed slovanskih etnogenez prišli izza Karpatov in čez Alpe na današnje »slovensko etnično ozemlje«, po avtohtonistični teoriji pa naj bi bili Veneti. Morda bi ob podrobnem premisleku o dobesednem pomenu »domačih Slovencev« raziskovalci »slovenskega narod(nost)nega vprašanja« opustili rabo tega termina. Bolj verjetno se zdi, da so z rabo atraktivne tujke zakrivali nacionalistično idejo zemlje in krvi. Retorika avtohtonizma se je namreč spočela v začetku osemdesetih let, v kontekstu politoloških in geografskih razprav o položaju slovenske manjšine v

Italiji (cf. Komac 1982: 77–78, cf. tudi Klopčič, Komac, Kržišnik Bukić 2003: 203), vzbrstela pa ob nastajanju slovenske države, ko se je slovenstvo zagovarjalo v kontekstu politične osamosvojitve do tedaj federalne enote. Razbohotila pa se je po osamosvojitvi, ko so raziskovalci »slovenskega narod(nost)nega vprašanja« poskušali koncept uporabiti tudi za Slovence, ki so ob ločitvi od Jugoslavije ostali zunaj Slovenije (cf. Kržišnik Bukić 1998) ter t. i. nove manjšine, ki naj bi jih sestavljali Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi (t. i. ABČHMS, cf. Klopčič, Komac, Kržišnik Bukić 2003), medtem ko je del raziskovalcev vztrajal, da te manjšine ne morejo biti predmet enake manjšinske zaščite, kot so je deležni avtohtoni italijanska in madžarska manjšina, ter avtohtona etnična skupnost Romov (cf. Janko Spreizer 2004).

Raziskovalci »slovenskega narodnostnega vprašanja« sicer omenjajo problematičnost koncepta avtohtonosti, vendar ga kritično ne analizirajo, saj se zdi, da je zanje dovolj, da je v ustavi kot ustavna kategorija, ki jo mora spoštovati država (Klopčič, Komac, Kržišnik Bukić 2003: 302). Presenetljivo je, da jih nedolročnost »avtohtonosti« ne moti: kljub dvomu si prizadevajo za ureditev avtohtonega manjšinskega statusa ABČHMS, in v svoji »raziskovalno-analitski« obravnavi pojma predlagajo vpeljavo dveh faz avtohtonosti, namreč starejše in mlajše (Klopčič, Komac, Kržišnik Bukić 2003:305) tako naj bi starejša avtohtonost zadevala prednike današnjih Hrvatov in Srbov v Sloveniji, mlajša pa imigrante iz stare Jugoslavije, obenem pa naj bi bil kriterij obdobje 75 let: ne izrečejo se, ali je ta časovni razpon zadosten, in ali je teritorialna strnjenost teh ljudi zadostna, kar naj bi bilo bistveno pri določanju statusa manjšine, pač pa to razpravo obljubijo drugje (Klopčič, Komac, Kržišnik Bukić 2003: 306). Skratka, avtorji ne opazijo ideološkosti svoje lastne razprave, s katero implicitno prikrivajo antiimigrantski sentiment in se solidarizirajo s prizadevanji za ohranjanje krvno homogene slovenske nacije: to prizadevanje se jim očitno zdi naraven, če ne celo bistven del njihovega »raziskovalno-analitskega« podviga.

AVTOHTONI, ABORIGINI, STAROSELSKA LJUDSTVA, DOMORODNA LJUDSTVA, PRVE NACIJE, AVTOHTONI

Podrobnejša raziskava o rabah naslovnih izrazov, ki jo lahko izvedemo z internetnim ekskurzom, pokaže, da se s konceptom avtohtonosti ukvarjajo tudi raziskovalci mednarodnega prava in antropologi. Pregled internetnih virov pokaže na sinonimno rabo izrazov *autochthonous* in *indigenous* v angleških in ameriških virih, vendar se največkrat povezuje s t. i. staroselskimi ljudstvi.³ Znotraj razprav o

3 Tako so opredeljena ljudstva, ki se živijo na prostranih območjih od Arktike do obeh Amerik, nekatera ljudstva Afrike, Azije, Avstralije, Oceanije, skandinavskih dežel itd.

pomenih in ustreznosti koncepta staroselstva so v antropoloških krogih posebno pozornost namenili retoriki »gibanja staroselskih ljudstev«, ki so jo spodbudili Združeni narodi, Svetovna banka, mednarodne razvojne agencije in nevladne organizacije⁴ (cf. Kuper 2003; tudi Barnard 2004, 2006), raziskovalci mednarodnega prava (cf. Fresa 1999–2000) pa se ukvarjajo z implikacijami, ki jih ima raba sintagme staroselska ljudstva v mednarodnem pravu pri zaščiti manjšin.

Iz gornjih citatov je očitno, da se »slovensko narod(nost)no vprašanje« ne zaveda tega, v resnici izvornega konteksta razprav o avtohtonizmu, torej pravnega statusa staroselskih ljudstev in njihovih specifičnih pravic. Za analitično obravnavo tega problema spet najprej podrobno preglejmo izrazoslovje. V angleških referenčnih virih se prej kot o avtohtonih ljudstvih (*autochthonous peoples*) razpravlja o staroselskih ljudstvih (*indigenous peoples*), medtem ko se v francoskih virih uporablja izraz *les peuples autochtones*. Izraz staroselska ljudstva ima tri rabe: prva zajema ljudi, ki so živeli na določenem območju, preden je njihovo ozemlje kolonializirala ta ali ona evropska sila; druga označuje ljudi, ki so živeli v območju znotraj nacionalne države, vendar se ne identificirajo z večinskim prebivalstvom; tretja raba je za oznako potomcev ljudi v obeh situacijah. Skupna implikacija vseh treh rab je, da zaradi tovrstne zgodovine ti ljudje ne predstavljajo »običajnih državljanov«.

Staroselska ljudstva so mestoma poimenovali tudi z izrazi Aborigini (*Aborigines*), domorodna ljudstva (*native peoples*), prva ljudstva (*first peoples*), prvi narodi/nacije (*first nations*), ali avtohtoni. Etimologija pojma staroselskega ljudstva naj bi izhajala iz pojma aborigini;⁵ etimološko naj bi izraz izšel iz oznake *ab originum*. Druga razlaga povezuje pojem z besedama *arborigines*, ki pomeni »rojen na drevesu«, in *aberrigines*, ki pomeni »nomade«.⁶

Prvi narodi/nacije (*First Nations*) je naslov, ki ga uporabljajo v Kanadi za opis med seboj zelo raznolikih ljudstev (*indigenous peoples*), v ZDA imenovanih domorodni Američani (*Native Americans*). Bili so znani tudi kot Indijanci, (*Indians*), domorodni Kanadčani (*Native Canadians*), aboriginski Američani

4 Besedno zvezo v narekovajih uporabljajo antropologi, npr. Kuper 2006, Kenrick in Lewis 2004, in s tem pojmom označujejo gibanje staroselskih ljudstev, ki se je organiziralo po letu 1992, ko so Združeni narodi razglasili Mednarodno leto Svetovnega staroselskega ljudstva, desetletje med letoma 1995 in 2004 pa so posvetili Dekadi za staroselska ljudstva. V tem času je bil ustanovljen tudi Forum staroselskih ljudstev.

5 Prva skupina, poimenovana s tem imenom, so bili v antičnem evropskem izročilu mitski ljudje iz srednje Italije, povezani z Enejem, Latinusom in Evandrom – zanje so rekli, da so zapustili svoj gorski dom blizu Reate, starega sabinskega mesta, nad Latinusom, kjer so izgnali Sicele, in se naselili kot Latini pod kraljem Latinusom. Po tej razlagi naj bi bili ti gorjanci izvorni (grško: avtohtoni) naseljenci dežele, kar ni konsistentno z dejstvom, da so jih najstarejše oblasti (Katon, v: *Origines*) gledali kot helenske priseljence in ne kot domorodne italijanske ljudi.

6 <http://encyclopedia.laborlawtalk.com/autochthonous>

(*Aboriginal Americans*), ali Aboriginci (*Aboriginals*). Uradno jih v Indijanskem zakonu (*Indian Act*)⁷ imenujejo Indijanci. Ta zakon iz leta 1876 opredeljuje status ljudi, ki jih danes imenujejo pripadnike Prvih narodov/nacij, pravna podlaga zakona pa je t. i. Indijanski Register (*Indian Register*), ki je uradni zapis članov prvih nacij v času, ko so se rezervacije vzpostavile.

Antropološka pojasnila dodajajo, da »staroselec« lahko pomeni različne stvari: o staroselcih govorimo, kadar govorimo o vrsti *Homo Sapiens*, ki je npr. staroselec na afriškem kontinentu; Ganci so staroselci Gane, škotski ribiči imajo staroselsko vednost o škotskem ribolovu. Kadar besedo uporabimo za ljudi, z njo označujemo bodisi (domnevne) prve prišleke, sedanjo politično nedominantnost, kulturne razlike z večinskim prebivalstvom, in samopripis (zlasti v osvobodilnih pokolonialnih političnih gibanjih). Čeprav je problematično določati primat v naselitvi, je osrednja točka definicije relacijska: gre za potomce prvotnih naseljencev, ki jih je nato nadvladala druga skupina ljudi oziroma država, ki je z režimom ščitila pravice nestaroselcev oz. novih naseljencev, staroselcem pa je odvzel zemljo (cf. Barnard 2006: 2). Nekateri antropologi opozarjajo, da je koncept problematičen: »Nihče ne bi resno sprejel, recimo, da so 'Angleži' staroselsko ljudstvo«. Biti 'staroselsko ljudstvo' Anglije ni ista stvar kot bili staroselec v Angliji« (Barnard 2006: 7). V antropološki diskusiji gre za več problemov: nekateri so zavračali koncept »staroselska ljudstva« kot antropološki koncept, kar seveda ni isto kot zavračanje tega koncepta v pravu in v politiki, kjer največkrat figurira kot uporabno orodje za restitucijo krivic ljudem, ki so tako (samo)opredeljeni.

DEFINICIJE STAROSELSTVA V MEDNARODNEM PRAVU

Definicija staroselska ljudstva je v pravu politetična: ni univerzalne, standardne in fiksne definicije. Mednarodne institucije, kot so Mednarodna organizacija dela (ILO), Svetovna banka (World Bank), in Organizacija združenih narodov (OZN),

7 Indijanski zakon Kanade (1876) je zakon, ki določa pravice registriranim Indijancem in njihovim skupinam (bands), pri čemer se velik del ukvarja s člani skupin (*band members*), ki živijo v t. i. rezervaciji. Zakon je izdalo Ministrstvo za indijanske zadeve in severni razvoj. Indijanci, registrirani v registru, ki ga je vzpostavil zakon, so imeli status Indijanca ali pogodbeni status (*treaty status*), torej status s posebnimi pravicami. Indijanec, ki ni bil registriran, je bil nestatusni Indijanec. Pred letom 1985 so ljudje status pogosto izgubili na načine, katere se v današnji perspektivi presoja za nepravilne. Zakon je bil dopolnjen z amandmaji, ki so nekaterim poprej izvzetim posameznikom in skupinam ter njihovim potomcem, vrnil status, če so ga predniki izgubili na tele načine: ženske s poroko z moškimi, ki ni bil statusni Indijanec; z enfranzizacijo (do leta 1960 je Indijanec lahko volil na federativnih volitvah le, če se je odpovedal indijanskemu statusu); z rojstvom iz zakona med materjo s statusom in očetom brez statusa. Register je uradni popis statusnih Indijancev ali registriranih Indijancev v Kanadi, določa pravice in ugodnosti, ki se vežejo na rezervacijsko skupnost, katere člani so izvzeti iz plačevanja davkov federaciji in provinci. Izjeme so Inuiti in t. i. *Métis*, »mešanči«, potomci Indijancev in zgodnjih predvsem francoskih priseljencev, ki so zgodovinsko osnovali trajne skupnosti.

so podale več definicij. Sodobne delovne definicije (cf. Sidsel Saugestad 2001a: 43, v: Kuper 2006: 1–2, 7) označujejo staroselska ljudstva:

- a) ki vključujejo kulturne skupine in njihove potomce, ki imajo zgodovinsko kontinuiteto ali povezavo z dano regijo ali njenimi deli, in ki so bili prej ali sedaj naseljenci regije, ki so jo kolonizirali ali aneksirali drugotni priseljenci (prvotna naseljenost);
- b) ki so med oblikovanjem nacionalne države živeli ob večjih kulturnih skupinah ali neodvisno, oziroma v veliki izolaciji od vpliva vladavine nacionalne države (nedominantnost, so pod tujimi državnimi strukturami);
- c) k staroselskim ljudstvom prištevajo tudi ljudi, ki so ohranili vsaj deloma distinktivno jezikovne, kulturne in socialno-organizacijske lastnosti, in so pri tem ostali do določene stopnje diferencirani od obkrožajočih jih populacij ali od dominantne kulture nacionalne države (kulturna razlika);
- d) k zgoraj povedanemu je dodan tudi kriterij samoopredeljevanja, po katerem so staroselska ljudstva tista, ki se sama opredeljujejo za staroselska, in ki jim staroselskost priznavajo druge skupine (samopripis in pripis). Najpomembnejša aspekta definicije sta nedominantnost in samopripis (cf. Barnard 2006: 7).⁸

V *Konvenciji o staroselskih in tribalnih ljudstvih*⁹ ILO št. 169, ki je bila sprejeta leta 1989, najdemo opredelitev staroselskih ljudstev posredno, prek omembe kategorij ljudi, na katere se dokument nanaša. Konvencija ILO št. 169 zajema:

- a) tribalna ljudstva v neodvisnih deželah, katerih družbeni, kulturni in ekonomski pogoji se razlikujejo od drugih segmentov nacionalne skupnosti, in katerih status je popolnoma ali delno urejen z njihovimi lastnimi običaji, tradicijami ali s posebnim pravom ali zakoni;
- b) ljudstva v neodvisnih deželah, ki jih pojmujejo za staroselska na račun dejstva, da predstavljajo potomstvo populacij, ki so naselili deželo, ali geografsko regijo, ki ji dežela pripada, v času osvajanj ali kolonizacije ali

8 <http://en.wikipedia.org/wiki/Autochthonous>; (pristop: 11. april 2006), cf. tudi Fresa 1999–2000. Definicija staroselskih ljudstev v Združenih narodih je naslednja: »Staroselske skupnosti, ljudstva, nacije so tista, ki imajo zgodovinsko kontinuiteto z družbami pred invazijo in predkolonialnimi družbami, ki so razvile svoje teritorije, in se smatrajo za različne od drugih sektorjev družb, ki zdaj prevladujejo na ter teritorijih ali na delu teh teritorijev«.

9 Konvencijo o staroselskih in tribalnih ljudstvih, št. 169, so sprejeli v okviru Mednarodne organizacije dela (ILO) leta 1989, veljati pa je začela leta 1991 (*C 169 Indigenous and Tribal Peoples Convention*), in so jo doslej ratificirale le tri evropske države: Nizozemska, Norveška in Danska, poleg njih pa še Argentina, Bolivija, Brazilija, Kolumbija, Kostarika, Dominikanska republika, Ekvador, Fidži, Gavatemala, Honduras, Mehika, Paragvaj, Peru in Venezuela. <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/ratifice.pl?C169>, pristop: 15. maj 2005.

oblikovanja sedanjih državnih meja in ki, upoštevajoč njihov pravni status, ohranjajo nekatere ali vse svoje družbene, ekonomske, kulturne in politične institucije.

Samoopredelitev za staroselskega ali tribalnega naj bi bila temeljni kriterij določanja skupin, na katere se nanašajo določila konvencije. Raba izraza ljudstva v Konvenciji ILO št. 169 naj ne bi bila oblikovana tako, da bi imela implikacije glede pravic, ki se navezuje na isti izraz v mednarodnem pravu.¹⁰

Prve iniciative glede pravic staroselskih ljudstev so sprožili staroselci iz ZDA, ki so leta 1920 obiskali Ligo narodov, vendar s pičlim uspehom; prezirane so tudi še pozneje, ko so se zaradi kršitev pravic obrnili na Združene narode. Leto 1970 je za prizadevanja za pravice staroselcev pomenilo obrat: *Podkomisija za preprečevanje rasne diskriminacije in zaščito manjšin* je naročila študijo o diskriminaciji staroselskih ljudstev. V okviru Združenih narodov je delovanje medvladnih in nevladnih iniciativ vodilo v organizacijo prve konference nevladnih organizacij leta 1977, in do organizacije druge konference leta 1981. Obe konferenci sta bili v Ženevi, kjer je iniciativa vodila v raziskovanje staroselskih ljudstev 1982, in v organizacijo *Delovne skupne za staroselske populacije pri Združenih Narodih*.¹¹

Komisija za človekove pravice je 3. marca 1995 z resolucijo 1995/32 določila, da naj Delovna skupina za staroselske populacije pri OZN prouči pripravljene tekst Podkomisije za preprečevanje rasne diskriminacije in zaščito manjšin, in izdela *Osnutek deklaracije Združenih narodov o pravicah staroselskih ljudstev*. Osnutek deklaracije bi nato dali v obravnavo in sprejem Generalni skupščini OZN v času *Mednarodne dekade svetovnih staroselskih ljudstev* (1995–2004). Generalna skupščina je sprejela odločitev, da je sprejem deklaracije glavni cilj Dekade. Maja 2002 je bil osnovan *Stalni forum o staroselskih vprašanjih* (cf. Kenrick, Lewis 2004: 4). *Delovna skupina za staroselske populacije* je omenjeni Osnutek deklaracije tudi izdelala, potem ko je pregledala mednarodni razvoj človekovih pravic in temeljnih svoboščin staroselskih ljudstev, in je svoje napore usmerila v razvijanje mednarodnih standardov pravic staroselskih ljudstev.¹²

10 <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C169>

11 V izvirniku: *United Nations Working Group on Indigenous Populations*, WGIP. Delovna skupina je delovala v okviru Združenih narodov, v okviru Ekonomskega in socialnega sveta in pod okriljem komisije za človekove pravice in podkomisije za promocijo in zaščito človekovih pravic. United Nations, Commission on Human Rights - Economic and Social Council; Sub-commission on the Promotion and Protection of Human Rights, fifty-fifth session, Agenda item 5 (b): Prevention of discrimination and protection of indigenous peoples, Report of the Working Group on Indigenous Populations on its twenty - first session, E/CN.4/Sub.2/2003/22, GO315800.pdf.

12 <http://www.unhchr.ch/html/menu6/2/fs9.htm>. Osnutek deklaracije Združenih narodov o pravicah staroselskih ljudstev predstavlja enega najpomembnejših korakov v promociji in zaščiti temeljnih pravic in osnovnih svoboščin staroselskih ljudstev. Vsebuje 19 preambul in 45 členov in zajema pravice in svoboščine z ohranja-

VPELJAVA KONCEPTA »STAROSELSKE POPULACIJE« V DOKUMENTE OZN IN POSLEDICE V MEDNARODNEM PRAVU

Raziskovalka mednarodnega prava Lucia Fresa (1999–2000)¹³ je v svoji specializacijski tezi z naslovom *Nova interpretacija izraza »staroselsko ljudstvo: kakšne so pravne posledice priznanja »manjšin« namesto »staroselskega ljudstva« za staroselska ljudstva sveta?* razpravljala o pravnih posledicah zabrisane razlike med **manjšinami** in **staroselskimi populacijami**, do katere je prišlo z vpeljavo dokumentov OZN. Diskusijo so spodbudili procesi v staroselskih politikah, ki so se odvijali v OZN, zlasti v *Delovni skupini za staroselske populacije*, kjer so sodelovali tudi staroselci in dosegli reinterpretacije kategorije »staroselska ljudstva«. Na 17. seji, ki je potekala od 26. do 30. julija 1999, je prišlo do nesoglasij med predstavniki staroselskih populacij in nevladnimi organizacijami: ti so na splošno pozdravili izdelavo dokumenta OZN, ker so menili, da so dogovori med staroselskimi populacijami in vladami po svoji naravi mednarodni; strinjali so se, da so **staroselska ljudstva** subjekti mednarodnega prava; vendar so nasprotovali interpretaciji termina »staroselski«, ki ga je Martinezova skupina¹⁴ utemeljila na dveh zgodovinsko različnih fenomenih: »evropskem kolonializmu« in na »ekspanziji na sosednji teritorij«.

Fresa meni, da je Martinez s takšno potezo preinterpretiral status staroselcev skoraj vseh afriških in azijskih ljudstev in tako ponovno odprl problem ločevanja med »staroselskimi ljudstvi« in »manjšinami«. Opredelitev določene skupine za

njem in razvijanjem etničnih in kulturnih karakteristik in distinktivnih identitet; zaščito pred genocidom in etnocidom; pravice v zvezi z religijskimi, jezikovnimi in izobraževalnimi institucijami; lastništvo, posedovanje ali rabo staroselske zemlje in naravnih virov, zaščito intelektualne lastnine, ohranjanje tradicionalnih ekonomskih struktur in načinov življenja, vključno z lovom, ribolovom, zeliščarstvom, nabiralništvom, krčenjem gozda in obdelovanjem zemlje; zaščito okolja; participacijo v političnem, ekonomskem in družbenem življenju držav, ki jih deklaracija zadeva; še posebno v zadevah, ki lahko spremenijo življenje staroselcev in njihove usode; samoopredeljevanje; samo-vlado oziroma avtonomijo v zadevah, ki so povezane z notranjimi in lokalnimi zadevami staroselskih ljudstev; tradicionalni kontakt in kooperacijo prek državnih meja; spoštovanje pogodb in sporazumov s staroselskimi ljudstvi. Osnutek deklaracije Združenih narodov o pravicah staroselskih ljudstev predvideva vzajemno sprejemljive in korektne procedure za reševanje konfliktov oziroma nesoglasij med staroselskimi ljudstvi in državami, in zajema sredstva pogajanja, posredovanja, arbitražo, nacionalna sodišča, mednarodne in regionalne preglede človekovih pravic in mehanizme pritožb. Osnutek deklaracije tudi zagotavlja, da omenjene pravice predstavljajo minimalni standard za preživetje in dobrobit staroselskih ljudstev sveta.

13 Specializacijo je opravila na Univerzi v Essexu, iz Mednarodnega prava o človekovih pravicah. Teza je bila objavljena novembra 2000 na spletni strani Centra študij za mir, www.studiperlapace.it/documentazione/fresa. (Pristop april 2006).

14 Dr. Miguel Alfonso Martinez je z Delovno skupino za staroselske populacije pripravil osnutek študije o potencialnih pogodbah, soglasjih in drugih konstruktivnih dogovorih med staroselskimi populacijami in vladami. Pri študiji je delal od leta 1988, ko je Komisija za človekove pravice priporočila Ekonomskemu in socialnemu svetu, naj avtorizira Martinezovo vlogo posebnega poročevalca Podkomisije za preprečevanje diskriminacije in zaščite manjšin. Njegova naloga je bila pripraviti omenjeno študijo, da bi se staroselcem zagotovilo promocijo in zaščito človekovih pravic ter temeljnih svoboščin staroselskih populacij.

»staroselsko skupino«, ki zajema kolektivne pravice, namesto za »manjšino« po mednarodnem pravu, ki zadeva individualne človekove pravice, ima pravne konsekvence. Prepričana je bila, da je treba ločevati med manjšinami in staroselskimi ljudstvi, ko gledamo na njihove zahteve in individualne ter kolektivne pravice, ki so nedotakljive.

Vendar pa pri definiranju manjšin in njihovih pravic naletimo na težave: *Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah*¹⁵ in *Deklaracija združenih narodov o pravicah oseb, ki pripadajo nacionalnim, etničnim, religioznim ali lingvističnim manjšinam*¹⁶ sta edina inštrumenta OZN, ki se ukvarjata s pravicami oseb, ki pripadajo manjšinam, toda koncept manjšine v teh dveh dokumentih ni definiran. Besedna zveza »pravice oseb, ki pripadajo manjšinam«, implicira individualistični pristop, medtem ko se pravice »staroselskih ljudstev« opredeljuje kolektivno, kot pravice, ki so jih deležni člani skupine.

V nadaljevanju povzemamo po Fresi (1999–2000) polemiko o razliki med definicijama koncepta manjšine in staroselskega ljudstva, ki pa je izrazito esencialistična glede razumevanja razlik med ljudmi. Fresa najprej poskuša pojasniti razlike med definicijami manjšin in opredelitvami staroselskih ljudstev, pri čemer razpravlja o različnih študijah. Poante **definicije manjšin** so številčnost skupine, distinktivnost od ostalih in nedominantna pozicija. Francesco Capotorti (v Fresa 1999–2000) je v *Študiji o pravicah oseb, ki pripadajo etničnim, religioznim in lingvističnim manjšinam* kot manjšino opredelil

... skupino, ki je številčno šibkejša glede na ostalo populacijo v državi in je v nedominantnem položaju, katere člani imajo etnične, religiozne, lingvistične karakteristike, ki se razlikujejo od tistih lastnosti pri ostali populaciji in ki, četudi le implicitno, ohranjajo smisel solidarnosti do ohranjanja kulture, tradicij, religije in jezika.

Pri utemeljevanju temeljne razlike med konceptoma manjšine in staroselskih ljudstev se Fresa (1999–2000) osredini na definicijo Deschenesa, ki izpostavi, da določeni aspekti iz definicije »manjšin« lahko pomensko napolnjujejo tudi oznako »staroselska ljudstva«: element solidarnosti se po njegovem mnenju povezuje s prizadevanji za enakost v pravu in dejstvih. Temeljna razlika med manjšino in

15 Ta dokument je edini instrument Združenih narodov, ki se neposredno in na splošno ukvarja s pravicami posameznikov, ki pripadajo manjšinam. v svojem 27. členu. Prim. opombo 18.

16 Prevod omenjenega dokumenta ni na voljo v slovenskem jeziku, v izvorniku se ime dokumenta *glasi Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. Sprejet je bil leta 1992 na Generalni skupščini Združenih narodov z resolucijo 47/135, dne 18. decembra 1992 <http://www.ohchr.org/english/law/minorities.htm> (pristop 8. december 2006)

staroselskimi ljudstvi je, da naj slednji ne bi sprejeli asimilacije v institucijah večine. **Staroselska ljudstva** ne potrebujejo numeričnega kazalca, poleg tega niso nujno homogena kategorija človeštva. Lahko imajo različne religije, navade, jezike, in lahko imajo med svojimi ljudmi manjšine. Imajo pa značilnost, ki naj bi jo manjšine ne imele: to je zgodovinska kontinuiteta, povezava s staroselskimi teritoriji, oziroma teritoriji prednikov (poleg skupinske zavesti, elementa samo-identifikacije, medgeneracijskega aspekta kulture ipd).

Izraz staroselski se uporablja v besedni zvezi skupaj s pojmi skupina, populacija, ljudstvo, ljudje. Fresa (1999–2000) pokaže, da tudi v primeru tega termina ni enotne opredelitve in pri tem navaja avtorico Daes. Daes v svoji opredelitvi izhaja iz koncepta staroselskih ljudi; prizadeva si za inkluzivnost, in se osredotoča na semantične korenine besed, ki se uporabljajo v mednarodnem pravu: staroselski / avtohtoni / aboriginalni (*indigenous / autochthonous / aboriginal*), ki ciljajo na časovni poselitveni primat, torej gre vedno za zgodovinsko prvo skupino, ki naj bi bila prisotna na danem ozemlju. Pri tem gre še za dodaten, pomemben vsebinski poudarek: v zadnjih desetletjih so mednarodne ustanove in forumi postopoma opuščali izraz ljudstva in ga nadomestili s pojmom ljudje, npr. junija 1993 na svetovni konferenci o človekovih pravicah, ki je bila na Dunaju. V deklaraciji, ki so jo sprejeli, so zapisali, da naj bi države staroselskim ljudem v skladu z mednarodnim pravom zagotavljale vse človekove pravice in temeljne svoboščine staroselskih ljudi na podlagi enakosti in nediskriminacije: s tem je bil po mnenju Frese poudarjen individualni aspekt pravic. Zdaj se izraz ljudstva ponovno uporablja v dokumentih OZN in v Konvenciji ILO št. 169, ki konstituira edini pravno zavezujoči inštrument: sklepati je, da gre za ponoven prenos poudarka z individualnih na kolektivne pravice, pri čemer se ljudstvo uveljavlja kot kategorija v mednarodnem pravu.

Fresa (1999–2000) je zapisala, da so nekateri predstavniki staroselcev na 17. seji Martinezove skupine, ki je pripravljala študijo o potencialnih pogodbah, soglasjih in drugih konstruktivnih dogovorih med staroselskimi populacijami in vladami, poudarjali, da je bistveni aspekt samoidentifikacija, kar je bila tudi osrednja poanta Cobove opredelitve. Cobova opredelitev je dala velik poudarek opredeljevanju staroselskih populacij samih in je bila tudi izhodišče Martinezove študije. S tem poudarkom so soglašali tudi staroselci, pa tudi vlade, vendar se niso strinjali z Martinezovim postavljanjem zgodovinskega aspekta v ospredje. Martinez je izhajal iz distinkcije med »invazijo« in »kolonializmom«; trdil je, da gre pri »invaziji« oziroma »teritorialni ekspanziji« za prilaščanje ozemlja, ki ga zavojevalci odvzamejo ljudem, blizu katerih naj bi živeli; potemtakem naj bi imeli razlaščeni in zavojevalci precej skupnega v kulturnih repertoarjih; teritorialna ekspanzija naj bi se običajno končala tako, da se zavojevani priključijo novemu političnemu telesu. »Kolonializem« pa naj bi se dogajal na račun »kulturno različnih ljudi«, ki potem ostanejo izključeni iz političnih procesov. Pri vpeljevanju teh

distinkcij se je Martinez skliceval na afriški in azijski kontekst, in na konec kolonizacije, ko so se oblikovale neodvisne države in ko so politično moč nad etničnimi in nacionalnimi socialnimi skupinami dobili tisti, katerih staroselski status je bil in je nesporen; druge etnične skupine in narodi/nacije, ki so prav tako živeli na teritoriju nove države, pa iz teh procesov dekolonizacije niso izšli tako, kot je to uspelo dominantnemu sektorju nove politične entitete, ki je zahteval in dosegel mednarodno priznanje. Predstavniki staroselcev so trdili, da Martinez postulira, da staroselci ne obstajajo; vendar je šlo za poudarek, da je koncept staroselca invencija kolonialistov, konkistadorjev. Če je dekolonizacijskega obdobja konec v Aziji in Afriki, potem izraz ni več uporaben, saj bi vsi ljudje podlegli kvalifikatorju staroselski: razlika je, da so sedaj samo nekateri na dominantni poziciji, ker imajo politično moč; ostali so posledično postali manjšine.

Fresa (1999–2000) je zato, da bi pojasnila razlike v interpretacijah terminov manjšina in staroselsko ljudstvo, primerjala dokumenta OZN, *Osnutek deklaracije o pravicah staroselskih ljudstev* in *Deklaracijo o pravicah oseb, ki pripadajo nacionalnim ali etničnim, religioznim ali lingvističnim manjšinam*. V ospredju njene analize je vprašanje interpretacije razlik glede **kolektivnih in individualnih pravic manjšin in staroselskih ljudstev** ter pravnih konsekvenc, glede interpretacije specifičnih pravic, ki so vezane na termin staroselsko ljudstvo, vprašanje integracionističnega in separatističnega pristopa pri opredeljevanju manjšin in staroselskih ljudstev ter o pravici do participacije. Po njenem mnenju pogosto naletimo na trditev, da staroselska ljudstva izražajo večje zanimanje za ekonomske, socialne in kulturne pravice, medtem ko naj bi se manjšine bolj zanimale za državljanske, politične in kulturne pravice. Ta distinkcija se je zadnjih dvajset let zabrisala, pomembno vlogo pri tem je imel dokument *Dunajska deklaracija in program akcije*¹⁷, ki je postavil, da so vse človekove pravice neločljive in medsebojno odvisne ter prepletene, in da morajo mednarodne skupnosti obravnavati človekove pravice globalno na pravičen in enak način, na enaki podlagi in z enakimi poudarki. Pomembne so ugotovitve *Komiteja za človekove pravice* v primeru Kitok, ko je Komite povečal zaseg 27. člena *Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah*¹⁸ z odločitvijo, da ekonomske dejavnosti spadajo pod zaščito 27. člena, če pripadajo kulturi Samijev: sklenili so, da gospodarjenje s severnimi jeleni pripada kulturi Samijev, in tako specifične ekonomske dejavnosti Samijev opredelili za del kulture. Urejanje ekonomskih zadev je sicer stvar posamezne

17 Gre za deklaracijo, ki je bila sprejeta na Dunaju junija 1993 na svetovni konferenci OZN o človekovih pravicah.

18 27. člen tega dokumenta pravi: »V tistih državah, v katerih živijo etnične, verske ali jezikovne manjšine, osebam, ki pripadajo takim manjšinam, ne bo odvzeta pravica, da skupaj z drugimi člani svoje skupine uživajo svojo lastno kulturo, izpovedujejo in prakticirajo svojo vero ali uporabljajo svoj lasten jezik; <http://www.ip-rs.si/index.php?id=229>, (pristop: 12. april 2006)

države, vendar pa dejavnosti, ki pomenijo bistveni del kulture določene etnične skupnosti, in njene implikacije za posameznika, lahko ureja 27. člen konvencije.

Odnos med staroselskimi ljudstvi in **teritorialnimi pravicami** od teritorija prednikov je lahko naslednji dokaz proti argumentu, da staroselska ljudstva bolj zadevajo ekonomske, družbene in kulturne pravice in manj državljske in politične, ki naj bi bile domena večjega interesa manjšin. Izguba teritorija prednikov se izkaže za kršitev državljske in politične pravice do življenja staroselskih ljudstev, saj predstavlja resno grožnjo preživetju – ne samo zaradi ekonomskega pomena prostora, pač pa tudi zaradi domnevnega spiritualnega odnosa, naj bi ga imeli staroselci z omejenimi teritoriji.

Problemi in potrebe staroselskih ljudi naj bi bili po mnenju Frese (1999–2000) bolj specifični, in morajo biti pravno upoštevani znotraj okvira, ki se je sposoben prilagajati. Paradigma državljskih in političnih pravic v historični povezavi z evropskim individualizmom je bila po njenem mnenju prekletstvo za opredeljevanje pravic staroselskih ljudstev, ker so nocije o individualizmu lahko v bistvenem konfliktu z njihovimi nazori in normami. Paradigma ekonomskih, družbenih in kulturnih pravic je pogosto povezana z močno državo, ki ima moč za razvijanje in prerazporeditev zemlje na račun ekonomskega razvoja in družbenega reda. Fresa (1999–2000) dodaja, da je tudi lahko prekletstvo staroselcev. V *Mednarodnem paktu o državljskih in političnih pravicah* kolektivnega načela ni, pač pa so pravice utemeljene v **načelu individualnosti**. Govori se, tako kot v že omenjenem 27. členu, o »osebah, ki pripadajo manjšinam«. Vsaka pravica je dodeljena posamezniku; samo izjemoma je skupinski pristop zajet v 1 členu. Toda že člen 3.1 spet govori o osebah v skupini in njenih članih. *Osnutek deklaracije o pravicah staroselskih ljudstev* pa vsebuje številne **kolektivne pravice**: »skupinske pravice« in »pravice ljudstev«. Sodobno mednarodno pravo po mnenju Frese (1999–2000) zavzema progresivni pristop in posveča pozornost obravnavi kolektivnih pravic.

Posamezni teoretiki, ki jih zelo podrobno obravnava Fresa (1999–2000), so opozorili na razliko pri interpretaciji koncepta zaščite manjšin in enakosti ter nediskriminacije in na garancijo za ohranjanje skupinske identitete; s pozitivno akcijo naj bi se zaščitilo pravice manjšinskih skupin. V tem pristopu ni konceptualne razlike med zaščito manjšin in zaščito staroselskih ljudstev. Priporočila svarijo pred »obratno diskriminacijo« (ko bi bili zaradi zaščite manjšine ali staroselcev diskriminirane ostale skupnosti v družbi); svarila pa porajajo vprašanje, če se kolektivne pravice niso ponovno zreducirale na individualne.

Protiargument tem svarilom je izrazil Rodley (1995: 51, v Fresa 1999–2000): staroselske skupnosti so v posebnem položaju, saj se izraz staroselske skupnosti dejansko ne uporablja za »običajne manjšine«. Toda Fresa trdi, da se zanje zahteva posebni režim, pri čemer ureditev zgolj pravnih okvirov ni zadostna, ker so tu še pomembni etični, politični in zgodovinski faktorji, ki jih je treba upoštevati.

Na vprašanje, zakaj je potrebno razlikovati med **individualnimi pravicami manjšine in kolektivnimi pravicami staroselskih ljudstev** Fresa (1999–2000) odgovarja, da je ena izmed bistvenih razlik med konceptoma manjšin in staroselskih ljudstev ta, da ljudje, ki jih dokumenti OZN opredeljujejo kot osebe, ki pripadajo manjšinam, ne morejo uveljaviti posebnih pravic kot kolektivnih. Npr. *Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah* ureja posebne pravice pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin in ne kolektivne pravice manjšin, pritožbe o kršitvah pravic, ki jih sprožijo v primeru kršitev državljanskih in političnih pravic, pa lahko obravnavajo le individualno po posebnem fakultativnem protokolu.¹⁹

Druga velika razlika je, da v *Deklaraciji o pravicah oseb, ki pripadajo nacionalnim ali etničnim, religioznim ali lingvističnim manjšinam* manjka **pravica do samoodločbe**, *Osnutek deklaracije o staroselskih ljudstvih* pa jo omenja na več mestih. Staroselskim ljudstvom se deklarira **pravica** tudi do **zemlje**, manjšinam pa ne. Poraja se vprašanja, ali imajo manjšine lahko pravico do zemlje – Fresa pravi, da je pri tem osrednjega pomena časovna prioriteta in povezava skupine ljudi z določenim ozemljem

Po mnenju Frese (1999–2000) je dodatna razlika med dokumentoma OZN njun različen nazorski pristop: **integracionistični pristop** naj bi bil značilen za *Deklaracijo o pravicah oseb, ki pripadajo nacionalnim ali etničnim, religioznim ali lingvističnim manjšinam*, ki pravice manjšin prikroji okviru mednarodnega prava človekovih pravic in uveljavlja ideal multikulturalnosti in multietnične družbe. **Separatistični pristop** pa naj bi prevladal v *Osnutku deklaracije o staroselskih ljudstvih*, s katerim skušajo izboljšati pogoje življenja staroselcev v posebnih okoliščinah. Pred tridesetimi leti naj bi bil status staroselcev bolj asimilacionistično naravnani. Spremembo k bolj separatistični politiki sta prinesli Konvencija ILO, št. 107, in Konvencija ILO, št. 169, ki je bila revidirana izdaja prejšnje. Preambula poznejše Konvencije ILO, št. 169 jasno trdi, da je treba v skladu z novimi mednarodnimi standardi odstraniti asimilacijsko orientacijo, ki je bila značilna za Konvencijo ILO, št. 107.

Diskusija o integracionističnih *versus* separatističnih politikah je po Fresi povezana z vprašanjem ali lahko dokumenti OZN o manjšinah zaščitijo splošne skupinske pravice oz. pravic skupine, ali tega ne zmorejo. Če ta tega ne zmore, potem je potreba po posebnem režimu za zaščito staroselskih individualnih in

19 Fakultativni protokol daje Odboru za človekove pravice pristojnost, da obravnava pritožbe posameznikov, ki menijo, da država pogodbenica, pod katere jurisdikcijo so, krši določbe Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah, in so izčrpali domača pravna sredstva. <http://www.mzz.gov.si/index.php?id=739>; prim. tudi http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/FAKULTATIVNI_PROTOKOL_K_MEDNARODNEMU_PAKTU_O_DRZAVLJANSKIH_IN_POLITICNIH_PRAVICAH.pdf (pristop: 8. december 2006).

kolektivnih pravic očitna, je zavrnila Fresa, in se strinjala s Falkovimi prizadevanji (v Fresa 1999:2000) za uveljavitev posebnega režima, ki se je manifestiral v oblikovanju *Osnutka deklaracije o pravicah staroselskih ljudstev* in posebnega stalnega foruma za staroselska ljudstva v okviru OZN: ni se mu zdelo dovolj zagotoviti enakost in preprečevanje diskriminacije, pač pa je zagovarjal avtonomijo in zagotavljanje participacije v dominantni družbi.

Svojo razpravo glede razlik med statusoma manjšine in staroselskega ljudstva je Fresa (1999–2000) sklenila z opisom poglobljene razlike, ki jo je postavila v točko politične participacije in soglašanja z odločitvami vlad. **Staroselska ljudstva imajo v politični participaciji in soglašanju** z odločitvami vlad glede vseh odločitev, ki jih zadevajo, posebno vlogo. Pripadniki manjšin nimajo istih zagotovil, kot jih navaja *Deklaracija o pravicah oseb, ki pripadajo nacionalnim ali etničnim, religioznim ali lingvističnim manjšinam*, kar je poseben argument v prid posebnih pravic staroselcev. Npr. *Deklaracija o pravicah oseb, ki pripadajo nacionalnim ali etničnim, religioznim ali lingvističnim manjšinam* postavlja, da imajo posamezniki pravico pripadati manjšinam, za učinkovito participacijo v družbi, vendar ne na način, ki bi bil neprimerljiv z nacionalno zakonodajo. Pri participaciji in priznanju, ki jih zahteva *Osnutek deklaracije o staroselskih ljudstvih*, gre za dve različni ravni vključevanja: *Osnutek deklaracije o staroselskih ljudstvih* namreč zahteva tudi soglašanje, ne le participacijo.

Fresa (1999–2000) je v svoji sklepni besedi poudarila, da je razločevanje v mednarodnem pravu med manjšinami in staroselskimi ljudstvi nujno zaradi specifičnih pravic, ki jih staroselci vidijo kot svoje lastne pravice: pri tem je izpostavila zaščito ozemeljskih pravic in samoopredelitev. Razpravo o pravicah staroselcev je treba ločiti od razprave o pravicah manjšin zato, ker posebne okoliščine staroselskih ljudstev onemogočajo, da bi uporabljali tradicionalno kategorizacijo pravic kot državljanskih pravic in političnih pravic nasproti ekonomskim, družbenim in kulturnim pravicam. Ločen pristop do staroselskih ljudstev in do manjšin izhaja iz kolektivnega pristopa, ki jih imajo staroselski ljudje v vsakem aspektu življenja, kar naj ne bi ne držalo za pravice manjšin, o katerih se vedno govori kot o »pravicah oseb, ki pripadajo manjšinam«.

Po mnenju Lucie Fresa (1999–2000) mednarodni standardi prava za človekove pravice ne omogočajo poenotenja zaščite pravic staroselcev pod okriljem pravic manjšin. Nevarno in nepravilno je trditi, da država s pripisom oznake manjšine, namesto oznake staroselskih ljudstev, ne bo mogla spremeniti zaščite kolektivnih pravic kot »distinktivnih družb« oziroma »ljudstev«. Ne gre za afirmacijo trditve, da so pravice staroselskih ljudstev bolj zaščitene kot pravice manjšin, pač pa gre za trditev, da zaščita pravic staroselskih ljudstev v Afriki in Aziji ne profitira od novih interpretacij izraza »staroselski«, saj naj bi ljudstva v Afriki in Aziji nova interpre-

tacija izraza »staroselski« vmeščala brez izjem pod kategorijo manjšine (cf. Fresa 1999–2000).

RETORIKA POLITIČNIH GIBANJ STAROSELSKIH LJUDSTEV IN KONCEPT STAROSELSKOSTI (INDIGENEITY)

Za osvetlitev razprave o ideologijah avtohtonizma v razpravah o etničnem v Sloveniji so nedvomno pomembne diskusije o vprašanih staroselstva v antropologiji, ki vigorozno tečejo po končani dekadi staroselskih ljudstev.²⁰ V diskusijah, ki jih povzemamo, so sodelovali antropologi, ki so menili, da je kategorija *indigenous* ustrežna in so rabi naklonjeni, kot tudi zagovorniki nasprotne strani, ki menijo, da je izraz zavajajoč. Predstavniki tretje linije menijo, da je raba izraza staroselski kompleksna in zato stvari niso preproste. V polemikah lahko ločimo tiste, ki so kritizirali sam koncept staroselstva in menili, da je šlo za ponovno oživljanje v antropologiji že ovrženih konceptov primitivnih ljudstev, in ki so npr. izrabljali esencialistično retoriko o kulturi, da so temeljili na ideologiji krvi in zemlje ipd. (cf. Kuper 2003). Medtem ko se je večina antropologov strinjala s Kuperjevim mnenjem o problematičnosti rabe izraza »staroselski«, ki so ji npr. očitali, da navaja na starosvetno govorjenje o »primitivnih ljudstvih« (Plaice 2003), ali na še starejše difuzionistične koncepte, povezane s tradicijo *Kulturkreise* in njenega stopenjskega pojmovanja od primitivne (ali *Urkultur*), k primarni, sekundarni in terciarni kulturni strata (cf. Barnard 2006: 4), pa so vendar močno kritizirali Kuperjevo pokroviteljsko in avtoritarno držo v kritiki političnih in kulturnih stališč, akcij ter znanstvenih produkcij antropologov (Placie 2003), oziroma njegovo napačno predstavljanje teh akcij (cf. Kenrick in Lewis, 2004). Zagovorniki kulturnih in političnih stališč in akcij različnih staroselskih skupin so bili večinoma antropologi, ki so delali s staroselskimi ljudstvi, tudi kot aktivisti, npr. Hugh Brody (cf. 2003), in ki so videli prednost takih političnih akcij predvsem v restituciji krivic; manj pomembno se jim je zdelo, da razprave, akcije in različna stališča o staroselcih posegajo po sredstvih, kakršno je npr. esencializiranje kulture, ali retorika o prvobitnosti ipd. Diskutiranje nekaterih antropologov, npr. prispevek Alaina Barnarda (2004, 2006), pa je polemiko niansiralo in si je prizadevalo za bolj sofisticirano razpravo, ki je zahtevala izrecno obravnavo koncepta staroselskih ljudstev v pravu in v antropologiji. V nadaljevanju povzemamo le tiste točke, ki nam bodo pomagale osvetliti ideologijo avtohtonizma.

20 V antropoloških krogih so bila izmenjana stališča, ki so jih leta 2003 v junijski številki revije *Current Anthropology* objavili Adam Kuper, Keicchi Omura, Evie Plaice, Alcida Rita Ramos, Steven Robins in James Suzman. V diskusiji se je oglasil tudi Alan Barnard in svoj komentar objavil najprej leta 2004 v oktobrski številki *Anthropology Today*, ko je odgovoril na Kenrickovo in Lewisovo pisanje o pravicah staroselcev in rabah izraza staroselec, objavljenem aprila 2004 v reviji *Anthropology Today*. Dodatna vprašanja je odprla nedavno objavljena polemika o konceptu staroselskosti, objavljena februarja 2006 v reviji *Social Anthropology*.

Leta 2003 je Adam Kuper v svojem članku s pomenljivim naslovom *Vrnitev domorodca*²¹ napadel retoriko političnih gibanj staroselskih ljudstev. Eden izmed najbolj grobih očitkov je bila kritika ideologije, ki naj bi imela enaka izhodišča kot ideologija nacizma in apartheida. Kuperjeva kritika je bila usmerjena na temeljne premise gibanja, po katerih naj bi potomci prvotnih naseljencev dežele imeli prednostne oz. ekskluzivne pravice do naravnih virov, na podlagi predpostavljene krvne povezave s predniki. Ne da bi podal širšo analizo retorike staroselskih aktivistov je Kuper zatrdil, da je ta retorika značilna za ekstremno desnico (cf. Plaice 2003). Kenrick in Lewis sta mu ostro odgovorila, da je njegova kritika nevarna, saj napaja diskurz, ki služi diskriminaciji ljudstev, v svoji kritiki pa sta podčrtala odlomke, v katerih naj bi Kuper podajal zavajajočo zgodovino aktivizma pripadnikov staroselskih ljudstev. Predvsem sta mu očitala spregled skrajne diskriminiranosti staroselskih ljudstev in stereotipni oris aktivizma, ne da bi bila upoštevana zgodovinska in kulturna dejstva in specifičnosti posameznih aktivističnih dejavnosti. Zahtevala sta relacijski pristop, po zgledu na konceptualizacijo etničnosti, in namesto karikiranega in esencialističnega definiranja staroselskosti priporočila oris mnogoterih strani odnosov, ki jih zaznamuje velika neenakost. Sklenila sta, da bi morali pravice staroselcev pojmovati kot strategijo upiranja razlaščanju, ki jo uporablja jezik nosilcev moči (cf. Kenrick in Lewis 2004: 4–9).

Kuper (2003) je kritiziral v antropologiji uveljavljeno mnenje, da naj bi lovci in nomadski nabiralci ne predstavljali samo prvih naseljencev dežele, pač pa izvorno človeško populacijo sveta oziroma naravno stanje človeštva. Nasprotoval je prepričanju, po katerem naj bi bili sedanji lovci in nabiralci domnevni potomci starodavnih lovcev in nabiralcev, ki naj bi po teorijah iz zgodovine antropologije živeli pred več tisočletji. Četudi izgledajo podobni zaradi določenih tehnoloških aspektov, se močno razlikujejo v kulturnih tradicijah, npr. v sistemih religioznih verovanj in sistemih sorodstva. Kuper je aktivizmu staroselcev ter rabi izrazi nasprotoval zato, ker naj bi izraz impliciral domnevo, da so lokalne domačinske skupine nosilke starodavne kulture. Opozarjal je tudi na podmene, ki so v romantičističnem stilu opozarjale, da je materialna civilizacija vsiljivcev ogrozila staroselske kulture; opozoril je, da ni smiselno vsakršne izgube kulture staroselcev pojasnjevati z genocidom. Enako oster je bil tudi glede teze o harmoničnem življenju staroselcev z naravo, saj naj bi antropologi v etnografijah dokazali prav nasprotno: navedel je primer Inuitov iz Severne Kanade, ki so spreminjali svoj način življenja pri lovu na jelene. Po Kuperju in ga ne bi mogli povezovati s starodavnim lovom, saj so Inuiti po opremljenosti z novimi tehnologijami za lov prav toliko moderni kot Evropejci ali Američani. Zaradi prisilne sedentarizacije kanadske vlade so tudi spremenili svojo ekonomijo, vendar so svojo sodobni način lova še naprej

21 *The return of the native.*

predstavljali za tradicionalni način lova. Ideje po ponovni obuditvi lova po starem in z naravo harmoničnem načinu, ki naj bi bil značilen za Inuite, in ki naj bi jih sprožila retorika aktivizma staroselskih ljudstev, po Kuperjevem mnenju niso realistične.

Kuper je navedel tudi težavne primere dokazovanja pravic do zemlje, ki jih običajno staroselci iščejo na sodiščih nacionalnih držav. Nesprejemljivo se mu je zdelo Brodyjevo priporočilo, da naj v primeru pomanjkanja nepisnih zgodovinskih virov oz. ustnih tradicij sodišča vzamejo za dokaz npr. šamanovo vizijo v sanjah, ki pojasni podrobnosti dogovorov prednikov in prvih evropskih naseljenecov. Poleg šamanov naj bi bil nesporen dokaz tudi poglavarjeva beseda, priporoča Brody, Kuper pa kritično pripominja, da je mnogokrat ideja o poglavarjih mitska. Enak problem mu predstavljajo tudi miti, če jih primerjamo z arheološkimi dokazi. Npr. teorija Beringove ožine, po kateri naj bi ljudje migrirali iz Azije v Ameriko je sprejeta v arheologiji, staroselcem pa se zdi brez pomena oziroma absurdna. V tem aspektu se zdi, da ima Kuper težavo z vrednotenjem arheološke misli in priznavanjem 'staroselske vednosti': Bolj verjame v večjo kredibilnost prve, ker temelji na znanstveni vednosti, drugo pa vrednoti za manj pomembno, saj naj bi temeljila na drugačni, staroselski vednosti. Naslednjo kritično ost je uperil v težavno določanje statusa staroselca, saj naj bi bile t. i. staroselske populacije, ki se sklicujejo na arheološke dokaze, pogosto same imigrantske skupine, poleg tega pa so lahko t. i. staroselska ljudstva tudi v vlogi kolonizatorjev, kot npr. ljudstvo Innu, ki so naselili Quebeški otok Labrador komaj pred 1800 leti, potem ko so asimilirali in preselili druge populacije (Maihot 1999: 51, v: Kuper 2003).

Plaice (2003) svojo kritiko Kuperjeve razprave sklene z mnenjem, da potrebujemo natančno etnografsko raziskavo o procesih, v katere so vpeta gibanja staroselskih ljudstev, zaradi enotnih razlik v zgodovinskih tarjektorijih, političnih konjunkturah in lokalnih odgovorih – te raziskave nam bodo pokazale več zgodb in omogočile uvid v kompleksno situacijo.

Tudi Plaicejevo mnenje je sporno: kar dejansko potrebujejo antropologi ter ostali raziskovalci, ki jih zanima razprava o staroselskosti, je afirmacija glasu staroselcev samih. Zlasti potrebujemo podrobne etnografije, ki bi jih naredili staroselci, s katerimi bi interpretirali dogajanja z vidika lastnih zgodovin. Skratka, potrebujemo afirmacijo glasov staroselcev, ki kompetentno obvladajo svojo lastno, staroselsko perspektivo in ki so hkrati seznanjeni s produkcijo socialnoantropološke ali zgodovinskoantropološke vednosti.

IMPLIKACIJE POJMA STAROSELSKA LJUDSTVA ZA IDEOLOGIJE AVTOHTONIZMA

Izraz staroselska (ali tudi: naravna) ljudstva je danes prisoten v številnih ideološko določenih debatah: pri njem se napajajo predstavniki zelenih in pristaši protiglobalizacijskih gibanj, izrabljajoč idejo o avtentičnih primitivnih ljudstvih, ki živijo še v tesnem stiku z naravo, ko kultura (še) ne predstavlja grožnje ekološkemu ravnovesju. Mnoge ideologije indigenizma – enako velja tudi za ideologije avtohtonizma – se napajajo tudi iz splošnega prepričanja, da je pravo državljanstvo stvar krvnih in ozemeljskih vezi, s pomočjo katerih npr. evropski diskurz danes opravičuje evropsko protiimigrantsko politiko (cf. Omura 2003), seveda pa mnoge države tudi pravico do državljanstva utemeljujejo na tem, t. i. etničnem principu. Politična gibanja pripadnikov staroselskih ljudstev so zaradi svojih ekoloških konotacij dobila podporo širokega političnega spektra, iz zelo različnih in pogosto kontradiktornih razlogov. Ne glede na vsakokratno politično aspiracijo, ki opravičuje zahteve po zemlji domorodcev, se konvencionalne argumentacije naslanjajo na obsoletne antropološke označnice: »primitivna ljudsta«, »prvobitne kulture« ipd., in na romantično rasistično etnografsko gledanje (cf. Barnard 2003, 2006). Ker se napajajo pri esencialističnih ideologijah kulture in identitete, utemeljene na teritoriju in bioloških vezeh, imajo lahko nevarne politične konsekvence. Prav v teh nevarnostih je sorodnost ideologij indigenizma z ideologijami avtohtonije.

Drugje (cf. Janko Spreizer 2004) sem že etnografsko dokazovala tezo, da je raba koncepta avtohtonosti v študijih o etničnosti sporna zlasti zato, ker jo raziskovalci uporabljajo nepremišljeno in v sozvočju z nacionalnimi ideologijami države, ki služijo favoriziranju domačijskega in izključevanju tujega. Seveda kritika ni bila *a priori* usmerjena v emancipacijska prizadevanja tistih skupin prebivalstva, ki so jim bile v preteklosti kršene človekove pravice, pač pa v ideološko rabo avtohtonizma med raziskovalci, ki so favorizirali določene manjšine, npr. italijansko in madžarsko »narodnostno skupnost«, slovenske manjšine v Italiji, Avstriji ter na Madžarskem, ter romsko »etnično skupnost«, medtem ko so prav s sklicevanjem na avtohtonost (ne pa, na primer, na kake zgodovinske vzroke) izključevali uveljavljanje posebnih pravic t. i. »novim manjšinam« (cf. Žagar, 1998; v. Janko Spreizer 2004). Kritika je bila uperjena tudi na odsotnost debat o epistemološki in analitski vrednosti tega koncepta v etničnih študijah.

Privedba pojma avtohtonost, ki so jo lansirali domači diskurzi o etnično razločenih manjšinah, je po mojem mnenju prispevala k ustoličevanju modnega pripisovanja avtohtonosti mnogim stvarim: vse bolj je uveljavljena v zootehnikih, biologiji, kinologiji, saj se na teh področjih ukvarjajo med drugimi z rejo pasemskih živali. Samo ugibamo lahko, kako se rabe besede v teh študijah in študijah o etničnem medsebojno vsebinsko napajajo in prepletajo. Vendar nas ustaljena

raba avtohtonosti, ki se manifestira v raznoterih diskurzih o ohranjanju nacionalne in kulturne dediščine, avtentičnosti slovenske kulture, avtohtonosti slovenstva ipd. lahko napoti na refleksijo ideologij, ki so v funkciji diskriminiranja tujcev in sovražnega govora do detajlov, ki v množični percepciji simbolizirajo njihovo kulturo, kar očitno kažejo npr. diskriminatorne razprave o džamiji.²² Zlasti zgovorni so ti diskurzi, če jih beremo v premeščenih kontekstih, ki odstrejo plasti ideologije avtohtonizma pri razpravah o zemlji, granitu in glini in pri biologističnih ideologijah o domačih avtohtonih živalih in njihovih pasmah, in ki implicirajo tudi prepričanja o tem, kaj je slovenska nacionalna identiteta.

SLOVENSKE AVTOHTONE PASME: KOKOŠI, PRAŠIČI, ČEBELE, PSI IN KONJI

Ideologije avtohtonizma so se, kot rečeno, živahno razmahnile tudi med biologi, zootehniki, biotehniki in kinologi. Prizadevanje za ohranjanje kulturne krajine na Kraškem robu je biologe napeljalo k ideji o vrnitvi Boškarinov, belega panonskega goveda s trdimi kopiti, ki veljajo za razmeroma nezahtevne za rejo. Izginili naj bi zaradi neugodne politike odkupovanja goveda v času italijanske države. Boškarini veljajo za avtohtono istrsko govedo, katerega biki so neagresivni. Z reinencijo tradicij v istrskih krajinah, ki se je živahno razmahnila, so postali pomembna komponenta istrske kulturne krajine. Zadrega je nastopila, ko so med gensko analizo ugotovili, da so živali, ki bi jih lahko pripeljali s hrvaškega ali italijanskega dela Istre, okužene, zaradi česar veterinarska zakonodaja ne dovoljuje uvoza: Kmalu so našli rešitev: uvoziti nameravajo zmrznjene zarodke in jih implantirali v nadomestno kravjo mater. Če bosta koncepcija *in vitro* in nadomestna mati uspešni, bo Istrska krajina spet naseljena z »avtohtonim« Boškarinom.²³

Biotehniška fakulteta – Oddelek za zootehniko in Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano objavljata opise slovenskih avtohtonih domačih živali, med katerimi so npr. konji lipicanec, posavski konj, in slovenski hladnokrvni konj;

22 Do burnih in diskriminatornih razprav o džamiji je v slovenskem nacionalnem prostoru prišlo večkrat, vendar so bile leta 2003 prvič močno prisotne v medijih, ko so mestne oblasti v Ljubljani določale lokacijo za gradnjo islamskega kulturnega centra. V medijskem diskurzu so bile razprave močno podvržene diskriminatorni konstrukciji Drugega, njen vsebinski zasег pa je vseboval postulate o kulturni tujosti islama v slovenskem nacionalnem prostoru, kjer naj bi bilo krščanstvo avtohtona religija; med razpravo najdemo tudi trditve, ki jih definiramo kot arhitekturni rasizem. Nekateri razpravljalci pa so svarili pred nevarnostjo terorizma, ki naj bi se z gradnjo džamije v Sloveniji močno povečala. Antiislamizem je kulminiral potem, ko so decembra 2003 na 7. seji Mestne občine Ljubljana sprejeli odlok o prostorski ureditvi džamije, mestni svetnik Mihael Jarc pa je 6. januarja 2004 podal pobudo za zbiranje podpisov o naknadnem referendumu o postavitvi *džamije*. Argumenti proti gradnji džamije bili utemeljeni tudi z drugimi islamofobnimi argumenti, ki pa naj bi bili zgodovinsko utemeljeni zaradi »turških vpadov«. Za natančni pregled antiislamizma, ki ga lahko opredelimo kot enega od komponent ideologij avtohtonizma v Sloveniji, prim. Kalčič, 2006: 102–125.

23 Terenski zapis je nastal na hribu Kavčič, 8. septembra 2006, med Študentsko poletno šolo Rakitovec 2005.

cikasto govedo; bovška in jezersko-solčavska ovca ter istrska in belokranjska pramenka; štajerska kokoš; kranjska čebela; kraški ovčar, istrski in posavski gonič; ter koroški žigec in soška postrv.²⁴ Pri omenjeni Fakulteti že vrsto let poteka projekt *Ohranjanje avtohtonih slovenskih pasem domačih živali*. Med prioriteta projekta je tudi ohranjanje avtohtonih pasem v naravnem okolju *in situ*. *Ohranjanje avtohtonih pasem* je tudi projekt Evropske unije, ki neposredno spodbuja rejo avtohtonih pasem – rejci za rejo manj produktivnih, avtohtonih pasem dobijo celo nadomestilo za izpad dohodka. Izvajajo se tudi genske raziskave in oblikuje se genska banka. Avtohtone pasme se ohranjajo tudi *ex-situ*, v obliki zmrznjenega semena.²⁵

Poglejmo si ideologije avtohtonizma, ki se prepletajo z ideologijami okoljevarstvenikov in protagonistov naravne in kulturne dediščine, katere sestavino predstavljajo tudi avtohtone domače živali, in ki naj bi datirala daleč v preteklost:

Štajerska kokoš velja za edino avtohtono pasmo kokoši v Sloveniji. ... Ožja domovina je južni del avstrijske Štajerske in območje med rekama Muro in Savo na slovenskem Štajerskem. Zapisi štajerko omenjajo že v 14. stoletju.

Seveda ni naključje, da je štajerka označena za srednjeevropeljko, ki jo je vse do ogroženosti izrivala populacija tuje perutnine, ki seveda nima takšnih značajskih lastnosti, kakršne ima »naša« štajerka:

Boris Wenko v knjigi 'Kmetijsko kokošarstvo' (1935) piše, da je bila štajerka izmed vseh srednjeevropskih kokoši na dobrem glasu že mnoga stoletja pred uvozom prvih tujih pasem. Zlasti so zaradi finega mesa sloveli štajerski kopuni. [...] Do današnjih dni se je v Sloveniji ohranila le jerebičasta štajerka v tolikšnem obsegu, da govorimo o ranljivi populaciji oziroma populaciji v nevarnosti. [...] Njena vrednost v sedanji obliki je predvsem pasemska posebnost in avtohtonost. [...] To je temperamentna in pogumna kokoš, z dobro odpornostjo proti boleznim.²⁶

O ideologijah avtohtonizma naletimo tudi v regionalizmih, ki si prizadevajo za etabliranje svojih regionalnih pasem, konja posavca in krškopoljskega prašiča – tudi njima grozi izumrtje:

(...) le malo (Posavcev) ve, da je naša regija zelo bogata z avtohtonimi pasmami. Najbolj značilna predstavnika avtohtonih pasem v Posavju sta

24 Presenetljivo: postrv naj bi bila domača žival!?

http://www.bfro.uni-lj.si/zoo/publikacije/avtohtone_pasme/slo/uvod.htm

25 http://www.bfro.uni-lj.si/Kat_center/genska_bank/genska_bank.htm

26 <http://66.102.9.104/search?q=cache:9IXNGGsRCIQJ:www.posta.si/Namizje.aspx%3Ftabid%3D223%26artike lid%3D7712-%C5%A1tajerska+koko%C5%A1&hl=sl&client=firefox-a>

krškopoljski prašič in posavski konj. Že od nekdaj so ljudje redili domače živali, ki so jim pomagale pri delu, proizvajale stranske produkte, ali pa samo služile prehranjevanju. Te domače živali so se prilagodile okolju in podnebjju, tako so se sčasoma ustvarile podvrste in znotraj njih tipi. Nastale so avtohtone vrste, ki so se seveda od pokrajine do pokrajine razlikovale. Z razvojem in odpiranjem družbe so se prebivalci začeli seznanjati s tujimi pasmami. Kmalu so sami začeli rediti pasme, ki so imele visoko proizvodnost, na drugi strani pa so opuščali rejo domačih avtohtonih vrst. Zaradi tega pojava so začele avtohtone pasme izumirati. V novejšem času pa avtohtone pasme pridobivajo na veljavi, saj pomenijo pomembno zakladnico genov, ki bo prispevala k ohranitvi raznovrstnosti in nudila možnost za vključitev nekaterih lastnosti v sedanje genotipe domačih živali. Tudi v Sloveniji se čedalje večji poudarek daje avtohtonim pasmam, katerih rejo podpira tudi država. Pasma [posavski konj] se je izoblikovala na osnovi avtohtonih konj, ki so jih redili v porečju Save, predvsem v Posavju, z bolj ali manj nenačrtnim križanjem s konji različnih pasem, predvsem s hladnokrvnimi konji v tipu belgijskega hladnokrvnega konja.²⁷

Krškopoljski ali črnopasasti prašič je naša edina slovenska avtohtona pasma prašičev, ki izvira iz JV dela Dolenjske. To je ekstenzivna pasma, ki pa jo odlikujejo nekatere biološke značilnosti, kot so izredna odpornost, dobra prilagodljivost na skromne razmere reje [...] Pasma je odlikovala srednje dobra plodnost, dobra ješčnost in rastnost do velikih tež (odrasle živali so tehtale 250 – 300 kg). Že v času nastanka tega zapisa so to domačo pasmo prašičev oplemenjevali z jorkširskimi prašiči.²⁸

Zgornji diskurz je presenetljivo podoben ideologijam, ki napajajo razprave o ogroženosti slovenstva zaradi tujcev, o nizki rodnosti na Slovenskem: ne le nacija, tudi avtohtoni pujsi imajo težave z rodnostjo!

[Kranjska čebela je med] slovenskimi avtohtonimi pasmami domačih živali [...] geografsko najbolj razširjena, z njo čebelarijo na vseh kontinentih. [...] In zakaj je kranjska čebela tako cenjena med čebelarji? Znana je po nabiralni vnemi in zato prednjači po količini nabranega medu. Ni napadalna, zato je delo z njo lažje kot z drugimi pasmami. Prav mirnost je v današnjem času še kako pomembna lastnost ...²⁹

27 Janko Omerzu, Posavske avtohtone pasme, http://66.102.9.104/search?q=cache:_Oh_WuW7iRAJ:www.car.si/kps/uran/stevilka2/avtohtone_pasme.htm+posavec+konj&hl=sl&client=firefox-a

28 http://www.harvardi.com/krskopoljski_prasic.php

29 <http://www.drustvo-apis.si/index.php?option=content&task=view&id=26&catid=31&Itemid=42>

Slovenska identiteta: mirna, marljiva, skratka, delovna z velikimi rezultati!

Zaščiteneh je tudi pet pasem slovenskih avtohtonih psov, med katerimi je ponos vzbujajoč kraški ovčar, s katerim se npr. člani *Društva ljubiteljev in vzrediteljev kraškega ovčarja* Slovenije ponašajo kot z edino mednarodno priznano slovensko avtohtono pasmo. Toda člani Društva

... kot zaščitniki naše prastare pasme, poskrbimo za kraševca in pasmo ne le ohranimo, pač pa s strokovno vzrejo in programi šolanja tudi razvijemo in prilagodimo življenju v sodobnem svetu. Na našo edino avtohtono pasmo smo lahko upravičeno ponosni, zavedati pa se moramo tudi, da je kraševcevec pomemben del naše naravne in kulturne dediščine.³⁰

Osnova lipicanske pasme je avtohton kraški konj, oplemeniten s španskim, napolitanskim in arabskim konjem. Vzgjali so hitrega in učljivega konja za potrebe dvora, vojske in španske jahalne šole. Kraške razmere, kamnito površje in burja so bili za urjenje konj v trpežnosti in vzdržljivosti posebej primerni in načrtno izbrani.³¹

Kraški ovčar in lipicanec sta živali, ki simbolizirata kraško krajino, pomembne pa so eksplicirane ideje šolanju, ter o fizični kondiciji, implikacije o pomenu dresure in športa v kontekstu nacionalnega (cf. Starc, pričujoča številka).

KULTURNA AVTOHTONOST IN AVTENTIČNOST: NAM DŽAMIJA ODVZEMA KULTURNO AVTOHTONOST(?), IN SKRB ZA AVTENTIČNOST PREKMURSKEGA BOGRAČA

Zgovorni uvid v ideologije avtohtonizma in avtentičnosti nam omogočajo tudi forumi, na katerih različni razpravljalci komentirajo med drugim tudi aktualne dogodke. Razpravljalci na forumih nam po mojem mnenju ponujajo zgostitev ideologij avtohtonizma, za katere je značilna sorodna retorika, kakršno producirajo tudi nekateri strokovnjaški govori slovenskega narodnostnega vprašanja (prim. Janko Spreizer 2004) in ki bi jih lahko opredelili za retoriko nacionalnega brambovstva (cf. Šumi 2004).

Medtem ko je prav arabsko poreklo pridalo svoj prispevek k plemenitosti avtohtonega lipicanca, pa džamija, ta ksenofobijo vzbujajoči atribut islama, po mnenju enega od razpravjalcev SLO TECH Foruma z naslovom »Džamija – Trenja ??«, ki je

30 Društvo ljubiteljev in vzrediteljev kraških ovčarjev Slovenije <http://www.drustvo-kraskih-ovcarjev.si/si/index.shtml#>

31 Slovenija: kulturnozgodovinska dediščina: Kobilarna Lipica http://www.slovenia.info/?kul_zgod_znamenitosti=6262&lng=1

tekkel od januarja 2003 do januarja 2004 v podrubriki Problemi človeštva, ne sodi na teritorij Slovenije, saj naj bi ogrožala kulturno avtohtonost slovenstva ...

[...]je treba pač za neko stvar potegniti črto, če hočemo ohraniti neko kulturno avtohtonost ali kaj drugega ... its that simple

Njegov oponent pa se sprašuje:

In ta črta je pri džamiji? Zakaj pa ne pri molilnicah? Kdo določa, kje poteka ta črta? Mar nam res džamija odvzema kulturno avtohtonost? Mar je slovenska kultura neizogibno in izključno krščanska? Kaj pa Morana in Svarun?³²

Na spletni strani Kulinarična Slovenija najdemo izmenjavo mnenj ob različnih kuharskih receptih. Okrog 25. marca 2003 je na tej strani tekla živahna razprava o bograču. »Prekmurc« je razpravljal o avtohtonosti v prehrani ter razlagal o ohranjanju avtentičnosti in identitete Slovenije in Prekmurja s pomočjo kulinarike. Tako je dopuščal možnost, »da se nekateri recepti (avtentični) prilagajajo moderni ... [...] kuhinji«, vendar je simpatiziral z idejo *Društva za zaščito prekmurskih dobrot*, ki je doseglo zaščito Prekmurske šunke in Prekmurske gibanice: »Poskušam doseči enako za BOGRAČ.« [...] Nekdo od udeležениh je izrazil razumljivo ogorčenje nad »inovativnostjo« kuharja iz neke restavracije v Postojni, ki je pod oznako bograč kuhal juho z graham. Vendar je njegov implicitni argument kritike tudi mnenje, da se v prehrani ne sme biti preveč inovativen, saj inovativnost v kuhinji lahko ogroža kulturno avtentičnost; seveda je rešitev v preimenovanju takšnih jedi, ki povzročajo negotovost. Prekmurski bograč sicer zbuja živahne in dlje časa trajajoče razprave na forumu, kjer je nekdo od udeležениh zapisal:

Strinjam se z g. Ivom o tem, da je treba ohraniti izvirne avtohtone recepte. Prekmurski bograč je prekmurski bograč. Vendar pa je res, da ima vsak pravico dopolnjevati in spreminjati recept glede na iznajdljivost, okus itd. Tako spremenjene različice pa se seveda ne bi smele imenovati enako kot izvirni recept. Glede na to, da se ta recept nanaša na bograč in ne na prekmurski bograč, morda z njim ni nič narobe³³

Neki drugi sogovorec, »Mbarbe«, pa zainteresirano sprašuje »Prekmurca« o avtohtonih receptih, in postavlja vprašanje: »Ali je tudi kvašena gibanica avtohtona?«³⁴

Seveda najdemo podobne ideologije tudi v diskurzih o opojnih substancah. V diskusiji, ki jo je nekem drugem na forumu, objavljenem na spletni strani AA

32 <http://www.slo-tech.com/script/forum/izpisitemo.php?threadID=53061&mesto=199>

33 <http://www.kulinarika.net/baze/recept.asp?prikazi=ABC&ID=2472&offset=0>

34 <http://www.kulinarika.net/baze/recept.asp?prikazi=ABC&ID=2472&offset=10>

Unique, sprožil »madhack1«, je v kibernetični prostor lansiral provokativno in stereotipno implicitno misel o »avtohtonem« alkoholom:

malo že res pretiravajo raverji s tem svojam drogam, mam kolega ki pogotne po 10 ekstazijev na noč men se to ne zdi vreden sam kaj morem. [...] saj jaz tud hodim na takšne partije sam ga sam popivam pa se mam isto fajn. pa sem raver torej ali tisti ki jemljejo droge niso raverji al kaj pomojem so siromaki ki ne morejo najti smisla ali pa zadovoljstva v življenju brez droge.

Njegovo spraševanje za mnenje je ljudi razdelilo na one, ki poslušajo *rave* glasbo in se ne drogirajo; nekaj ljudi je v tem duhu zamoraliziralo, zakaj neki se ljudje ne morejo zabavati brez X (ekstazija), spet tretji so prisegali, da ekstazi v malih količinah ni škodljiv. Razprava je bila polna moralizma »starejših«, ki so jadikovali za svojimi nekdanjimi, bolj »pristinimi in preprostimi zabavami«, in stereotipnih obtožb – npr. da rejv »ni kultura, pač pa le zadeto glasbeno gibanje«. Spravljiv ton je vpeljala oseba, podpisana kot »Banana«, ki je postavila, da je ekstazi neka alkoholna alternativna substanca:

Pač uni X jemljejo mi pa litre tankamo pa smo več ali manj na istem. Samo, da je naša droga legalizirana, njihova pa ne.

Nato pa je razprava kulminirala v spravljivem tonu, potem ko je še zadnje pikro pristavil »Nemec«: zatrdil je, da bodo ob omejevanju uporabe alkohola, ki je predpisan z zakonom, ljudje prisiljeni preklopiti na rabo trdih drog. Forum je kulminiral potem, ko je v diskusijo posegel Syntax, in vanjo vpeljal eksplicitno ideologijo avtohtonije:

Nemec ja ja! se pa strinjam z banano da lahko Xe in alkohol zelo lahko enačimo! recimo liter vina je enak eni čist tabletki MDMAja [ekstazija] prihaja pa problem prav iz heterogenosti tabletko, v katere avtohtonost ne moremo biti nikol povsem prepričani.

Ta pripomba sprožila Bisijevo pripombo:

Se dobro, da smo povsem prepričani v avtohtonost Laskega...³⁵

IDEOLOGIJE AVTOHOTONIZMA S SKLICEVANJEM NA ZEMIJO: GLINA IN GRANIT

Ideologije avtohtonizma se vežejo tudi na bogastva, ki jih skriva zemlja v svojih nedrjih. Kolesarji prekmurskega maratona so bili nagrajeni z medaljami iz »avto-

35 <http://66.102.9.104/search?q=cache:EKqEkQi43-sj:www.aunique.com/modules.php%3Fname%3DForums%26file%3Dviewtopic%26t%3D1080+avtohtonost&hl=sl&client=firefox-a> . Spletna stran naj 5. decembra 2006, ko smo jo skušali ponovno poiskati, ne bi več obstajala, brskalniki pa jo še vedno zaznavajo.

hotne gline«;³⁶ spletna stran družinskega kamnoseškega podjetja, ki je obudilo kamnolom za izkopavanje tonalita, po domače pohorskega granita in nekoč tradicionalno izkopavanega, ob oglaševanju mojstrstva rodu, do katerega so potomci prišli s trdim delom in z veliko od očetov privzgojeno ljubeznijo do kamna in kamnoseštva, obljublja vdihovanje avtohtonosti:

Z granitom, ki je vsestransko cenjen in uporaben material, znamo hišam dati trdnost in lepoto. Spomenikom, fontanam, sprehajalnim potem v naravnem in urbanem okolju, podarimo avtohtonost.³⁷

Seveda lahko pripomnimo, da je granit, izkopen »iz zemlje«, etimološko pravilna raba pojma avtohtonosti, a poraja se vprašanje, kako lahko kamen spomenikom podari samoniklost, in kaj mislijo, ko pravijo, da sprehajalnim potem v urbanem okolju podarjajo domač(n)ost?

»AVTOHTONI SLOVENCİ«

Na Forumu, namenjenemu razpravi ob izvolitvi nove vlade maja leta 2004, so razpravljalci ugibali o možnih konstelacijah strank, ki bi vodile vladne resorje. Seveda je beseda nanesa tudi na ščitenje slovenstva, kar je med razpravljalci zbudilo ksenofobične reakcije in protiislamski sentiment. Nekdo, ki se je podpisala kot »coop«, je skušal oponirati ljudskim teorijam avtohtonizma:

Za avtohtone Slovence pa naslednje: Koliko stoletij nazaj pa lahko dokazuješ avtohtonost? Dobro si oglej naše torej slovenske priimke in mi dokaži Pa[c]ker, da si ti avtohtoni Slovenec! Zelo natančno vem o čem govorim. Če si kdaj potoval po Sloveniji in spoznaval prebivalce, si očitno prezrl, da ta meji na različne velike narode, da je slovensko ozemlje skozi stoletja doživljalo različna mešanja in da tovrstne 'čistosti' v Evropi noben narod ne more dokazati ... tudi največji ne ... torej spravi to avtohtonost v kufer in ga zakleni ključ pa vrži v morje, ki ima malo večjo globino kot naše. Egocentrižem in egoizem se skriva v tvoji prvi točki tvojih osebnih in političnih simpatij. Pa nikar ne misli, da nisem že pregledala kar za lep kos svojih prednikov korenine, v vsaki generaciji najdeš kakega, ki je prišel od daleč in tu pustil svoje seme. Samo plemenske skupnosti, ki so totalno zaprte za tujce, bi lahko govorile o kakšni avtohtonosti, pa še tam bi se našel kakšen padalec.³⁸

36 <http://66.249.93.104/search?q=cache:QII0amgt0W8J:www.dokonca.com/Obrtniski%2520maraton/Obrtniski.htm+Avtohton+bogra%C4%8D&hl=sl&client=firefox-a>

37 <http://www.pruhar.si/>

38 <http://forum.delo.si/viewtopic.php?t=779&start=30>

SKLEP

Nekdaj občeveljavna razločevalna lastnost človeštva, »rasa«, je v sedemdesetih letih 20. stoletja pomensko potonila kot politično nekorektna, vzniknila pa je retorika vključevanja in izključevanja, ki poudarja distinktivnost kulturne identitete, tradicij, dediščine med skupinami, in predpostavlja zaprtost kulture v navezavi s teritorijem (Soysal 1993, v Stolcke, 1995: 2). Stolcke je v svoji odlični primerjavi dveh tipov retorike o imigrantih, francoskem in britanskem, preučila naravo preobrata v logiki diskurza in se osredinila na način izražanja evropskega protimigrantskega sentimenta. Pregledala je socialne in politične korenine liberalnih evropskih držav, ki so različne od dežele do dežele. Oblikovanje Evrope je dvojni proces, ki hkrati omogoča večjo prepustnost meja med članicami Evropske unije, medtem ko se zunanje meje Unije zapirajo, in izključujejo imigrante izvenevropske provenience: južni, vzhodni in ostali, ki so izven EU, so postali tarča desne retorike in konservativnih vlad.

V Sloveniji in v tradiciji slovenskega narod(nost)nega vprašanja se izraz avtohtonost močno razmahne hkrati s procesi politične osamosvojitve, ko se po zgledu na zadnjo socialistično ustavo pojavi izraz tudi v ustavi, v 5. in 64. členu, ki govori o statusu italijanske in madžarske narodnostne skupnosti. Na drugi strani ob osamosvojitvenih procesih zaznamo protimigrantski sentiment, ki se je manifestiral tudi zakonodaji, ki je pripadnikom bivših republik SFRJ, onemogočila enak proces v pridobivanju državljanstva, in nenazadnje v dobro znanem izbrisu ljudi iz registra prebivalstva, nato pa jih je država poimenovala za »zatečene tujce«. Stolcke (1995) pravi, da je izražanje nacionalnih kulturnih identitet sedanjih članic EU v veliki meri obseženo v izražanju antiimigrantskih čustev. Zagovorniki, ki se sklicujejo na etologe, v analogiji s teritorialnostjo pri živalih menijo, da ljudje branijo svoj teritorij pred »vsiljivci«. Argumenti gredo vedno v smeri kulturne tujosti imigrantov, ali v smeri kako podobnega odtujevanja problema – problem nismo »mi«, pač pa »oni«: Argument je prepričljiv, ker se naslavlja na »nacionalni habitus«, na ekskluzivistično nocijo pripadnosti, političnih ter ekonomskih pravic, ki jih določa moderna ideja nacionalne države. Po tej ideji tujcem ne bi pripadalo, da bi »z nami« delili »nacionalne« vire in bogastvo, zlasti ne, ko to postaja pičlo – ob tem se pozablja, da izvajajo dela, ki jih domačini ne bi opravljali. Ob tem se pozablja tudi na implozijo populacije bogatega Severa in Zahoda. V teh ideologijah se vedno izključuje tujce, nikoli domačih ... Za slovenske ideologije avtohtonizma bi lahko rekli, da izključuje tudi domače tako, da jih nenehno predstavlja za tujce in imigrante: v času SFRJ ti ljudje niso bili samoumevno in nedvomno tako opredeljeni.

Stolcke (1995: 1–24) je v svoji analizi pokazala, da se je protimigrantski sentiment v primerjanih državah različno manifestiral. V Veliki Britaniji se je ob koncu osemdesetih let 20. stoletja pojavila teza, da bodo imigranti uničili »homogenost

nacije»: šlo naj bi za izraz iracionalnih strahov, ki so se strnili okoli občutka lojalnosti in pripadnosti, ki so ga skušali pojasniti s tezo iz etologije, češ da je instinkt ohranjanja identitete in obramba teritorija eden najglobljih instinktov človeštva, ki da ima dobrodejne učinke (Powell, v: Stolcke: 1995).

Tudi v Franciji, tako Stolcke, je prišlo do preobrata v diskurzu politične desnice; njena retorika je aktivirala protirasistične organizacije k boju za pravice migrantov do drugačnosti. Tu gre za **rasizem razlik – diferencialni rasizem**, doktrino, ki poudarja esencialno in ireduktibilno kulturno različnost neevropskih imigrantskih skupnosti, katerih prisotnost je zagledana tako, kot da ogroža originalno nacionalno identiteto gostujoče dežele. Jedro tega diskurza je brezpogojno ohranjanje izvirne (bio)kulturne identitete. **Inegalitarni rasizem** je poniževal »drugega«, **diferencialni rasizem** pa temelji na prepričanju o neprehodni razliki, ki jo Šumi imenuje etnična razlika (cf. Šumi 2000), in na vnaprejšnjih sodbah o neprimerljivosti kulture domnevnih tujcev in tistih, ki se imajo za domačine. Ključni koncept v retoriki francoske desnice je vraščanje, *enracinement*. Za ohranjanje francoske identitete in identitete imigrantov v njihovi raznolikosti morajo slednji ostati doma. Kolektivna identiteta se zajame v pojmih etničnosti, kulture, dediščine, tradicije, spomina, redko z referencami »krvi« in »rase«. Napačno je rasizem povezati le z zgodovinskim opravičevanjem dominacije in neenakosti. Tudi v teorijah ksenofobije se še vedno potrdi skozi temeljne človeške instinkte, z zahtevo po izključevanju imigrantov na podlagi psevdobiološke teorije.

Stolcke (1995: 1–24) pravi, da je zavajajoče videti sodobno antiimigrantsko retoriko desnice kot novo obliko rasizma ali kot obliko rasizma v preobleki. Namesto tega predlaga, da bi desničarski protiimigrantski diskurz poimenovali **kulturni fundamentalizem**. Antiimigrantska retorika konservativcev je utemeljena na logiki, ki predpostavlja kulturno raznolikost in neprimerljivost domačega prebivalstva in priseljencev, hkrati pa je informirana z implicitnimi domnevami o modernih pomenih državljanstva, nacionalne identitete, nacionalne države. Logika kulturnega fundamentalizma je drugačna od rasizma, ker reificira kulturo kot kompaktni, distinktivni, povezani, lokalizirani in zgodovinsko vkoreninjeni skupek tradicij in vrednot, ki se prenaša skozi generacije s pomočjo ideološkega repertoarja, ki datira 19. stoletje, in konceptualizira nacionalne države. Kulturni fundamentalizem poudarja razlike v kulturni dediščini in neprimerljivost kulturne dediščine imigrantov in domačinov. Stolcke uporablja izraz fundamentalizem v smislu sekularnega, ki ni v zvezi s fenomenom religije. Njena analiza pokaže, da se nova doktrina radikalno razlikuje od tradicionalnega rasizma v svoji konceptualni strukturi, ki ima opravka s anahronističnim oživljanjem pomena primordiale identitete, kulturne razlike in ekskluzivnosti v modernem, ekonomsko globaliziranem svetu. Razlika med tradicionalnim rasizmom in kulturnim fundamentalizmom je v načinu, kako so konceptualizirani ljudje, ki so tarča diskurza:

Kulturni fundamentalizem postavlja za legitimno izključevanje tujcev ... Rasizem je pogosto predstavljal racionalizacijo razrednih prednosti z naturaliziranjem socioekonomske inferiornosti deprivilegiranih (da bi jih politično razorožil) ali s trditvami o nacionalni superiornosti (Blanckaert 1988, po Stolcke 1995: 5).

Obe doktrini sestavljajo ideološke teme, ki »naturalizirajo« in tako želijo nevtalizirati specifične sociopolitične razkole, kateri pravi razlogi so ekonomsko politični, to pa storita na konceptualno različne načine: »enakost« in »razlika« se postavljata nasproti drugi, vendar se »razlika« drugače pojasnjuje: kri, rasa, se redko izpostavita, pogosteje pa so značilne domneve, da so različne kulture po »naravi« sovražne in medsebojno destruktivne, ker je etnocentričnost v človekovi naravi; različne kulture je treba torej držati ločene, v njihovo dobro.

Ideologije slovenskega avtohtonizma, ki so močno razširjene med biologi, zoologi, ekologi in ostalimi zagovorniki naravne dediščine, bi kazalo razumeti kot specifično formo favoriziranja domačega. Te ideologije črpajo iz močno biološko informiranega diskurza, saj se sklicujejo na pasme oziroma na zakladnico genov avtohtonih pasem, vendar ne nasprotujejo biološkemu križanju, saj naj bi križanje z domačimi avtohtonimi pasmami nudilo možnosti izboljšanja genotipov nekaterih domačih živali. Biološko mešanje različnih pasem in ohranjanje čistih pasem naj bi potemtakem pomembno prispevalo k obogatitvi raznovrstnosti. Vendar se ti diskurzi povratno napajajo tudi z ideologijami o slovenski identiteti, kakršna so specifični temperament, trdoživost, marljivost, mirnost, odpornost, pridnost ipd.

Na drugi strani lahko diskurze avtohtonije, ki zadevajo ljudi, kulinarike, opojne substance in religijo, beremo kot eksplicitno odklonilne do tujega in favorizirajoče vse domače. Pri razpravi o džamiji je ekspliciten antiislamski sentiment; pri kulinaričnih razpravah se favorizira avtentičnost jedi ali pijače: v primeru razprave o avtohtonosti laškega piva gre za parodijo, s katero diskutant odgovori na zaskrbljenost nekega razpravljalca o avtohtonosti nelegalne substance, kakršna je ekstazi ali MDMA: tu razpravljalec raba transformira tako, da se izraz lahko interpretira na več načinov: vprašamo se lahko, ali ga skrbi domača pridelava, ki skoraj vedno rezultira v različni kemijski sestavi, »heterogenosti«, tujosti, nečistosti, ali pa ga skrbi samoniklost te substance? Najbolj absurdna je v opisanih primerih raba v kamnoseškem diskurzu, ki produktom iz granita podarja avtohtonost: ali gre v tem primeru za samoniklost ali za domačnost?

Toda tudi tisti razpravljalci, ki skušajo biti rezervirani do t. i. avtohtonosti slovenstva, posežejo po argumentih o koreninah in metaforah biološkega mešanja, kakršno je mešanje semen med prišleki in domačinkami. Tako je tudi v tem primeru avtohtonost sinonim za biološko čistost skupnosti, pri čemer gre za domnevo, da so stare, t. i. »plemenske« skupnosti bolj biološko čiste od modernih družb, kakršna naj bi bila tudi slovenska družba.

Nekateri diskurzi o avtohtonosti so eksplicitno biologistični, vendar ne govorijo o krvi, pač pa o genih in semenu; nekateri dvomijo o avtohtonosti slovenstva zaradi t. i. mešanja, ki naj bi ga doživljalo »slovensko ozemlje«, drugi pa utemeljujejo avtohtonost tudi z referenco na kamnine, vzete iz matere zemlje. Ker so nekatere ideologije avtohtonije biologistične, jih najbrž ni točno imenovati rasistične, pač pa bi jih kazalo umestiti v klasični biologizem, saj se utemeljujejo na teorijah mešanja narodov, semenskih tekočin in genov, torej predstavi o mešanju izvorno »čistih« elementov.

Različnim diskurzom o avtohtonosti v Sloveniji je skupno to, da se bolj ali manj sklicujejo na kulturno avtohtonost slovenstva ali na kakšno od lokalitet, in v argumentih posegajo po naravnih ali kulturnih esencah, s pomočjo katerih se konstruira domačnost nasproti tujstvu, pri čemer se domačnost utemeljuje na koreninski metaforiki, tradicionalnosti, dediščini in na izključevanju vsega, kar se arbitrarno določi za atribut tujega.

Ideologija slovenskega avtohtonizma je izrazito heterogena: pri razpravah znotraj slovenskega narod(nost)nega vprašanja se uporablja izraz avtohtonost praviloma takrat, kadar strokovnjaštvo razpravlja o manjšinah; razprava o staroselskih ljudstvih je producentom tega diskurza očitno povsem neznana, kar je nas mora čuditi, saj je strokovno seveda nedopustno; to neznanje namreč neposredno botruje občemu prisvajanju govora o avtohtonosti z mnogoterimi ideologijami izključevanja, nacionalizma, biologizma ipd. Raba imaginarija avtohtonosti izven polja tradicije slovenskega narod(nost)nega vprašanja, se je razmahnila ravno zato, ker je pojem pomensko prazen in prikladen za polnjenje z ideološkimi vsebinami, pri čemer bi morali svoj del odgovornosti prevzeti tudi producenti t. i. slovenskih etničnih študij.

REFERENCE

- BARNARD, Alan, 2006, Kalahari revisionism, Vienna and the 'indigenous peoples' debate, *Social Anthropology*, Vol 14, Part 1, str. 1–16.
- DOLINAR, Ksenija in Seta Knop (ur.), 1998, *Leksikon Cankarjeve založbe*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- GUENTHER, Mathias, Justin Kenrick, Adam Kuper, Evie Plaice, Trond Thuen, Trond Thuen Patrick Wolfe Werner Zips, Alan Barnard, 2006, Discussion: The concept of indigeneity, *Social Anthropology*, Vol 14, Part 1, str. 16–32.
- JANKO Spreizer, Alenka, 2000, Slovenski Romi : »Avtohtoni indijski nomadi?«. *Emzin (Ljubl.)*, let. 10, št. 3/4, str. 79–81.
- JANKO Spreizer, Alenka, 2002, *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom : znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*, (Knjižna zbirka Documenta). Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis – Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2002.
- JANKO Spreizer, Alenka, 2004, »Avtohtoni« in »neavtohtoni« Romi v Sloveniji : socialna konstrukcija teritorialnega razmejevanja identitet. *Razpr. gradivo – Inšt. nar. vpraš. (1990)*, št. 45, str. 202–225.
- JAVORNIK, Marija (ur.) 1997–1998, *Veliki splošni leksikon: v osmih knjigah*, Ljubljana: DZS.
- KALČIČ, Špela, 2006, *Oblačilne prakse in procesi redefinicije identitete v slovenskih muslimanskih skupnostih po razpadu Jugoslavije* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo – Socialna antropologija.
- KLOPČIČ, Vera, Komac, Miran, Kržišnik Bukić, Vera, 2003, *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji. Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji*. Ljubljana: INV.
- KOMAC, Miran, 1982, Narodnostno manjšinska politika in soodločanje manjšine. *Razpr. gradivo – Inšt. nar. vpraš. (1982)*, št.15 , str. ???.
- KRŽIŠNIK BUKIĆ, Vera 1998. Slovenci na Hrvaškem in slovensko narodno vprašanje *Razpr. gradivo – Inšt. nar. vpraš. (1998)*, št. 33, str. 7–30.
- KUPER, Adam, 1988. *The invention of Primitive society. Transformations of an Illusion*, London: Routledge.
- Slovar Slovenskega knjižnega jezika 1994. Slovenska akademija znanosti in umetnosti:ZRC- Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Ljubljana: DZS

- SNOJ, Marko, 1997, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- STOLCKE, Verena, 1995, Talking culture. New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe. *Current Anthropology (1995) No 1, February*, str. 1–24.
- ŠUMI, Irena, 2000, *Kultura, etničnost, mejnost. Konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠUMI, Irena, 2004, Etnično razlikovanje v Sloveniji: izbrane problematizacije. *Razpr. gradivo – Inšt. nar. vpraš. (1990)*, št. 45, str. 14–47.
- VERBINC, France, 1994, *Slovar tujk*, Ljubljana: Cankarjeva založba.

INTERNETNI ZNANSTVENI ČLANKI:

- BARNARD, Alan, 2003, Comment. Indegenous Peoples. A response to Justin Kenrick and Jerome Lewis (AT 20[2]). *Anthropology Today*, Vol 1, No 5, str. 19. <http://search.epnet.com/login.aspx?direct=true&db=aph&an=14798072>, (pristop: 14. maj 2006)
- FRESA, Lucia, 1999–2000. A new interpretation of the term ‘indigenous people’: what are the legal consequences of being recognised as ‘minorities’ instead of as ‘indigenous people’ for the indigenous people of the world? Teza specializacije. <http://www.studiperlapace.it/documentazione/fresa.html#INTRO>, (pristop: 14. maj 2006)
- KENRICK, Justin in Jerome Lewis, 2004. Indigenous peoples, rights and the politics of the term ‘indigenous’. *Anthropology Today*, Vol. 20, No. 2, str. 4–9. <http://search.epnet.com/login.aspx?direct=true&db=aph&an=12823971> (pristop: 14. maj 2006)
- KUPER, Adam, Keiichi Omura, Evie Plaice, Alcida Rita Ramos, et. all., 2003, The return of the native1/ Comments/ Reply. *Current Anthropolgy*, Vol 44 Iss 3, str. 389–402, <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=358436871&Fmt=3&clientId=72298&RQT=309&VName=PQD>

DRUGI INTERNETNI VIRI:

- C169 Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989. Convention concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries, <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C169>, (pristop: 15. maj 2005)

Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, <http://www.ohchr.org/english/law/minorities.htm> (pristop 8. december 2006)

DŽAMIJA.[http://66.249.93.104/search?q=cache:8eMYFXciESYJ:www.slo-tech.com/script/forum/izpisitemo.php%3FthreadID%3D53061%26mesto%3D199+Avtohtonost+d%C5%BEamij a&hl=sl&client=firefox-a](http://66.249.93.104/search?q=cache:8eMYFXciESYJ:www.slo-tech.com/script/forum/izpisitemo.php%3FthreadID%3D53061%26mesto%3D199+Avtohtonost+d%C5%BEamij+a&hl=sl&client=firefox-a) (pristop 26. maj 2006)

Društvo ljubiteljev in vzrediteljev kraških ovčarjev Slovenije <http://www.drustvo-kraskih-ovcarjev.si/si/index.shtml#> (pristop 12. maj 2006)

Fact Sheet No.9 (Rev.1), The Rights of Indigenous Peoples, <http://www.unhchr.ch/html/menu6/2/fs9.htm>, pristop: 11. april 2006.

Fakultativni protokol k Mednarodnemu paktu o državljanskih in političnih pravicah, http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/FAKULTATIVNI_PROTOKOL_K_MEDNARODNEMU_PAKTU_O_DRZAVLJANSKIH_IN_POLITICNIH_PRAVICAH.pdf, (pristop 6. december 2006)

Genska banka. http://www.bfro.uni-lj.si/Kat_center/genska_bank/genska_bank.htm (pristop: 12. maj 2006)

Gremo na potep. <http://66.102.9.104/search?q=cache:pzIckY5tbSUJ:www.radio-kranj.si/Vsebinska.php%3FNaslov%3DGremo%2520na%2520potep%26offset%3D4+Avtohton+lipan&hl=sl&client=firefox-a> (pristop: 14 november 2005)

Hervardi: Avtohtone vrste: Krškopoljski prašič, http://www.hervardi.com/krskopoljski_prasic.php (pristop: 6. december 2006)

<http://66.102.9.104/search?q=cache:EKqEkQi43-sJ:www.aaunique.com/modules.php%3Fname%3DForums%26file%3Dviewtopic%26t%3D1080+avtohtonost&hl=sl&client=firefox-a> (pristop: 14 november 2005)

Indigenous peoples. <http://en.wikipedia.org/wiki/Autochthonous>, (pristop: 11. april 2006)

Kamnoseštvo Pruhar. Pohorski tonalit. Kamnolom Josipdol. <http://www.pruhar.si/> (pristop: 14 november 2005)

Kulinarična Slovenija. Slovenski kulinarični portal: recepti/enolončnice/bograč <http://www.kulinarika.net/baze/recept.asp?prikazi=ABC&ID=2472&offset=10> (pristop: 6. december 2006)

Metis (people) Dictionary. LaborLawTalk.com.

http://encyclopedia.laborlawtalk.com/Metis_%28people%29, (pristop: 11. april 2006)

Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah. <http://www.ip-rs.si/index.php?id=229>, (pristop: 12. april 2006), <http://www.mzz.gov.si/index.php?id=739>; (pristop: 6. december 2006)

Obrtniški maraton. <http://66.249.93.104/search?q=cache:QIl0amgtow8J:www.dokonca.com/Obrtniski%2520maraton/Obrtniski.htm+Avtohton+bogra%C4%8D&hl=sl&client=firefox-a> (pristop: 14. november 2005)

Omerzu, Janko. Posavske avtohtone pasme, http://66.102.9.104/search?q=cache:_Oh_WuW7iRAJ:www.car.si/kps/uran/stevilka2/avtohtone_pasme.htm+posavec+konj&hl=sl&client=firefox-a (pristop: 14. november 2005)

Osnutek deklaracije Združenih narodov o pravicah staroselskih ljudstev, <http://www.unhchr.ch/html/menu6/2/fs9.htm> (pristop: 6. december 2006)

Slovenija: Kulturnozgodovinska dediščina: Kobilarna lipica: http://www.slovenia.info/?kul_uzgod_znamenitosti=6262&lng=1 (pristop: 6. december 2006)

SLOVENSKE AVTOHTONE DOMAČE ŽIVALI, NARAVNA IN KULTURNA DEDIŠČINA, http://www.bfro.uni-lj.si/zoo/publikacije/avtohtone_pasme/slo/uvod.htm, (pristop 12. maj 2006)

Štajerska kokoš

<http://66.102.9.104/search?q=cache:9IXNGGsRCIQJ:www.posta.si/Namizje.aspx%3Ftabid%3D223%26artikelid%3D7712+%C5%A1tajerska+koko%C5%A1&hl=sl&client=firefox-a> (pristop: 14. november 2005)

Volitve so mimo, kdo bo s kom kreiral vlado! <http://forum.delo.si/viewtopic.php?t=779&start=30> (pristop: 14. november 2005)

ŠPORT KOT SOCIALNA ARENA NACIJE V SLOVENIJI

Moderni šport je že vse od svojega vzpona v 19. stoletju neločljivo povezan z idejo nacije in procesov njene izgradnje, pri čemer tudi slovenski primer ni izjema. V tem oziru je na šport upravičeno mogoče gledati s perspektive Halbwachsove ideje o izumljanju tradicije, saj se je tudi v slovenskem prostoru že zelo zgodaj začela razvijati ideja o nacionalnem športu, kate-rega korenine so prepletene s koreninami nacije same. Pri tem pa je v ozadju čustvenih odzivo-v ljudi na športni rezultat nenehno prisoten tudi naraščajoč občutek pripadnosti določeni zamišljeni skupnosti na lokalnem ali nacionalnem nivoju, ki je v prvi vrsti posledica razvoja medijev kot osnovnega sistema sinhrono masovne komunikacije. V športni areni so se odvijali intenzivni procesi nacionalne identifikacije in dis-identifikacije, ki so vzpostavljali navidez ostro, pa vendarle zelo elastično in nekonsistentno mejo med pripadniki zamišljene slovenske nacije in tujimi drugimi.

Ključne besede: nacionalizem, šport, mediji

SPORTS AS SOCIAL ARENA OF NATIONAL IDEA IN SLOVENIA

Ever since its emergence in the 19th century modern sports have been inseparably linked to the idea of nation and processes of its creation, the case of Slovenia being no exception. In this respect sports can be understood from the perspective of Halbwachs' idea of inventing the tradition, as also in the Slovene territory the idea of national sports, the roots of which are intertwined with the roots of the nation itself, began developing early. Emotional responses of people to sports results are constantly pervaded by a growing sense of adherence to a certain imagined community at local or national level, which is primarily a consequence of the development of media as the elementary system of synchronous mass communication. Sports arena has been the place of intensive processes of national identification and dis-identification, which have been establishing a seemingly sharp yet very flexible and inconsistent boundary line between members of the imagined Slovene nation and others.

Keywords: nationalism, sports, media

UVOD

Moderni šport je že vse od svojega vzpona v 19. stoletju neločljivo povezan z idejo nacije in procesov njene izgradnje, pri čemer tudi slovenski prostor ni izjema. V tem oziru je na šport upravičeno mogoče gledati s perspektive Halbwachsove ideje o izumljanju tradicije, saj se je tudi v slovenskem prostoru že zelo zgodaj začela razvijati ideja o nacionalnem športu, katerega korenine so prepletene s koreninami nacije same. Pri tem je v ozadju čustvenih odzivov ljudi na športni rezultat nenehno prisoten tudi naraščajoč občutek pripadnosti določeni zamišljeni skupnosti na lokalnem ali nacionalnem nivoju, ki je po Andersonovi teoretizaciji (1995 [1983]) v prvi vrsti posledica razvoja medijev kot osnovnega sistema sinhrona masovne komunikacije.

Če je George Orwell (1992 [1945]) že takoj po koncu 2. svetovne vojne kritično ugotavljal, da gre pri mednarodnih športnih dogodkih predvsem za vprašanje nacionalnega prestiža prek dokazovanja fizične premoči, lahko danes na primeru slovenskega športa ugotavljamo, da se dokazovanje nacionalnega prestiža osredotoča predvsem na moralno, civilizacijsko in kulturno superiornost tistih državljanov Slovenije, ki se prepoznavajo in so prepoznani kot Slovenci. To je postalo še posebej očitno v osemdesetih letih dvajsetega stoletja, ko je ideja jugoslovanskega bratstva in enotnosti že začela vidno pešati. Procesi gradnje nacije so v slovenskem primeru potekali vzporedno na več ravneh, še posebej učinkovito pa se je ideja o neprehodni različnosti (Šumi 2000) Slovenk in Slovencev od drugih jugoslovanskih narodov razsejala prek športa. V tem procesu sta bila za normativ nacionalne pripadnosti Slovencev postavljena predvsem smučanje in nogomet, na osi katerih se je utrdila ločnica med slovenskostjo in balkanskostjo.

Analiza konkretnih dogajanj kaže, da so se v športni areni tedaj odvijali intenzivni socialni procesi nacionalne identifikacije in dis-identifikacije, ki so vzpostavljali navidez ostro, pa vendarle zelo elastično in nekonsistentno mejo med pripadniki zamišljene slovenske nacije in tujimi Drugimi. Zaradi delovanja nacionalistične logike je šport v obdobju slovenskega osamosvajanja in po njem ohranjal idejo nacionalne čistosti in že vnaprej negiral možnost hibridne nacije, s čimer je dobršnemu delu slovenskih državljanov onemogočil enakopravno javno delovanje v družbi. S tega vidika lahko zgodbo športa v procesu izgradnje slovenske nacije označimo kot zgodbo o neuspehu, saj mu ni uspelo preseči etničnega razločevanja kot osnovnega merila pripadanja naciji, ampak je v določenem trenutku celo postal sredstvo discipliniranja, vzgajanja, civiliziranja, asimilacije, skratka slovenizacije tistih, ki niso ustrezali hegemonim merilom nacionalne čistosti.

O NACIJI, IDENTITETI IN INSTITUCIONALNEM SPOMINU

Govorjenje o »slovenski nacionalni identiteti« je danes preraslo v pop-kulturni kliše, ki ga predvsem privilegirani posamezniki in institucije s pridom izkoriščajo za opravičevanje in legitimacijo svojih dejanj in politik. Kljub temu, da je pojem nacionalne identitete dandanes stvar akademskih in političnih razprav, javnih debat ter vsakdanjih pogovorov anonimnih pripadnikov zamišljene slovenske nacionalne skupnosti, pa njegova popularnost ne doprinaša k njegovi jasnosti. Pravzaprav se pogosto dogaja ravno nasprotno – bolj kot slovensko nacijo spravljamo v govor, kot bi ta proces označil Foucault (1978), več pomenov ji lahko pripišemo. To pa na drugi strani pomeni, da jo tudi vse težje obvladujemo in je analitično ne moremo zajeti v njeni celoti. Simbolna oblika nacije se nenehno spreminja in je tako rekoč neulovljiva, ravno zaradi tega pa je lahko ideja o naciji tudi uspešna.

Institucija nacije je postala zamišljena nujnost za uspešno delovanje modernega posameznika. Seveda pa institucija nacije deluje na podoben način kot druge družbene institucije – s pomočjo kolektivnega spomina (Halbwachs, 1997 [1950]) oziroma kolektivne zavesti (Foucault, 1982: 22), ki deluje kot princip enotnosti in razlage. To z drugimi besedami pomeni, da institucije pomnijo in prek svojega delovanja ter s svojim spominom ustvarjajo svoje subjekte, ki se o resnicah institucije ne sprašujejo, ampak jih sprejmejo kot naravne danosti. Tako se je celo v 64. člen slovenske ustave npr. pritihotapil pojem avtohtonosti, ki v svojem bistvu temelji na spominjanju o tem, od kdaj naprej je neka narodna skupnost prisotna na določenem območju. S samim aktom zapisa avtohtonosti se tako sproži spominsko kolesje, ki opravičuje priznavanje posebnih pravic nekaterim in odrekanje teh pravic drugim. Seveda pri tem pozabimo, da pravica avtohtonosti vedno temelji na zamegljeni preteklosti in nikoli na jasni sedanosti, kar se razkrije takoj, ko se kak posameznik, katerega babica se je rodila npr. na Hrvaškem, dedek v Bosni, on sam pa v Sloveniji, vpraša: »Ali sem jaz Slovenec?« Takšno institucionalno spominjanje zelo jasno analizira Mary Douglas (1987: 69–70), ki pravi: »Ko si pogloblje ogledamo konstrukcijo preteklega časa, ugotovimo, da ima ta proces malo opraviti s preteklostjo in vse s sedanostjo. Institucije ustvarijo senčna področja, v katerih se nič ne vidi in kjer se nič ne sprašuje.« Takšen princip delovanja ima s svojimi evidencami, popisi, statistikami, arhivi in drugimi orodji za proizvodnjo in hranjenje kolektivnega spomina večina institucij, ki jim ljudje verjamejo in jim njihova politika resnice omogoča jasno dojetje lastnega položaja v družbi. Če bi institucije delovale brez napak in brez ustvarjanja krivic, bi živeli v brezskrbnem svetu, vendar pa temu ni tako, zaradi česar je potrebno razkrivati samoumevne resnice in klasifikacije institucij in pokazati tudi na to, kako nastajajo, kako se napajajo in kako se razširjajo. Pri tem bi veljalo slediti epistemološkemu napotku Foucaulta (1982 [1969]: 22), ki pravi:

Moramo se spraševati o teh že-narejenih sintezah, o razvrstitvah, ki jih navadno sprejmemo, še preden jih raziščemo, o tistih povezavah, ki jim kar od začetka priznavamo veljavnost; odstraniti moramo tiste oblike in nejasne sile, s pomočjo katerih navadno povežemo diskurz enega človeka z diskurzom drugega človeka; izbežati jih moramo iz teme, v kateri vladajo.

Samo na ta način je namreč mogoče sploh zaznati institucionalne napake in jih nato tudi odpraviti. Za institucije namreč ljudje mislijo, da vedo, še nevarneje pa je, da institucije tudi same mislijo, da vedo vse. In ravno tu nastopi težava, najbolj izražena v misli, ki jo nekateri pripisujejo Marku Twainu, drugi pa bejzbolski legendi Lawrenceu Petru Yogi Berra: »V težave nas ne spravi tisto, česar ne vemo, temveč tisto, za kar smo prepričani, da vemo, pa temu ni tako.«

NACIONALNA IDENTIFIKACIJA PO ŠPORTNO

Nacionalna identiteta je materializirana v vsakdanjih praksah ljudi, vzpostavlja se prek ljudi, predmetov in dogodkov, v katere so ljudje in predmeti vpleteni. Izrazi se v določenih trenutkih, ko je izzvana posameznikova nacionalna pripadnost. Vsi se sprevržemo v pripadnike nacije takrat, ko na mejnem prehodu iz torbe povlečemo potni list in ga pokažemo mejnemu policistu, takrat, ko medijsko sporočilo o tem, da sosednja država ne priznava meje naše države, v nas sproži občutke jeze, ali takrat, ko ponosno spremljamo športno tekmovanje, v katerem naša nacionalna reprezentanca melje nasprotnike.

Takšni dogodki so morda z vidika čislane ideje nacije na prvi pogled nepomembni in trivialni, vendar pa se nacija ravno na teh točkah materializira. Foucault bi rekel (1981 [1980]: 96), da na teh točkah oblast postane kapilarna in prehaja v konkretne prakse ljudi. Eden prvih analitikov materializiranja nacije prek športa je bil George Orwell (1992 [1945]: 37–38), ki je bil kmalu po koncu druge svetovne vojne priča prijateljskemu gostovanju sovjetskih nogometašev v Veliki Britaniji, ki pa v resnici ni bilo prav nič prijateljsko, ker je na skoraj vsaki tekmi prišlo do preteпов med igralci, pa tudi med igralci in gledalci:

Če smo odkriti, je šport na mednarodni ravni posnemanje vojne. Vendar pa ni pomenljivo obnašanje igralcev, temveč gledalcev oziroma obnašanje nacij, ki se spravijo v stanje besa zaradi teh absurdnih tekmovanj in pri tem v resnici verjamejo – vsaj v tistem trenutku – da so tek, skoki in brcanje žoge testi nacionalne kreposti. [...] Če bi želeli danes še kaj pridati k nako-pičeni nejevolji v svetu, potem tega ne bi mogli narediti bolje kot s serijo nogometnih tekem med Židi in Arabci, Nemci in Čehi, Indijci in Britanci, Rusi in Poljaki ter Italijani in Jugoslovani, ki bi jih spremljalo na stotisoče gledalcev. Seveda nočem trditi, da je šport eden izmed glavnih vzrokov mednarodnega rivalstva; mislim, da je mednarodni šport le še ena posled-

dica istih vzrokov, ki so povzročili nacionalizem. Vseeno pa stvari gotovo poslabšaš, če pošlješ moštvo enajstih mož, ki jih označiš za nacionalne šampione, v boj proti nekemu rivalskemu moštvu in daš vsem vedeti, da bo poražena nacija izgubila svoj 'ugled'.

Ta kontradiktornost mednarodnih športnih dogodkov, ki naj bi sledili ideji olimpizma in vzpostavljali prijateljstva med narodi, dejansko pa so pogosto imeli ravno nasproten učinek, je bila opažena že zgodaj, vendar družboslovje in humanistika dolgo časa nista našla ustreznega načina za razumevanje tega pojava. Na to kontradiktornost športa kot mednarodne prakse je opozorilo že pismo nekdanjega predsednika MOK Sira Averya Brundagea (1956: 55), v katerem skuša ljudem dopovedati, da nacionalizma in olimpizma ne moremo obravnavati skupaj, pa mu to ne uspe, ker vedno znova zdrsne v legitimacijo nacionalnega ponosa, in končno celo predlaga formulo, po kateri bi ovrednotili uspeh posameznega naroda:

Igre niso in ne smejo postati tekmovanje med nacijami, kar bi bilo v popolnem nasprotju z duhom olimpijskega gibanja in bi peljalo v propad [...]. Normalen nacionalni ponos je povsem legitimen, vendar niti za Olimpijske igre niti za katerokoli drugo športno tekmovanje ne moremo trditi, da kaže na večvrednost enega političnega sistema nad drugim ali ene dežele nad drugo.[...] Nadalje, če hočemo biti pošteni, moramo upoštevati tudi dejavnik populacije. Če bi naredili natančno analizo, bi ugotovili, da je veliko majhnih narodov na podlagi per capita osvojilo veliko več medalj kot večje države.

V akademski sferi je k vzpostavitvi plodnejše perspektive doprinesel paradigmatični lom v razumevanju etničnih odnosov. Fredrik Barth (1998 [1969]), ki je ta lom navsezadnje najbolj koncizno definiral, je končno omajal do tedaj prevladujoče ideje, da je pisanost človeške družbe posledica izoliranosti zamejenih skupnosti, in je mejo med dvema etničnima skupinama definiral kot posledico interakcije med obema skupnostma, ne pa njune izolacije. S tem so bili vzpostavljeni drugačni temelji za razumevanje različnosti in razumevanje procesov etničnosti kot motiviranega razmerja v obliki konkretnih koristi, ali pa zgolj z ugodjem ob identifikaciji posameznika s svojo zamišljeno nacionalno skupnostjo. To ugodje je še posebej izraženo v primeru spremljanja športnih dogodkov.

Pomen športnih dogodkov je za nacionalno identifikacijo in vzpostavitev odnosov etničnosti morda še posebej velik predvsem zaradi tega, ker se meje med nami in drugimi na športnem terenu navidezno zelo jasno vzpostavijo. Zaradi tega lahko določen športni dogodek postane razumljen kot označevalec nacionalnega, oziroma je lahko razumljen kot nacionalni dogodek. Na drugi strani pa so športni dogodki, ki se ciklično ponavljajo, vzpostavljeni kot rituali, in to takšni, ki so utemeljeni v tradiciji. Vloga športa pri diseminaciji nacionalističnih idej se tako v zadnjih sto petdesetih letih ni kaj dosti spremenila. Mednarodna športna

tekmovanja pripadnikom nacionalnih skupnosti tudi danes omogočajo najbolj neposreden pogled na lastno nacijo, kar je še potencirano z močno medijsko podporo, ki lahko v istem trenutku doseže prav vse člane zamišljene skupnosti. Hkrati sodobni mediji še dodatno krepijo občutek tradicionalnosti in globalne pomembnosti športa, kot smo na primer na slovenski nacionalni televiziji v letu pred Olimpijskimi igrami v Atenah 2004 prav vsak dan videli, koliko dni je še do začetka iger.

Ko pripadniki določene nacionalne skupnosti uspeh svoje reprezentance dojemajo kot nacionalni uspeh, se jim zaznava nacionalističnega značaja te ideje izmakne. Zdrsejo preko tega spoznanja in v dogodku iščejo globlji pomen – korenine. Športnike označijo za najboljše ambasadorje države in nacionalne heroje, športu pa pripišejo nacionalne atribute, ki naredijo povezavo med banalno telesno prakso in zamišljeno nacionalno skupnostjo legitimno. Seveda pa pri tem zdrsu, ki bi ga lahko imenovali tudi nacionalizacija športa, ne gre za racionalno premišljeno in politično motivirano akcijo. Nasprotno, gre za naknadno racionalizacijo iracionalnih akcij, oziroma, kot pravi Elias: »Dejansko *ratio* (razum) ne obstaja, kvečjemu obstaja 'racionalizacija'« (2003 [1994]: 403). Šele naknadne analize dogodkov, ki se izvedejo prek medijskih tekstov, znanstvenih falzifikacij in medsebojnih komunikacij nacionalnih subjektov, čustvenim izbruhom lahko pripišejo racionalne vzroke.

ŠPORT IN NACIONALNA IDENTIFIKACIJA PO SLOVENSKO

Eden izmed zelo očitnih primerov racionalizacije je v primeru športa v Sloveniji pripisovanje slovenske nacionalne originalnosti in čistosti ter zanikanje hibridnosti športov. V slovenskem primeru sta bila v takšno igro vpletena predvsem smučanje in nogomet. Kakršnakoli hibridnost v športu je bila vedno izključena kot neslovenska, kar pa ni naključje in je verjetno zgolj refleks na druge evropske nacionalizme, ki ravno tako kot slovenski prisegajo na nacionalno čistost. Eduardo Archetti (1999: 42) pripisuje razliko v organiziranju nacionalne homogenosti v športu med Evropo in Latinsko Ameriko predvsem načinom, na katere so bili ti športi vpeljani. Medtem ko se je v evropskem primeru večina športnih praks razširila pod idejo oživljanja starih (nacionalnih) tradicij (Mosse, 1991 [1975]), so se v latinskoameriškem prostoru športne prakse razširile kot izvorno tuje kulturne prakse znotraj ideje modernizacije družbe. Tako sta se izoblikovala dva načina mobilizacije posameznikov v nacionalno skupnost: v evropskem primeru je šlo za vzpostavljanje čim bolj ostre in izvorne meje med nami in drugimi, medtem ko je šlo v latinsko ameriškem primeru za vzpostavljanje čim bolj ohlapne meje, ki bi zajela čim več posameznikov in zanemarila njihov izvor. Seveda pa je bil končni učinek obeh pristopov enak – v obeh primerih je nastala zamišljena nacionalna skupnost, ki je bila tudi zamejena.

V slovenskem primeru se je npr. smučanje vzpostavilo kot oživiljena tradicija, nogomet pa kot tuja kulturna praksa. Zatorej je bila tudi njuna vloga znotraj slovenskega nacionalizma različna. Smučanje, ki je kot šport v slovenski prostor prišlo v začetku 20. stoletja, se je vzpostavilo kot pradavna slovenska tradicija, ki naj bi jo po stoletjih znova obudili. Takšno pojmovanje je našlo svojo utemeljitev predvsem v Valvasorjevem opisu nenavadnega »smukanja«, ko je v Slavi Vojvodine Kranjske zapisal, da imajo kmetje v okolici Turjaka »[...] redek izum, kakršnega nisem videl še nikoli v nobeni deželi, namreč, da se spuščajo pozimi, ko leži sneg, po visokem hribovju z neverjetno naglico v dolino« (1977 [1689]: 94). Rudolf Badjura, ki je deloval kot pobudnik smučanja na Slovenskem, je tako na podlagi Valvasorjevega opisa ugotovil, da smo Slovenci edini narod v vsej Srednji Evropi, »[...] ki ima pisne dokaze, da je bilo smučanje pri nas na Notranjskem razvito že pred 400 leti« (1931: 1). S tovrstnimi »dokazi« je smučanje našlo svojo zgodovinsko utemeljitev, na katero se je navezala tudi slovenska nacionalna zgodovina. Mehanizem, ki je povzročil prehajanje slovenske nacije v smučarski govor, je bil zaradi tega izrazito izključevalen. Badjura se je na primer ukvarjal tudi s terminologijo in se zavzemal, da bi slovenski smučarji uporabljali slovensko besedje. Ti so namreč takrat uporabljali veliko nemških besed, saj je bilo smučanje v začetku dvajsetega stoletja prineseno z nemško govorečih področij Avstrije.

Na ta način se je ustvarjal vtis, da Slovenci skrbijo za svoje pristno izročilo, ki si ga prek jezika želijo prilastiti drugi. Kakršnakoli hibridnost izvorov smučanja je bila tako ovržena. Z nastankom Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev se je identifikacija slovenstva v opoziciji z nemštvom spremenila v opozicijo med Slovenci in Srbi ter Slovenci in Hrvati. Smučanje, ki je v tem času postajalo priljubljena športna praksa, je tako v novih razmerjih postalo označevalec slovenskosti. Še posebej je prepričljivosti pojmovanja smučanja kot slovenskega športa botrovalo dejstvo, da ta športna panoga v ostalih delih Jugoslavije ni bila razvita. Tako je znotraj jugoslovanskega državotvornega diskurza bratstva in enotnosti, ki je uspešno združeval jugoslovanske narode do osemdesetih let dvajsetega stoletja, smučanje uspelo ohraniti svoj »slovenski značaj« in je predstavljalo enega izmed najpomembnejših označevalcev, na katerem se je lahko znotraj tega diskurza slovenskost vzpostavljala brez večjih težav. Ta diskurz je jugoslovanske narode namreč predstavljal kot družino, znotraj katere ima vsak družinski član sicer svoje značilnosti, vendar pa vsak izmed njih dela za dobro družine na področju, kjer je najboljši. Enako pravilo je delovalo tudi znotraj polja športa in tako so Slovenci prek uspeha slovenskih smučarjev prispevali h krepitvi tega združevalnega diskurza, hkrati pa ohranjali distinkcijo med slovenstvom in ostalim jugoslovanstvom ter potrjevali čisto slovenskost smučanja.

Smučanje je bilo od vsega začetka je bilo označeno kot »dober« šport, ki ima tradicijo in zahteva pogum, veliko treninga, vztrajnost in disciplino – torej lastnosti, ki so sestavni del slovenskega nacionalnega imaginarija. Čeprav so te lastnosti

smučanje vzpostavljale kot moralno in nacionalno »ustrezen« šport, pa je ta za svojo nacionalistično afirmacijo potreboval športne uspehe. Vse do sedemdesetih let dvajsetega stoletja slovenski smučarji namreč niso dosegali kakšnih vidnejših uspehov na mednarodnih tekmovanjih. Prvi, ki mu je uspel prodor, je bil Bojan Križaj, ki je svoj karierni višek doživel šele v osemdesetih letih dvajsetega stoletja. Z njegovimi uspehi, ki so mu sledili tudi uspehi drugih smučarjev in smučark, so Slovenci sami sebi dokazali, da lahko na področju smučanja dosežejo vsaj takšne rezultate kot drugi Jugoslovani v nogometu. Vendar je bil s tem izpolnjen le prvi pogoj. Drugi pogoj je bil vzpostaviti smučanje kot slovenski nacionalni šport in v to prepričati vse pripadnike slovenske nacionalne skupnosti.

Smučanje se je znašlo v pravem trenutku na pravem mestu, saj se je v osemdesetih letih začel krepiti slovenski državotvorni diskurz, ki je mobiliziral vse, s čimer se je lahko vzpostavljala meja med slovenstvom in preostalim jugoslovanstvom. To se je odražalo v gospodarstvu, umetnosti in politiki, smučanje in nogomet pa sta zagotovila, da se je to odražalo tudi v polju športa. Še posebej je vlogo smučanja v slovenskem nacionalističnem imaginariju utrdila akcija Podarim Dobim, s katero je Smučarska zveza Jugoslavije po sarajevski olimpiadi začela zbirati denarna sredstva za slovenske smučarje. Ta akcija je namreč smučanje vzpostavila kot središčno točko identifikacije slovenstva; kartice Podarim Dobim je bilo mogoče kupiti le v Sloveniji, nagrade so lahko prispevala le slovenska podjetja, in ves denar, ki ga je akcija prinesla, je ostal v Sloveniji in v slovenskemu smučanju. Slovenski smučarji, ki so sodelovali pri žrebanju, so slovenskost reproducirali tudi prek nošenja oblačil z napisi Slovenija, Slovenija na smučeh, lipov list in podobno, ki so vsi nakazovali na vzpostavljanje in utrjevanje novega miselnega miljeja, najbolje ponazorjenega v sloganu »Slovenija, moja dežela.« Ta slogan, ki je sicer nastal kot del turistične promocije Slovenije, je namreč zelo vznemirjal do tedaj vladajoči diskurz Jugoslavije kot doma južnoslovanskih narodov in narodnosti ter kazal na to, da je dom postajal vse bolj lokalna stvar. Akcija je tako predstavljala zaprt nacionalistični krog, ki je z neprehodno mejo, postavljeno okoli smučanja, spodbudila občutek slovenskega ponosa in moralne večvrednosti.

V primerjavi s smučanjem je nogomet igral precej drugačno vlogo. Kljub temu, da se je na Slovenskem pojavil v približno istem času kot smučanje, ni nikoli poosebljal kakršnekoli tradicije. Že od vsega začetka je bil vpeljan kot uvožena, tuja kulturna praksa, zaradi česar se ni mogel uveljaviti kot pomemben dejavnik v slovenskem nacionalnem zamišljanju. Skoraj ves čas je igral zgolj vlogo neslovenske kulturne prakse, ki so se je najprej z vsemi štirimi otepal, že Sokoli, ki so nogomet pojmovali kot nezdravo, nemoralno, naduto in nekoristno igro. Nato so se tovrstnim moralnim predsodkom v dvajsetih in tridesetih letih pridružili še očitki o profesionalizmu in korupciji, za povrh vsega pa slovenski klubi nikoli niso mogli konkurirati klubom iz drugih delov Jugoslavije. Tako se je vzpostavil mit, da Slovenci ne znajo igrati nogometa, nogomet pa je ostal označevalec balkanskosti.

Ta mit je v polnosti zaživel predvsem v času razpadanja Jugoslavije koncem 80. let.

Tudi v obdobju po slovenski osamosvojitvi je nogomet dolgo časa ohranil svoj sloves balkanskega športa, vendar se je diskurz hipoma spremenil, ko se je slovenska nogometna reprezentanca uspela kvalificirati na Euro 2000 in ko so slovenske smučarje in smučarke na tekmovanjih začeli premagovati smučarji iz drugih republik bivše Jugoslavije. Ti dogodki so na glavo postavili dva mita, ki sta dolgo časa legitimirala položaj obeh športov znotraj slovenstva. Padel je mit, da je smučanje slovenski šport, in da slovenskih smučarjev ne morejo premagati smučarji iz drugih republik nekdanje Jugoslavije; pa tudi mit, da Slovenci ne znamo igrati nogometa. V procesu racionalizacije teh dogodkov se je zgodil preobrat. Začela so se pojavljati obtoževanja, da slovenski smučarji in smučarke premalo trenirajo, da so leni, razvajeni, nedisciplinirani, lakomni in naduti (glej npr. Okorn 1998: 17) – vse te lastnosti so bile v preteklih obdobjih pripisane nogometašem. Na drugi strani so nogometaši s svojim uspehom začeli dobivati povsem slovenski značaj – reprezentirani so bili kot delavni, tovariški, pogumni in disciplinirani (tovrstne zaznave so izražene v mnogih časopisnih člankih, npr. Bergant 2000; Božič 2000; Okorn 2001; Kovač 2001).

Tako je etika nacionalizma zopet dokazala, kako neulovljiv je proces nacionalne identifikacije, ki lahko v vsakem trenutku ob povsem naključnih dogodkih dodobra spremeni svojo obliko in vsebino. Nogomet, ki je bil v procesu slovenskega osamosvajanja vzpostavljen kot nemoralen in balkanski, je dobil diametralno nasprotno vlogo, ki je najbolje ujeta v izjavi predsednika republike Slovenije, ko je nogometaše po vrnitvi z evropskega prvenstva sprejel z besedami: »V teh težavnih časih ste s tovarštvom in moralo združili ljudi« (B. M. 2000: 33). Za kratek čas je nogomet zaradi svojih presenetljivih uspehov funkcioniral celo kot hibrid; reprezentančni igralci, katerih priimki so v večini izdajali njihov »neslovenski izvor«, so kljub temu lahko postali del zamišljene slovenske nacionalne skupnosti, in zdelo se je, da bodo prek nogometa tudi tisti državljani Slovenije, ki izvirajo iz republik bivše Jugoslavije, postali polnopravni člani te skupnosti. Vendar pa se je, ko se je začetna euforia poleгла in se je odvil proces racionalizacije, stvar precej spremenila. Tradicionalna nacionalistična forma slovenskega nacionalnega diskurza namreč ne prenese hibridnosti, zaradi česar je nogomet doživel poskus »nacionalnega očiščenja«. V končnem dokazovanju, da Slovenci znamo igrati nogomet in da je bil ta šport desetletja po krivici obravnavan kot balkanski šport, so mnogi začutili potrebo po legitimiranju nogometa kot zavržene slovenske tradicije. Nogometu je bilo v kratkem času pripisanih ogromno »tipičnih« slovenskih značilnosti, ki so ga ločevale od balkanskega nogometa – delavnost, tovarštvo, disciplina, poštenje itd. S tem se je prek nogometa zopet vzpostavljala meja med slovenstvom in balkanstvom, nogomet pa je namesto vključevalne vloge zopet dobil povsem izključevalno. Še več, medtem ko se je v začetku začel vzpostavljati

diskurz, ki je neslovenske državljane Slovenije hvalil zaradi njihovega prispevka k nogometnemu ugledu Slovenije in jim ponujal možnost enakopravne vključitve ob spoštovanju njihove drugačnosti, se je ta diskurz iztekel v definiranje slovenskega nogometa kot čiste slovenske kulturne forme, s katero je mogoče nedisciplinirane Neslovence in Slovence, ki so zašli, vzgojiti v »prave« Slovence:

Uspeh nogometne reprezentance zato ni le dokaz, da se znajo ljudje, ki po svojem etničnem poreklu niso Slovenci, boriti za barve svoje slovenske domovine na način, ki ga imamo vsi drugi lahko le za zgled: je tudi opozorilo, da to počnejo s pomočjo vrednot, ki se jim je del Slovencev in Slovenk odpovedal. Kar seveda pomeni, da je slovenska družba dovolj odprta, da omogoča integracijo ljudi, ki po svojem etničnem poreklu niso Slovenci – in da hkrati v njej obstajajo univerzalne vrednote, ki tudi Neslovencom omogočajo, da – recimo temu tako – postanejo večji Slovenci od Slovencev (Kovač 2001: 5).

Dodaten udarec pa je nogomet dobil z zdraharskim obnašanjem na svetovnem prvenstvu, ko sta se sprla trener moštva Katanec in kapetan moštva Zahovič. V tem sporu se je zopet trdno zasidrila meja med nami in drugimi. Zahovič je bil predstavljen kot nediscipliniran igravec, kakršnih smo bili vajeni v preteklih obdobjih, na drugi strani pa je bil Katanec predstavljen kot mučenik v vlogi trenerja, ki je za dosego skupnega cilja pripravljen žrtvovati tudi najboljšega igralca (o medijskem poročanju glede tega spora glej npr. Okorn 2002a in 2002b; Šetinc 2002). Katanec je v tem sporu ostal označevalec slovenskosti, medtem ko je Zahovič ponovno dobil vlogo nediscipliniranega, sebičnega in zategadelj neslovenskega nogometaša.

ZAKLJUČEK

Vsi opisani primeri nakazujejo, da se stvari spremenijo v tistem trenutku, ko določen šport dobi vidno vlogo v nacionalni identifikaciji določene zamišljene skupnosti in sproži prestrukturiranje spominske sheme ljudi. Očitno v evropskem prostoru šport kot zgolj zabavna dejavnost nima dovolj velikega naboja za samostojno delovanje in zato zelo dobro shaja v simbiozi z nacionalnim. Po drugi strani pa tudi nacionalno samo s pridom izkorišča šport, saj mu ta ponuja eno redkih priložnosti materializacije samega sebe (če odštejemo vojne, državne praznike, spore s sosedi glede mej in podobne dogodke, ki nacijo prinesejo v govor). Trg, mediji, tisk in celotna zabavišna arena pomagajo razširjati skupno vero ljudem, ki so se skozi svoja življenja naučili in si zapomnili, da je edini mogoč obstoj tisti znotraj nacije. V tej točki pa se šport zelo približa religiji, saj, kot pravi Durkheim, »[...] posamezniki, ki sestavljajo skupnost [...] čutijo medsebojno povezanost prav v dejstvu, da imajo skupno vero« (1965 [1915]: 59). In v kakšnem postopku se

rekreira vera? V spominjanju – in nenehnemu priklicevanju v spomin – primerov iz mitološke preteklosti, ki so tako oddaljeni, da jih ni mogoče ovreči, pa tudi potrditi ne.

Čeprav so ideologije nacionalizma, med drugim, tudi nosilke linearističnega ideologema, po katerem je človeštvo skozi zgodovino zelo napredovalo, in se med teoretiki krešejo mnenja o tem, ali smo moderni, post-moderni ali kako drugače nič več nemoderni, so mehanizmi 19. stoletja, ki so nacionalizem izumili, še vedno živi in zdravi med nami in zdi se celo, da se utrjujejo. In kaj lahko ob tem naredimo profesionalni raziskovalci družbe in kulture?

Tudi Inštitut za narodnostna vprašanja in druge institucije, ki se ukvarjajo z vprašanjem nacije, bi morale tako svoje raziskovalne programe usmeriti v proučevanje, kako smo Slovenci nastajali oz. kako nastajamo, ne pa v to, kako so nas ogrožali in nas ogrožajo Drugi. V tem pogledu namreč strašansko zaostajamo celo za postkolonialnimi okolji, ki so v analizo svojega položaja znale vgraditi tudi tisti del, ki govori o tem, kaj so dobili od Drugih in kako so ti Drugi vplivali na njihov razvoj. Mogoče bi veljalo celo razmišljati o Centru za postkolonialne študije Slovenije, ki bi že na institucionalni ravni preusmeril raziskovalne interese v bolj plodne in verodostojne študije od tistih, ki nenehno rekreirajo in izumljajo čistost in avtohtonost. Rezultati teh študij bi bili boljše razumevanje spreminjanja družbe, manjšanje nestrpnosti do Drugih in lažje reševanje notranjih konfliktov, ki v Slovenski družbi nastajajo ravno zaradi dogme o slovenski izvornosti, avtohtonosti, čistosti in ogroženosti. Ta dogma se nenehno dokazuje tudi na področju znanosti predvsem takrat, ko znanost za svojo izhodiščno točko vzame trdno dejstvo, ki to ni, stanje, ki je v resnici proces, ali konstanto, ki je v resnici spremenljivka.

REFERENCE

- Anderson, Benedict (1995 [1983]): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Archetti, Eduardo P. (1999). *Masculinities: football, polo and the tango in Argentina*. London: Bergman Publishers Ltd.
- B. M. (2000). Brnik ostaja neporušen. *Dnevnik* 49 (170): 33.
- Badjura, Rudolf (1931). *Smuška terminologija*. Ljubljana: Rudolf Badjura.
- Barth, Fredrik (1998 [1969]). Introduction. In Fredrik Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries*, 9–38. Prospect Heights: Waveland Press.
- Bergant, Igor E. (2000). Prvenstvo stereotipov. *Mladina* 24: 52.
- Božič, Franci (2000). Adut volje in presenečenja. *Sobotna priloga – supplement of Delo*, 42 (133): 12.
- Brundage, Avery (1956). Circular Letter. *Olympic Review 1956*, 53: 55.
- Douglas, Mary (1987). *How Institutions Think*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Durkheim, Emile (1965 [1915]). *The Elementary forms of the Religious Life*. New York: The Free Press.
- Elias, Norbert (2003 [1978]). *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Oxford: Basil Blackwell.
- Foucault, Michel (1978). *The History of Sexuality: Volume 1: An introduction*. New York: Vintage Books.
- Foucault, Michel (1981 [1976]). Two Lectures. In Colin Gordon (ed.), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, 78–108. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel (1982 [1969 in 1971]). *The Archaeology of Knowledge & The Discourse on Language*. New York: Pantheon Books.
- Halbwachs, Maurice (1997 [1950]). *La mémoire collective*. Paris: Albin Michel.
- Kovač, Miha (2001). Čarovniki in čudodelniki. *Dnevnik* 50 (317): 5.
- Mosse, George L. (1991 [1975]). *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. Ithaca: Cornell University Press.
- Okorn, Jože (1998). Kritiki bodo udarili. *Dnevnik* 47 (51): 17.

- Okorn, Jože (2001). Slovenski slog neugoden za vse. *Dnevnik* 50 (321): 23.
- Okorn, Jože (2002a). Med tekmo p..., po njej k... *Dnevnik* 51 (150): 33.
- Okorn, Jože (2002b). Podcenjena afera. *Dnevnik* 51 (157): 2.
- Orwell, George (1992 [1945]). The Sporting Spirit. In Ian Hamilton (ed.), *The Faber Book of Soccer*, 37–9. London: Faber and Faber.
- Šetinc, Mile (2002). Padli angel. *Dnevnik* 51 (157): 5.
- Šumi, Irena (2000a): *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Valvasor, Janez Vajkard (1977 [1689]). *Slava Vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Mladinska Knjiga.

ETNIČNI ODNOSI, NACIONALIZEM, MANJŠINE IN ČLOVEKOVE PRAVICE V JUGOVZHODNI EVROPI IN V EVROPSKIH OKVIRIH

V prispevku avtor predstavlja tematike etničnih odnosov, položaja in varstva manjšin ter človekovih pravic in svoboščin v jugovzhodni Evropi – natančneje na Balkanu, posebej na t. i. zahodnem Balkanu, v preostalih državah naslednicah nekdanje jugoslovanske federacije. V uvodu opredeljuje, zakaj so ta vprašanja relevantna za slovenski prostor tako v raziskovanju kot politiki.

V nadaljevanju definira prostor jugovzhodne Evrope, Balkana in zahodnega Balkana ter nakazuje razsežnosti razvoja prostora skozi zgodovino. Pri tem ugotavlja, da so nacionalne države – kot specifični tip države – na Balkanu relativno nedaven fenomen, saj so se oblikovale šele ob koncu devetnajstega stoletja in v dvajsetem stoletju. To je neposredno povezano z večino faktorjev, ki opredeljuje stanje na področju varstva človekovih pravic, narodnih manjšin pa tudi pojavov nacionalizma in spoštovanja človekovih pravic.

Ključne besede: človekove pravice, varstvo manjšin, jugovzhodna Evropa, Balkan, etnični odnosi, nacionalna država, nacionalizem

ETHNIC RELATIONS, NATIONALISM, MINORITIES AND HUMAN RIGHTS IN SOUTH EASTERN EUROPE AND WITHIN EUROPEAN FRAMEWORK

The article is a presentation of topics referring to ethnic relations, status and protection of minorities, as well as human rights and liberties in South Eastern Europe – more explicitly in the Balkans, particularly the so-called West Balkans, in the successor states of the former Yugoslav federation. The introduction defines the reasons why these issues are relevant for the Slovene territory, so in research studies as in politics.

The text continues by defining the territory of South Eastern Europe, the Balkans and the West Balkans, pointing out the extensions of development of this space throughout history. It ascertains that nation states – as a specific type of state – are a relatively recent phenomenon in the Balkans, as they were only formed at the end of the 19th and in the 20th centuries. This fact is directly linked to most factors defining the situation in the field of human rights protection and national minorities, as well as to outbreaks of nationalism and disrespect of human rights.

Keywords: human rights, minority protection, South Eastern Europe, the Balkans, ethnic relations, nation state, nationalism

Zaradi opravičila dveh povabljenih uvodnih referentov na naši delavnici, ki se, žal, naše konference nista mogla udeležiti, je name padla naloga, da na kratko predstavim tematike etničnih odnosov, položaja in varstva manjšin ter človekovih pravic in svoboščin v jugovzhodni Evropi – natančneje na Balkanu, posebej na t. i. zahodnem Balkanu, v preostalih državah naslednicah nekdanje jugoslovanske federacije. Kratak čas, še bolj pa obsežnost in kompleksnost navedenih tematik so me prisilili, da svoj prispevek oblikujem in strnem v nekaj fragmentarnih tez, ki poskušajo izluščiti ključne poudarke, predstaviti moje razmišljanje in nakazati nekaj vprašanj, ki naj spodbudijo razpravo. Gre za vprašanja, ki so in bodo – po mojem mnenju – pomembna in aktualna za naše prihodnje razprave in raziskovalno delo.

1.

Začnimo z vprašanjem, ki mi ga v Sloveniji skoraj vedno (drugje pa le občasno) postavljajo, ko jim pripovedujem o svojem delu v zadnjem desetletju in pol ter o našem Mednarodnem centru za medetnične odnose in manjšine v jugovzhodni Evropi na Inštitutu za narodnostna vprašanja: Zakaj jugovzhodna Evropa, zakaj Balkan?

Najbolj splošen odgovor bi bil, da se je v tem delu sveta ob koncu dvajsetega in na začetku enaindvajsetega stoletja dogajalo (in se še dogaja) toliko in tako pomembnih, tudi tragičnih stvari, ki so odmevale v svetovnih medijih in polnile njihove udarne naslovnice, da se je zanje zanimal cel svet. To velja tudi za znanstveno skupnost, saj pogosto nisem utegnil niti sproti odgovarjati na pisma in vprašanja, ki so prihajala od mojih kolegov z vseh koncev sveta o dogajanjih in razvoju na Balkanu. Če je svetovna javnost svojo pozornost medtem preusmerila na druge dele sveta in krizna žarišča, pa velik interes raziskovalne in znanstvene javnosti za jugovzhodno Evropo še vedno obstaja, kar kažejo tudi številne prošnje in pisma raziskovalcem, ki se s proučevanjem tega dela sveta še vedno ukvarjamo, z vabili na mednarodne konference in predavanja, pa tudi za pisne prispevke v različne publikacije.

Z gledišča raziskovalca, ki se ukvarja s proučevanjem etničnih odnosov, s položajem in z varstvom manjšin, s človekovimi pravicami in svoboščinami, preprečevanjem, z upravljanjem in razreševanjem kriz in konfliktov – tako v evropskih kot v globalnih okvirih, ugotavljam, da se je Balkanu in dogajanjem (procesom) na

1 Uvodni prispevek v delovni skupini »Manjšine danes in jutri: Dejavniki združevanja in razločevanja v Evropi in v svetu«. Iz delovne skupine sta objavljena še prispevka dr. Sonje Novak Lukanovič in dr. Vere Klopčič.

njem v zadnjih desetletjih skorajda nemogoče izogniti. Naj omenim zgolj nekaj ključnih pojavov, procesov in konceptov, ki so s teh gledišč pomembni in zanimivi: specifična in izjemno raznolika (pluralna) etnična struktura, ki se je v tem obdobju dinamično in burno (dramatično) spreminjala, procesi etničnih odnosov in (ne)uspešnost njihovega urejanja in upravljanja (z vzponi in s padci), demokratizacija in reforme političnega sistema (tranzicija), populizem, nacionalizmi, razpad države in proces osamosvajanja, napetosti in (etnične) vojne, ki jih svet pozna zlasti po etničnem čiščenju, oblikovanje novih držav ter njihova konsolidacija in demokratizacija, človekove pravice in svoboščine ter manjšinske pravice in varstvo, evropska perspektiva ... vsak od njih bi zaslužil ne le poseben referat, ampak za celo polico znanstvenih knjig, pa verjetno ne bi uspeli zajeti vseh njihovih relevantnih segmentov in dimenzij, še manj pa vseh njihovih medsebojnih razmerij in vplivov.

Pri odgovoru na vprašanje ne smemo pozabiti osebnih in drugih vezi, ki so se stkale v preteklosti – zlasti v sedmih desetletjih obstoja jugoslovanske države. Te vezi nam pomagajo pri (s)poznavanju in boljšem razumevanju (vključno z jezikovnim) regije in dogajanj v njej, včasih nam omogočajo dostop do informacij, ljudi in inštitucij, do katerih sicer raziskovalci ne uspejo priti (ali pridejo le zelo težko) ... Sam menim, da te vezi in emocionalen odnos do regije in ljudi v njej ne vplivata negativno na objektivnost samega raziskovanja, po drugi strani pa sta pozitiven dejavnik naše osebne angažiranosti.

Na koncu navajam morebiti ključni argument in najbolj pomembno dimenzijo odgovora na vprašanje, ki bi ga retorično lahko strnili v naslednje vprašanje: Si v Sloveniji, v Evropi in tudi v globalnih okvirih sploh lahko privoščimo, da ne bi resno proučevali jugovzhodne Evrope in Balkana ter jima ne bi posvečali potrebno pozornost? Razni problemi in morebitna nestabilnost v tem delu sveta, v neposredni geografski soseščini Slovenije, negativno vplivajo na položaj in stabilnost Slovenije, Evrope in mednarodne skupnosti nasploh, zato si enostavno ne smemo in ne moremo privoščiti, da jugovzhodni Evropi in Balkanu v Sloveniji, v Evropi in širše ne bi posvečali potrebne pozornosti. Še več, ne bi si smeli privoščiti, da tako malo storimo za to, da se situacija v tej regiji izboljša in da se zlasti izboljšajo njene razvojne možnosti, saj so to ključni pogoji za dolgoročno stabilnost ter uspešen ekonomski in trajen demokratični razvoj; le takšni trendi in perspektive bi lahko odvrnile ljudi – predvsem mlade, izobražene in kreativne, ki v tej regiji pogosto ne vidijo več perspektiv za izboljšanje gospodarske situacije ter svoje lastne prihodnosti in razvoja – od razmišljanj o emigraciji in jih spodbudile k aktivnemu prizadevanju za izboljšanje osebnih, ekonomskih in širših družbenih razmer in perspektiv. Hkrati bi bilo izboljšanje perspektive razvoja verjetno tudi najboljši predpogoj in ukrep za izboljšanje etničnih odnosov ter za preprečevanje zaostrovanja in konfliktov, ki bi sicer lahko spet kdaj vzplamteli v oborožene spopade. S tega gledišča bi kazalo še enkrat preveriti in oživiti strategijo, ki se je izoblikovala

v okviru Pakta stabilnosti za jugovzhodno Evropo, za katerega se sicer zdi, da vse bolj postaja le še ena zamujena priložnost.

2.

Tema, o kateri bi želel najprej spregovoriti nekaj besed, je definiranje jugovzhodne Evrope, Balkana in zahodnega Balkana.

Najenostavnejša je geografska opredelitev Balkana: gre za polotok, ki ga od preostale Evrope ločujejo reki Sava in Donava na severu, Jadransko morje in Dinarsko gorstvo na zahodu, Črno morje na vzhodu, Sredozemsko morje na jugu, Jonsko morje na jugozahodu in Egejsko morje na jugovzhodu. Polotok je svoje ime dobil po gorski verigi, ki so jo Turki poimenovali enostavno Gore (Balkan namreč v turščini pomeni goro). Če bi pri opredelitvi upoštevali zgolj geografske kriterije, potem Slovenija in dober del nekdanje Jugoslavije nista del balkanskega polotoka; vendar obstajajo tudi druge opredelitve, med katerimi je zlasti pomembna politična definicija območja. Tako so bile v politično definicijo Balkana po prvi svetovni vojni vključene naslednje države (navedene po abecedi): Albanija, Bolgarija, Grčija, Jugoslavija (sprva kot Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev), Romunija in evropski del Turčije. Kot zanimivost naj omenimo, da se je pred prvo svetovno vojno za balkansko državo opredeljevala tudi Avstro-Ogrska, pri čemer so na Balkan gledali nekoliko zviška, zato ne preseneča krilatica, da se Balkan začinja južno in vzhodno od Dunaja. Da tudi Slovincem Balkan ni bil čisto tuj, priča oglaševanje ljubljanskega nebotičnika kot takrat najvišje zgradbe na Balkanu.

Po drugi svetovni vojni se je – v bipolarni delitvi sveta in Evrope – politična opredelitev Balkana vsaj v nekaterih pogledih razširila, saj so včasih v regijo vključili tudi Madžarsko (ki je bila z regijo povezana že kot del nekdanje Avstro-Ogrske). Čeprav geografsko Slovenija in drugi deli nekdanje Jugoslavije severno od Save in Donave ter zahodno od Dinare, Madžarska in del Romunije severno od Donave niso del samega polotoka, pa ni dvoma, da so v veliki meri delili njegovo usodo in razvoj ter so z njim povezani.

Po koncu procesa razpada nekdanje Jugoslavije – v novem tisočletju – med balkanske države uvrščamo naslednje države: Albanijo, Bosno in Hercegovino, Bolgarijo, Črno goro, Grčijo, Hrvaško (čeprav dober del države geografsko ne leži na polotoku), Makedonijo, Romunijo, Srbijo (čeprav Vojvodina leži zunaj polotoka) in evropski del Turčije. Kot zahodni Balkan pa opredeljujejo Albanijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro, Makedonijo in Srbijo, posebej pa navajajo tudi Kosovo/Kosova, katerega status bo treba še določiti.

Že v času razpadanja otomanskega imperija in zlasti v času balkanskih vojn se je za Balkan uveljavil stereotip, da gre za zaostalo in nemirno regijo, ki je območje

interesnih sfer velesil, in lahko destabilizira Evropo. Izraz »balkanizacija« pa se je takrat – zlasti med diplomati evropskih velesil – uveljavil kot sinonim za politično nestabilnost in (z gledišča nekaterih neracionalno in nekontrolirano) fragmentacijo v regiji, ki so jo šteli za nerazvito, obrobno in v vseh pogledih zaostalo. Tovrstno negativno stereotipno gledanje na regijo se je ohranilo tudi pozneje v dvajsetem stoletju – posebej poudarjeno med prvo svetovno vojno, ko je bilo prav dogajanje v Sarajevu povod zanjo, med obema vojnoma in ob koncu stoletja zaradi vojn ob razpadanju Jugoslavije. Da bi nekoliko nevtralizirali negativni prizvok (konotacijo), ki ga je vzbujalo omenjanje Balkana, so v devetdesetih letih dvajsetega stoletja začeli za to območje uporabljati poimenovanje jugovzhodna Evropa, ki sicer v geografiji ni neznan. Vendar je ta tradicionalni geografski koncept dobil novo politično vsebino, ki se je odražala tudi v Paktu stabilnosti za jugovzhodno Evropo, kjer so kot »ciljno regijo« in »države prejemnice« – ki jim bodo pomagali v njihovih prizadevanjih za stabilnost, razvoj in vključevanje v evropske integracijske procese – opredelili naslednje države (spet našete po abecedi): Albanijo, Bosno in Hercegovino, Bolgarijo, Hrvaško, Makedonijo, Romunijo in po padcu Miloševićevega režima takratno Zvezno republiko Jugoslavijo, ki je pozneje razpadla na Črno goro in Srbijo. V »ciljno regijo« so na njeno prošnjo vključili še Moldavijo, ki je upala, da ji bo to pomagalo pri njenem razvoju, demokratizaciji in dolgoročno tudi pri njenem vključevanju v integracijske procese.² Posamezne aktivnosti so zajemale tudi Kosovo. Žal – tudi zato, ker se je po koncu vojn na območju nekdanje Jugoslavije (Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Kosovo) pozornost mednarodne skupnosti in javnosti usmerila na druga krizna žarišča – Pakt stabilnosti ni uspel uresničiti velikih pričakovanj; vseeno je bil in vsaj do določene mere še vedno je spodbuda in koristen dejavnik demokratičnega razvoja in stabilnosti »držav prejemnic«.

3.

Realnost evropskega prostora – v zgodovini in danes – je njegova jezikovna, etnična in kulturna pluralnost. Ta je v ostrem nasprotju s tradicionalnim konceptom nacionalne države, ki državo dojema kot etnično in kulturno homogeno državno skupnost titularnega naroda; ta z oblikovanjem lastne države postane nacija. Omenjena pluralnost ni značilna le za države, ampak tudi za ožje skupnosti, saj bi danes v Evropi težko našli celo najmanjšo lokalno skupnost, ki bi bila etnično in kulturno povsem homogena. A to ni le značilnost moderne dobe. Podrobnejše proučevanje posameznih okolij v različnih zgodovinskih obdobjih pokaže, da so jezikovne, kulturne in etnične različnosti praviloma vedno obsta-

2 Takšno opredelitev politične regije jugovzhodne Evrope so pogosto ponazarjali z naslednjo formulo: JVE = Albanija + Bolgarija + Romunija + (nekdanja Jugoslavija – Slovenija) – Grčija – Turčija + Moldavija.

jale (če nič drugega, v obliki dialektov in različnih lokalnih navad), da pa so se v zgodovinskem razvoju spreminjale in preobrazale. Za Balkan in jugovzhodno Evropo pa lahko zaradi njune geografske lege in specifičnega zgodovinskega razvoja ugotovimo, da je tam jezikovne, kulturne in etnične pluralnosti še več kot v drugih delih kontinenta.

Balkanski polotok je naravni most med (Malo) Azijo in Evropo ter je bil zato že od prazgodovine križišče in stičišče različnih ljudstev, religij, kultur in civilizacij. Ta prostor in njegovo etnično strukturo so oblikovale pogoste migracije ljudstev; kadar so prispela »nova zgodovinska ljudstva«, se je »staro prebivalstvo« prilagodilo novim okoliščinam (asimiliralo se je samo ali pa je asimiliralo »prišleke«) oziroma se je umaknilo v težje dostopna in oddaljena območja, kjer so pogosto uspeli ohraniti svoj »stari« način življenja, navade, vero, jezik, kulturo in identiteto. Balkan je v antiki postal »zibelka« moderne evropske civilizacije. Delitev rimskega imperija na vzhodni in zahodni del v četrtem stoletju je vzpostavila delitev in meje, ki so se ohranile do danes; te meje je leta 1054 še utrdila shizma, ki je krščanstvo in krščansko civilizacijo razdelila na zahodno katoliško cerkev in vzhodno pravoslavno. Invazija otomanskih Turkov in otomansko cesarstvo sta prinesla islamsko religijo in kulturo, ki sta bili pet stoletij dominantni v regiji, vendar pa nista odpravila in uničila pravoslavnega krščanstva in kulture; specifična narava in (relativna) tolerantnost otomanskega imperija sta omogočili sobivanje specifičnih regionalnih in etničnih islamskih in pravoslavnih kultur, je pa imperij ostro in krvavo zatrl vsak upor. Šele v času zatona imperija v devetnajstem stoletju so upori omogočili oblikovanje novih, neodvisnih balkanskih držav, kar pa regiji ni prineslo miru in stabilnosti. Politični zemljevid se je spreminjal z balkanskimi vojnami, nanj sta vplivali prva in druga svetovna vojna, bipolarna delitev sveta po drugi svetovni vojni, razpad varšavskega zavezništva in končno proces razpadanja jugoslovanske države.³ Vse to dogajanje je vplivalo na etnično strukturo prebivalstva in etnične odnose v regiji; vendar pri tem ne smemo pozabiti, da so bili etnični odnosi, sobivanje in sožitje na tem prostoru tradicionalno dokaj dobri, čeprav so bili – kot v vsakem etnično in sicer pluralnem okolju – konflikti prisotni in sestavni del

3 Več o zgodovinskem razvoju regije glej, npr.: Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca, London 1993, © 1984: Cornell University Press; Richard Crampton & Ben Crampton, *Atlas of Eastern Europe in the twentieth century*. London, New York 1997: Routledge; Charles Jelavich & Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*, Vol. 8 of *A History of East Central Europe*. Seattle 1977: University of Washington Press; Ivan Ninić, *Migrations in Balkan history*. Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, Prosveta / Santa Barbara 1989: University of California, Department of History; L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*. New York [1958]: Rinehart & Comp; Yuri Stoyanov, *The hidden tradition in Europe: The secret history of medieval Christian heresy*. London 1994: Penguin; Peter F. Sugar & Ivo J. Lederer (ur.), *Nationalism in Eastern Europe*. Seattle, London 1969: University of Washington Press; itd.

življenja. Nenazadnje je nekdanja jugoslovanska federacija veljala za zgleden in uspešen primer večetnične skupnosti in dobrega upravljanja etničnih odnosov.⁴

4.

Nacionalne države – kot specifični tip države – so na Balkanu relativno nedaven fenomen, saj so se oblikovale šele ob koncu devetnajstega stoletja in v dvajsetem stoletju. Nacionalne države, kakršne so nastale v evropskem kontekstu, so specifičen produkt razvoja, katerega korenine lahko najdemo že v renesansi in so povezane z zametki kapitalistične produkcije, intenzivira pa se v šestnajstem in sedemnajstem stoletju, ko je pomembna prelomnica v razvoju vestfalski mir (1648), ter zlasti v devetnajstem in dvajsetem stoletju. V procesu, ki je potekal hkrati z razvojem modernih evropskih narodov, se je država prelevila v nacionalno državo, ki je pridobila svojo etnično dimenzijo. Natančneje, država se je oblikovala v enonacionalno državo titularnega naroda, ki se je s tem preobrazil v nacijo. Koncept (eno)nacionalne države, ki državo pojmuje kot etnično homogeno entiteto, kot specifično in najbolj učinkovito orodje za uresničevanje »nacionalnih interesov«⁵ titularnega naroda, nacije, ne upošteva in priznava stvarnosti, v kateri vedno obstaja vsaj minimalna raven etnične in kulturne različnosti in pluralnosti.⁵ Ta koncept enonacionalne države bi poenostavljeno lahko prikazali z naslednjo enačbo:

država (kot nacionalna država) = narod / nacija = ljudstvo⁶

Uveljavitev takšnega koncepta se odraža v simetrični in hierarhično zasnovani strukturi ustavnih ureditev in v političnih sistemih obstoječih nacionalnih držav, ki so pogosto rigidni (nefleksibilni) in ne odražajo za današnji čas značilnega obstoja raznolikosti, asimetrij ter socialne in multietnične strukture sodobnih družb. Nič pa ne kaže, da bi se takšen koncept kmalu bistveno spremenil ali da bi ga morebiti nadomestil celo kakšen drug, pluralni stvarnosti bližji in bolj adekvaten koncept (npr. koncept večetničnih držav).⁷

4 Glej npr.: Matjaž Klemenčič & Mitja Žagar, *The former Yugoslavia's diverse peoples: A reference sourcebook*, (Ethnic diversity within nations). Santa Barbara, CA 2004: ABC-CLIO.

5 Glej npr. C. A. Macartney, *National States and National Minorities*. Humprey Milford, London 1934: Oxford University Press, 192–211; Hough Seton-Watson, *Nations and States*. London 1977: Methuen; Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford 1986: Basil Blackwell; itd.

6 Prirejeno po: Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1789: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney 1990: Cambridge University Press, 23.

7 Več o konceptu nacionalnih držav in kritikah tega koncepta glej, npr.: Bojko Bučar, *The Emergence of New States, Borders and Minorities*. V: *Razprave in gradivo* št. 32, 1997, 15–29; Heinz Gärtner, *State, Nation and Security in Central Europe: Democratic States without Nations*. V: *Razprave in gradivo* št. 32, 1997, 31–64; Mitja Žagar, *Constitutions in Multi-Ethnic Reality*. V: *Razprave in gradivo* št. 29–30, 1994/1995, 143–164; Mitja Žagar,

Omenjeni koncept nacije in (eno)nacionalne države (kot etnično homogene državne skupnosti titularnega naroda) je nastal v procesu modernizacije, ključni dejavnik pri njegovem oblikovanju pa je bil nacionalizem.⁸ Za nacionalizem, nacionalno državo in nacijo, pa tudi za moderne narode torej lahko rečemo, da so produkt modernizacije in moderne dobe ter so povezani z razvojem kapitalističnih gospodarstev in družb (zlasti v Evropi pa tudi v svetu, predvsem zaradi kolonizacije). Za nacionalizem, ki se je razmahnil v 19. stoletju in se je razvil kot politični koncept in program, ideologija, politika in (družbeno in politično) gibanje, je značilno, da svoj narod (kot specifično etnično skupnost) opredeljuje kot najvišjo vrednoto in najpomembnejšo kolektivno identiteto, ki ji posameznik pripada, in za katero mora – kadar to terjajo narodni in nacionalni interesi (kot jih opredeljujejo nacionalistična politika in gibanje) – žrtvovati tudi svoje življenje. Pri tem je bil koncept naroda in (pogosto tudi) nacije zasnovan ekskluzivistično – utemeljen na mitu skupnega izvora, ki sleherni narod razločuje od vseh drugih, druge narode pa je obravnaval kot potencialno nevarnost ali celo sovražnike. Iz tega koncepta v mnogih evropskih državah (vključno z državami JV Evrope) izvira tudi koncept pridobivanja državljanstva »po krvi« (*ius sanguinis*), ki omejuje in otežuje naturalizacijo imigrantov – tudi tistih, ki že več generacij živijo v državi, in so tam rojeni. Čeprav bolj prikrito in nekoliko drugače je prisoten ekskluzivizem tudi v državah, ki državljanstvo vežejo na kraj rojstva (*ius soli*), in poudarjajo državljanski pristop (npr. anglosaške države, do določene mere Francija), kjer imigranti, rojeni v državi sicer pridobijo njeno državljanstvo, se pa od njih pričakuje (kar je bilo še zlasti poudarjeno v preteklih obdobjih), da se bodo asimilirali v večinski narod (s tem, da sprejmejo njegov jezik in kulturo).

Utemeljeni na principu izključevanja, nacionalizmi ob poudarjanju narodne/nacionalne identitete in pripadnosti navznoter poudarjajo enotnost in trdnost naroda ter terjajo njegovo homogenost – zlasti še pri uresničevanju tistih interesov in ciljev, ki jih opredeljujejo kot nacionalne. Notranje razlike in delitve v tem okviru opredeljujejo kot škodljive in nezaželene, nosilce idej in politik, ki niso skladne z interesi in s cilji, ki jih opredeljujejo kot nacionalne, pa označujejo kot »narodne izdajalce«. Takšen koncept je po svoji naravi nekompatibilen s sodobno demokracijo, katere nujni predpogoj je prav pluralizem – in to na vseh področjih in v vseh sferah, čeprav ga pogosto zožujejo zgolj na politični pluralizem; »obvezna«

Rešitev, ki je postala problem: Nacionalne države in večetnična realnost. V: *Razprave in gradivo* št. 32, 1997, 7–13); itd.

8 Več o nacionalizmu glej, npr.: Nenad Mišćević, *Nationalism and beyond: Introducing moral debate about values*. Budapest, New York 2001: Central European University Press; Nenad Mišćević (ur.), *Nationalism and ethnic conflict: Philosophical perspectives*. Chicago 2000: Open Court; Mitja Žagar, Ethnic relations, nationalism, and minority nationalism in South-Eastern Europe. V: Michael Keating, John McGarry (ur.), *Minority nationalism and the changing international order*. New York 2001: Oxford University Press, 325–341; itd.

notranja homogenost, kakršno terja nacionalizem, pa predstavlja tudi omejevanje političnega pluralizma. Je pa ta koncept problematičen tudi z gledišča človekovih pravic. Nacionalizem je problematičen tudi navzven, v odnosu do drugih narodov, v katerih pogosto vidi predvsem potencialno nevarnost in sovražnike. Prav po odnosu do drugih, zlasti sosednjih narodov, nacionalizem nekateri delijo na obrambni (tisti, ki naj bi omogočal obrambo pred hegemonizmom in ekspanzionizmom sosednjih, večinoma večjih narodov) in na ekspanzionistični, ki se bori za razširjenje svojega »življenjskega prostora« na območja, ki jih »zasedajo« drugi narodi. Na podlagi te delitve obrambni nacionalizem nekateri označujejo za pozitivni pojav, medtem ko ofenzivni ekspanzionistični nacionalizem danes večinoma zavračajo in ga označujejo za veliko nevarnost miru in stabilnosti. Vseeno lahko - zlasti z gledišča človekovih pravic in načela (pravne) enakosti - oba tipa nacionalizma označimo kot problematična, saj povečevanje lastnega naroda in njegovo postavljanje nad druge pomeni kršitev navedenega načela enakosti. Čeprav nacionalisti in njihova gibanja iz različnih narodov (tudi s svojimi ekspanzionističnimi programi, če ti niso direktno nasprotni drug drugemu) lahko med sabo dobro sodelujejo, pa je s svojo izključujočo naravo nacionalizem prej ovira kot pa spodbuda enakopravnemu mednarodnemu sodelovanju.

Ocena nacionalizma je pogojena tudi s časom, v katerem se posamezni nacionalizem in nacionalistično gibanje pojavita. Če so v devetnajstem stoletju v kontekstu oblikovanja nacionalnih držav nacionalizem titularnih narodov ocenjevali kot pretežno pozitivni koncept in pojav, se je gledanje na nacionalizem - in še zlasti na ekspanzionistični nacionalizem - pozneje spremenilo, tako da danes prevladuje negativno gledanje nanj.

Še posebej je negativna ocena nacionalizmov, ki so v JV Evropi ključno vplivali na zgodovinska dogajanja ob koncu 20. stoletja, pri čemer je enotna ocena, da so bili negativni in uničevalni tako navznoter kot navzven. Navznoter so zavrli in ogrozili demokratični razvoj in (s svojim odnosom do opozicije in drugačnih) bistveno omejili pluralizem ter v svoji težnji po notranji (etnični) homogenosti in hegemoniji svojega naroda na določenih, dejansko etnično pluralnih območjih, privedli do tako tragičnih rezultatov, kot so (državljska) vojna, etnično čiščenje in genocid. Navzven pa so ogrozili mir in stabilnost v regiji ter »zastupili« odnose med državami v regiji.

Zanimivo je, da se je komunistični režim v nekdanji jugoslovanski federaciji dobro zavedal nevarnosti nacionalizma za (med)etnične odnose v tej večnacionalni skupnosti in tudi dejstva, da nacionalizmi - tako jugoslovanski (ki naj bi bil po mnenju nekaterih politikov združevalni dejavnik) kot nacionalizmi posameznih narodov in narodnosti (kot so takrat opredeljevali narodne manjšine v Jugoslaviji) - lahko ogrozijo celo sam obstoj te skupnosti. Način, kako so se proti nacionalizmu borili, pa očitno ni bil uspešen in so zato prav nacionalizmi odigrali

ključno vlogo pri razpadu države. Ob uvajanju političnega pluralizma so namreč politične elite ali vsaj določeni njihovi segmenti v vseh federalnih enotah nacionalizem in nacionalistično ideologijo uporabili kot najbolj učinkovito sredstvo za mobilizacijo volivcev, saj porajajoče politične stranke niso imele svojih utrjenih članskih in volilnih baz, prav tako pa še nista bili razviti demokratična infrastruktura in kultura (lahko bi rekli, da se je s formalno uveljavitvijo političnega pluralizma razvoj demokratične politične kulture in infrastrukture v posameznih okoljih šele začel, v mnogih okoljih pa so že kmalu prav vpliv in uveljavljanje nacionalizma in populizma ter pozneje vojna ta razvoj zaustavili).

5.

V sodobnih demokratičnih družbah so človekove pravice in v njihovem okviru tudi manjšinske pravice ključni dejavnik in merilo razvitosti demokracije. Pri teh ocenah ni tako pomembna normativna ureditev človekovih pravic (v ustavah in zakonodaji), ki danes v večini držav sledi vsaj minimalnim mednarodno uveljavljenim standardom, kot je pomembno njihovo uresničevanje. Ob tem se zavedamo, da prav v vseh okoljih (tudi v najrazvitejših zahodnih demokracijah) obstaja razkorak med normativno ureditvijo in stvarnostjo. Čeprav pri presojanju določenim kategorijam in generacijam človekovih pravic včasih dajejo večji pomen, je po mojem mnenju treba upoštevati in ocenjevati uresničevanje vseh kategorij in generacij človekovih pravic. Menim, da je kljub drugačnim – pogosto tudi večinskim – stališčem, ki poudarjajo individualno dimenzijo človekovih pravic, pri ocenjevanju njihovega uresničevanja treba upoštevati tudi njihove kolektivne dimenzije, še zlasti ko gre za manjšinske pravice.

Čeprav je tudi v nekdanji Jugoslaviji obstajal znaten razkorak med razglašanimi načeli in normativno ureditvijo in prakso, je veljalo manjšinsko varstvo za zgledno; zlasti to velja za varstvo priznanih narodnih manjšin (narodnosti). To je veljalo tudi v primerjavi z drugimi državami vzhodnega bloka. Po razpadu SFRJ se je v državah naslednicah in po začetku tranzicije tudi v drugih nekdanjih komunističnih (realsocialističnih) državah v JV Evropi situacija večinoma poslabšala. V normativnem smislu, ker je EU ustrezno zaščito manjšin opredelila kot enega od (kopenhagenskih) kriterijev za članstvo, se je stanje kmalu začelo nekoliko izboljševati, dejanski položaj manjšin pa pogosto ni sledil temu razvoju, vsaj ne enako hitro. Če analiziramo zgolj normativno ureditev, ki v posameznih državah JV Evrope uveljavlja tudi elemente kolektivne zaščite narodnih manjšin, potem bi lahko rekli, da je ta del Evrope začel celo prehitovati razviti zahod; ko analiziramo dejanski položaj manjšin – ki je pogojen z ekonomsko, s socialno in z družbeno situacijo ter ravno razvoja – je slika seveda precej drugačna. Ker se vrsta problemov pojavlja tudi pri zagotavljanju in uresničevanju človekovih pravic nasploh ter pri uresničevanju načela in prakse nediskriminacije, kar vse predstavlja okvir in

minimalno izhodišče manjšinske zaščite, je ocena še slabša. Vseeno pa ni mogoče prezreti določenega napredka in pozitivnega razvoja, pa tudi relativno ugodnega političnega vzdušja (čeprav gre pogosto tudi za propagandno retoriko) za uveljavljanje in uresničevanje človekovih pravic, ki se uveljavlja v posameznih okoljih.

6.

Kakorkoli že, človekove pravice in temeljne svoboščine lahko opredelimo kot temelj demokracije, kot merilo razvitosti in uresničevanja demokracije pa lahko štejemo priznane (posebne) pravice, položaj in dejansko varstvo manjšin (pri čemer se na Inštitutu za narodnostna vprašanja in v teh tezah največ ukvarjamo z etničnimi in zlasti narodnimi manjšinami kot specifičnimi kategorijami družbenih manjšin).

Pri naših primerjavah, ocenah in zlasti pri posploševanju razmišljanj o etničnih odnosih, človekovih pravicah in varstvu manjšin na Balkanu se moramo zavedati, da se stanje v posameznih državah pomembno razlikuje in bi bilo zato sleherno posploševanje netočno in celo nevarno. Vseeno je mogoče za vse države v regiji ugotoviti, da je v uradni politiki mogoče opaziti pozitiven odnos do manjšin in manjšinske zaščite vsaj na deklaratorni ravni – pri čemer so pomemben razlog za to razglašeni evropski kriteriji za članstvo v EU in javno izražen interes vseh držav v regiji, da se čim prej vključijo v EU ali da vsaj začnejo z intenzivnim procesom približevanja tej integraciji in postanejo njene članice v nekoliko bolj dolgoročni perspektivi. Zato lahko ocenimo, da sta evropska perspektiva in evropski okvir v tem kontekstu pozitivna dejavnika, kar vpliva tudi na postopno izboljšanje položaja in varstva manjšin.

7.

Čisto na koncu tega razmišljanja kaže omeniti še eno dimenzijo, zaradi katere so za nas, pa tudi za celotno Evropo in v globalnih okvirih pomembne razprave o Balkanu, o njegovem zgodovinskem razvoju in sedanjem trenutku, etnični strukturi v posameznih okoljih v tej regiji, etničnih odnosih, razvoju in stanju demokracije, človekovih pravic in svoboščin ter varstvu manjšin. Ne gre namreč zanemariti vloge, ki jo Balkan v zadnjih desetletjih spet igra pri opredeljevanju naše identitete, pri našem samoopredeljevanju. Pri tem ne gre toliko za Balkan sam in celo ne za njegove etnične in kulturne značilnosti, kot gre za naše pojmovanje te regije, ki je pogosto stereotipno ter ne temelji na našem dejanskem obsežnem vedenju in dobrem poznavanju polotoka.⁹ Balkan – natančneje naše predstave o Balkanu kot

9 Glej npr.: Maria (Marija Nikolaevna) Todorova, *Imagining the Balkans*. New York, Oxford 1997: Oxford

nečem drugačnem in tujem, manjvrednem, o Balkanu kot regiji najbolj krvavih in nečloveških vojn v Evropi po drugi svetovni vojni – nam služi za določanje mej in razlik, ki konstituirajo naše še vedno pretežno izključujoče identitete. Elementi te drugačnosti in tujosti so različni; poleg specifičnega zgodovinskega razvoja in tragičnih dogodkov iz nedavne zgodovine, lahko – vsaj v slovenskem kontekstu – kot dve pomembni dimenziji posebej navedemo pravoslavlje in islam, ki se pogosto dojemata kot tuja in drugačna, kot dva pomembna dejavnika drugosti. V naših identitetnih predstavah in konstrukcijah nam Balkan torej služi kot »pomembni drugi« (»significant other« oz. eden od pomembnih drugih), v odnosu do katerega se konstituiramo kot specifična kolektivna identiteta.

Tako kot zaradi izključujočnosti in agresivnosti kritiziram nacionalizem nasploh in na Balkanu, kritiziram tudi zaprte, negativne in izključujoče identitete, in le upam, da bomo poleg njih v Evropi kmalu uspeli zgraditi in razviti odprte, inkluzivne in pluralne identitete, na katerih bo mogoče oblikovati tudi nove koncepte države, ki bodo v kar največji meri odražali obstoj različnosti in asimetriji.¹⁰

Kot sem poudaril že uvodoma, upam, da bodo te misli, ki sem jih strnil v nekaj fragmentarnih in le delno povezanih tez, sprožile razpravo in stimulatивно vplivale na razmišljanje o tematikah, ki jih obravnavajo.

University Press; Maria (Marija Nikolaevna) Todorova (ur.), *Balkan identities: Nation and memory*. London 2004: Hurst.

10 Glej npr.: Mitja Žagar, *New European identities: Central Europe, the EU eastern enlargement and identity formation*. V: Jody Patricia Jensen (ur.), *Europe bound: faultlines and frontlines of security in the Balkans*, Savaria books on politics, culture and society, 4. Szombathely 2003: Savaria University Press, 301–325.

JEZIK IN KULTURA V RAZISKOVANJU MEDETNIČNIH ODNOSOV – PREDSTAVITEV IZBRANIH VIDIKOV

V prispevku avtorica predstavlja izbrane raziskovalne projekte, ki so potekali v okviru programa Inštituta za narodnostna vprašanja iz Ljubljane. Omenjeni raziskovalni projekti so po vsebini in metodologiji obravnavali tudi področje jezika in kulture v medetničnih odnosih. V prispevku so izpostavljene teme, ki jih je avtorica posebej raziskovala, in sicer jezikovni in kulturni pluralizem, jezikovno prilagajanje, ekonomski vidik jezika.

Posebej je izpostavljen projekt OECD/ Ceri »Izobraževanje, kulturni in jezikovni pluralizem« ter izbrani empirični podatki jezikovnega prilagajanja, ki izhajajo iz večletnega longitudinalno zastavljenega projekta »Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru«, predstavljen je tudi projekt Alpe-Jadrana o položaju manjšin v tem regionalnem prostoru, projekt UNESCO-a o večplastni identiteti ter raziskava, ki je potekala v okviru CRP-a »Percepcija jezikovne in kulturne raznolikosti v obmejnih mestih«.

Ključne besede: kultura, medetnični odnosi, regionalizem

LANGUAGE AND CULTURE IN THE RESEARCH OF INTERETHNIC RELATIONS – PRESENTATION OF SELECTED ASPECTS

The article presents selected research projects which have been taking place within the framework of the Institute for Ethnic Studies programme. These projects, as to their contents and methodology, were dedicated to the field of language and culture in interethnic relations. The article exposes topics which have been researched by the author, i.e. linguistic and cultural pluralism, language accommodation, economic aspects of language.

Special attention is dedicated to the OECD/CERI project »Education, Cultural and Linguistic Pluralism«, and to selected empirical data of language accommodation, arising from the yearlong longitudinally schemed project »Ethnic Identity and Interethnic Relations in the Slovene Ethnic Territory«; also presented are the Alps/Adriatic project on the status of minorities within this regional territory, the Unesco project on multi-layer identity, and the research study carried out within the Target Research Project »Perception of Linguistic and Cultural Diversity in Border Towns«.

Keywords: language, culture, interethnic relations, regionalism

1. UVOD

Opazovanje terena, neposredni stiki s posamezniki in inštitucijami, analiza dokumentacijskega gradiva ter študij teoretične strokovne literature nam omogočajo poglobljeno raziskovanje različnih dimenzij medetničnih odnosov predvsem na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji, kjer pripadniki različnih etničnih oziroma jezikovnih skupnosti živijo v neposrednem stiku. V takšnih okoljih problematika jezika, večkulturnosti, dvojezičnosti, politične participacije čezmejnih stikov ... predstavlja področja, ki s svojimi političnimi, socialnimi, kulturnimi, ekonomskimi in mednarodnimi vidiki razkrivajo naravo družbenih odnosov med etničnimi skupnostmi, dejansko demokratičnost družbe in stopnjo enakopravnosti različnih etničnih skupin. Na INV smo raziskovanju omenjenih tematik posvečali pozornost tako v preteklosti kot danes.

V svojem prispevku se bom omejila samo na področja, ki so bila predmet mojega osebnega raziskovanja in zanimanja v okviru raziskovalnih nalog, v katere sem bila osebno vključena. Brez dvoma je moje raziskovalno pot zaznamovala vključenost INV v mednarodni projekt »Educational, Cultural and Linguistic Pluralism – ECALP«; zasnoval in vodil ga je CERI (Centre for Educational Research and Innovation), ki deluje v okviru OECD (Organization for Economic Cooperation and Development). OECD kot mednarodna organizacija, ki se ukvarja predvsem z ekonomskimi vprašanji, se je že v 80. letih prejšnjega stoletja zavedala, da je temelj gospodarskega razvoja družbe in socialne blaginje prav spoštovanje različnosti in večkulturnosti na vseh področjih individualnega in družbenega življenja. Projekt »Izobraževanje, kulturni in jezikovni pluralizem« je poudarjal predvsem vlogo izobraževanja v maternem jeziku, pomen jezikovne raznolikosti v etnično mešanih okoljih in prepletenost vsebine z drugimi področji.

V prvi fazi projekta je bila leta 1985 organizirana velika mednarodna konferenca, ki jo je OECD / CERI prav zaradi bogate znanstvenoraziskovalne dejavnosti INV ter vključenosti njenih raziskovalcev v številne mednarodne dejavnosti, zaupal prav Sloveniji in Inštitutu za narodnostna vprašanja. Konference so se udeležili številni mednarodno priznani strokovnjaki – naj navedemo samo nekatere: Jim Cummins, Albert Verdoort, Theodor Veiter, Dietmar Larcher, Miguel Siguan, Tove Skutnabb Kangas ter številni strokovnjaki iz takratne Jugoslavije. Izstopal pa je prispevek Etienna Verna, ki je na podlagi lastnih opažanj, razgovorov na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji – v Prekmurju in slovenski Istri predstavil slovenski model izvajanja jezikovno / kulturnega pluralizma. V svojem analitičnem prispevku se je posebej osredotočil na oba modela dvojezičnega izobraževanja. Posebna številka *RIG-a* – Zbornik prispevkov s konference: Silvo Devetak (ed.);

Vera Klopčič (ed), Sonja Novak-Lukanovič (ed.), Vzgoja in izobraževanje v večkulturnih družbah. V: *Razprave in gradivo* 18. Ljubljana 1986: Inštitut za narodnostna vprašanja, prinaša teoretične vidike uresničevanja etnične enakopravnosti na področju vzgoje in izobraževanja ter predstavlja različne prakse v svetu.

Druga faza omenjenega mednarodnega projekta OECD / CERI je obsegala izvedbo empiričnih raziskav, zasnovanih na skupnih metodoloških izhodiščih s ciljem primerljivosti, in sicer, kako poteka sodelovanje staršev, šole in širšega družbenega okolja pri izvajanju dvojezičnega izobraževanja v različnih okoljih v svetu. Slovenija se je v projekt vključila z raziskavo (študijo primera), ki se je izvajala na narodnostno mešanem območju v Lendavi. Ob sodelovanju ekspertov OECD / CERI je bil zaradi primerljivosti z drugimi okolji pripravljen instrumentarij. Raziskava je na podlagi empiričnih podatkov potrdila hipotezo, da je za uspešno in učinkovito izvajanje dvojezične vzgoje in izobraževanja na narodnostno mešanem območju v Sloveniji pomembna participacija staršev in družbenega okolja. Rezultat omenjene raziskave je samostojna publikacija: Renata Mejak; Sonja Novak-Lukanovič, The participation of parents, schools and the social surrounding in the implementation of the concept of bilingual education: (case study). V: *Ethnicity* 1. Ljubljana 1991: Inštitut za narodnostna vprašanja, 100 str., tabele.

Raziskovanje etničnih odnosov na inštitutu je brez dvoma zaznamoval longitudinalno in multidisciplinarno zastavljen projekt »**Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru**«, katerega nosilka je bila prof. dr. Albina Nečak Lük (glej A. Nečak Lük; B. Jesih (ur.), 1998, 2000, 2002). Projekt je med letoma 1990 in 2001 potekal v različnih časovnih obdobjih na različnih etnično mešanih lokacijah, na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske. Baza podatkov omenjenega projekta ob uporabi ustreznih statističnih metod¹ je dala osnovo za ugotavljanje družbenih pojavov, za prepoznavanje različnih dejavnikov, ki vplivajo na sobivanje dveh (ali več) etničnih skupnosti ter za ugotavljanje premikov in razlik v pogledih na določene koncepte in postavke urejanja etničnega razlikovanja v posameznih okoljih ter za preverjanje teoretičnih predpostavk in trditev.

O pomenu tako zastavljenega projekta za posamezne discipline pričajo monografije, številni članki, predstavitve na mednarodnih konferencah ter vpetost

1 Uporabljene so: logistična regresija, ustrezne tehnike multivariantnega pristopa, ki so namenjene odkrivanju latentnih dimenzij tako skupnega prostora (faktorska analiza) kot njihovega razlikovalnega prostora (diskriminantna analiza).

posameznih raziskav projekta v mednarodne raziskovalne mreže in projekte; naj omenimo samo nekatere, ki jih navajamo v izvirnih naslovih:

- Council of Europe: »Democracy, Human Rights, Minorities: Educational and Cultural Aspect: Pilot project No. 4, History and identity«;
- Case study: Bilingual education in Slovenia / »A programme of case studies concerning the inclusion of minorities as factors of cultural policy and action«;
- New-Style Workshop 5B2 - »Learning and teaching languages in pre-school and primary bilingual contextd (age 3/4 - 12/13) - expert«;
- Joint programme of European Commission and Council of Europe »National Minorities in Europe«;
- Managing the Mix thereafter: Comparative research Into Mixed Communities in Three independent Successor States (Unesco and RSS);
- Redefinig Cultural Identities: South-eastern Europe - project of Institute for International relations Zagreb / Croatia - IMO v letih 1999–2001.

Posebej bi želela predstaviti vsaj drobec empiričnih rezultatov, ki izhajajo iz obsežnega zgoraj omenjenega projekta »Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru«, in ki se nanašajo na področje mojega dela. Rezultati potrjujejo pomen tako zastavljenega raziskovalnega dela za razvoj znanosti. Prav tako pa dajejo odgovor na različna družbena dogajanja na etnično mešanih območjih v Sloveniji.

2. PRIKAZ IZBRANIH REZULTATOV EMPIRIČNEGA RAZISKOVANJA

2.1 JEZIKOVNO PRILAGAJANJE NA NARODNOSTNO MEŠANIH OBMOČJIH

Pri koncipiranju poglavja o jezikovnem prilagajanju smo izhajali iz teorije jezikovnega prilagajanja in njenih satelitskih teorij – teorije etnolingvistične identitete, medskupinske teorije usvajanja drugega jezika in stališč do jezika. Zavedali smo se, da sta družbena stvarnost in vloga posameznih jezikov na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji lahko izražena in predstavljena s strukturnimi sprememljivkami (kot jih navaja Giles, 1977 – demografija, status, institucionalna podpora), toda za resnično sliko okolja in jezikov v njem je treba objektivno stanje primerjati s subjektivnim pogledom večine in manjšine, kajti etnični skupini imata lahko različno percepcijo realnosti in prav zato tudi različno jezikovno obnašanje in odnos do jezika. (o tem več Novak-Lukanovič, 2003) Ker jezikovno prilagajanje na stičnih območjih poleg družbenih zaznamujejo tudi individualni dejavniki, je

treba upoštevati posameznika – govorca, njegovo sporazumevalno zmožnost in njegova stališča do jezika. Dejavnike smo razvrstili v:

- A. Dejavnike, ki indirektno vplivajo na strategije jezikovnega prilagajanja (subjektivna dimenzija):
 - Ocena prisotnosti jezika v javnem življenju;
 - Subjektivna ocena znanja jezika večine in manjšine;
 - Stališča do pomena znanja slovenskega in manjšinskega jezika – madžarskega / italijanskega;
 - Stališča do dvojezičnosti;
 - Jezik in dvojezično izobraževanje.
- B. Dejavnike, ki direktno odražajo strategije jezikovnega prilagajanja (objektivna dimenzija):
 - Izbira jezika ob prvem stiku;
 - Izbira jezika v različnih govornih položajih.

Rezultati posameznih podatkov so pokazali, da za jezikovno prilagajanje obstajajo družbeni in individualni pogoji ter da številni direktni in indirektni, objektivni in subjektivni dejavniki ustvarjajo pogoje, ki zaznamujejo strategije jezikovnega prilagajanja pri posameznikih oziroma pri etničnih skupnostih v določenih trenutkih. Percepcije, stereotipi in stališča do jezika in do različnosti ter stopnja znanja vplivajo na jezikovno rabo, posebej pa na posameznikovo jezikovno izbiro in s tem nakazujejo strategijo jezikovnega prilagajanja, ki je specifična za posamezno družbeno okolje. Izbrane, po naši oceni najbolj indikativne rezultate empiričnega raziskovanja smo umestili v shemo, ki obsega jezikovno in psihološko dihotomijo (Giles, Coupland, Coupland, 1991), in poskušali dokazati, da jezikovno primikanje (jezikovna konvergenca) ni vedno tudi psihološko primikanje (psihološka konvergenca) ali obratno. V medetničnih odnosih je psihološka konvergenca oziroma divergenca definirana kot posameznikovo mišljenje – stališče, da se z drugimi integrira ali pa da se od drugih razlikuje. To izhodišče je omogočilo, da smo na podlagi konkretnih rezultatov lahko nakazali smeri in tipe strategije jezikovnega prilagajanja na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji.

Kot primer lahko izpostavimo trditev »Na narodnostno mešanem območju mora biti vse poslovanje v javnosti dvojezično«, ki jo povežemo z rabo jezika ob prvem stiku z javnimi ustanovami na dvojezičnem območju. Rezultat pokaže, kako subjektivna dimenzija zaznamuje jezikovno dimenzijo ter kako poteka trend

jezikovnega prilagajanja na Obali in v Lendavi. Odgovore vprašanih smo združili v dve skupini – posamezniki, ki se strinjajo s trditvijo, in posamezniki, ki se s trditvijo ne strinjajo. Strinjanje s trditvijo zaznamuje primik (konvergenca) k drugemu jeziku, nestrinjanje pa odmik (divergenca). Na drugi strani pa smo kot jezikovno dimenzijo (objektiven rezultat) izbrali rabo jezika ob prvem stiku z javnimi ustanovami na narodnostno mešanem območju. Tudi te rezultate smo razdelili v dve skupini, in sicer vprašani prve skupine uporabljajo vzorec jezikovne rabe, v katerega sta vključena dva jezika, kar pomeni, da se primikajo k drugemu jeziku (konvergenca). Vprašani iz druge skupine uporabljajo samo svoj jezik / samo slovenski ali samo manjšinski, kar pomeni, da se odmikajo od sogovorca, ki govori drugi jezik (divergenca), in s tem nakazujejo strategijo ohranjanja jezika. Posebej smo obravnavali vsako skupino v posameznem okolju.

Rezultati so pokazali, da se posameznik, ki živi na narodnostno mešanem območju, v določeni situaciji jezikovno primika. Dinamika procesa je kompleksna in je v veliki meri odvisna od številnih med seboj prepletenih dejavnikov. Jezikovno obnašanje posameznika oziroma raba jezika sta vedno povezana s statusom etnične skupine, z željo posameznika po pozitivni identifikaciji s skupino oziroma s stopnjo pomembnosti skupine, s subjektivno oceno o etnolingvistični vitalnosti in nenazadnje tudi s posameznikovim zaznavanjem etničnih meja – z vidika jezikovnih ali nejezikovnih dimenzij (trdih / mehkih).

Izhajajoč iz teorije etnolingvistične identitete smo ugotovili, da so v različnih časovnih točkah prisotni pogoji pozitivnega jezikovnega razlikovanja, pri tem pa so bila statistično zaznana odstopanja. Rezultati so pokazali, da se posameznik zelo močno subjektivno identificira s skupino in je zanj jezik pomembna dimenzija njegove etnične identitete. V nekaterih primerih pa se prav na primeru rabe jezika zazna šibka etnična solidarnost. Kot zelo indikativni spremenljivki v odnosu na jezikovno razlikovanje sta se pokazala obseg oziroma raven, do katere pripadnik manjšine uporablja svoj jezik. Kljub možnosti (pravni osnovi), da uporabljajo svoj materni jezik na vseh ravneh, pa se pripadniki manjšine v stikih na delovnem mestu in v stikih s številnimi javnimi inštitucijami jezikovno primaknejo in dajejo prednost večinskemu jeziku, kar pomeni, da pride do pojava diglosije.

Rezultati so pokazali, da na narodnostno mešanih območjih Slovenije obstaja povezava med mnenji, ki se nanašajo na etnolingvistično vitalnost manjšinske skupnosti in izbiro jezika. Empirični podatki našega raziskovanja so pokazali, da:

1. Na narodnostno mešanih območjih (v Lendavi in na Obali), kjer sta v stiku dve jezikovni / etnični skupini, večja razlika v objektivni etnolingvistični vitalnosti (EV) predstavlja večjo razliko v mnenjih.
2. Med samimi pripadniki etnične skupnosti se ustvarja različna jezikovna mreža s pripadniki druge jezikovne skupnosti. Do teh razlik pride tudi zaradi različnega mnenja o sebi.
3. Zelo močna je povezava med mnenji, ki se nanašajo na etnolingvistično vitalnost (EV) etnične skupine, in izbiro prvega in drugega jezika. Prav tako pa se je potrdilo, da je prav mnenje o samem sebi vedno zelo močno povezano z rabo jezika ter prevladujoče in močnejše od manj izrazitega mnenja.

Izhajajoč iz teorije jezikovnega prilagajanja in na podlagi statističnih rezultatov smo ugotovili, da na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji pri govorcih potekajo procesi jezikovnega prilagajanja tako v smeri primika (konvergence) kot tudi odmika (divergence) od jezika sogovorcev. Strategijo jezikovnega prilagajanja zaznamuje predvsem etnična komponenta govorcev. V večini primerov gre za asimetrično konvergenco, ki jo največkrat zaznamuje samo govorec – pripadnik manjšine. Pripadnik manjšine največkrat pred strategijo ohranjanja jezika v formalnih govornih položajih daje prednost strategiji primikanja k jeziku večine. Enosmerno jezikovno prilagajanje kaže na neuravnotežen družbeni položaj jezika, v kateri prevladuje diglosija.

Delež pripadnikov manjšine na Obali in v Lendavi, ki se jezikovno primikajo, je mnogo večji od deleža pripadnikov večine. So pa zaznane statistične razlike med Slovenci na Obali in v Lendavi; Slovenci na Obali se namreč bolj kot Slovenci v Lendavi jezikovno primikajo k drugemu jeziku. Motivi takšne odločitve so seveda različni.

Rezultati so pokazali, da se pripadniki večine mnogokrat jezikovno ne primaknejo k drugemu jeziku – jeziku manjšine, ampak ohranijo slovenski jezik. Ta podatek je lahko posledica neznanja drugega jezika ali nesprijemanja druge skupine v dvojezičnem okolju, ki ga prav tako ne sprejemajo. V manjšem odstotku primerov, kjer je bil zaznan jezikovni odmik (divergenca) od drugega jezika, ta pomeni, da posameznik želi poudariti svoj lasten družbeni in komunikacijski stil ter hkrati poudariti različnost med njim in drugimi. Ta jezikovna polarizacija ni značilna samo za naše okolje, ampak večino jezikovno mešanih okolij (na primer

v Kanadi, kjer francosko govoreči Kanadčani z jezikovnim odmikom od sogovorca poudarjajo pripadnost svoji skupini in poudarjajo svojo etnično identiteto).

Na podlagi statistične analize empiričnih podatkov smo ugotovili, da znanje jezika in odnos do jezika v okolju, ki ga obravnavam, vplivata na jezikovno prilagajanje posameznika. Empirični podatki so pri analizi jezikovnega primika k drugemu jeziku – k jeziku manjšine (italijanskemu oziroma madžarskemu) nakazali prepletenost jezikovne zmožnosti in motivacije posameznika. Primeri so pokazali, da se kljub neustrezni / zmanjšani jezikovni zmožnosti v J2, posameznik zaradi različnih motivacij v določenih trenutkih premakne v drugi jezik (prijateljski, sosedski odnosi ...).

Pri oblikovanju odnosa posameznika do jezika – kot poročajo tudi drugi viri – ima zelo pomembno vlogo sam jezik; kakšen je, oziroma, ali ga lahko opredelimo kot mednarodni jezik. Prav status jezika vpliva na njegovo prestižnost pri govornicah. Izkazalo se je, da pragmatično vrednost jezika zaznamujeta ekonomski interes za učenje in znanje jezika (koristi pri poslovanju, vstop v EU). Pri tem so, glede na analizo rezultatov in glede na predvidevanja, izstopali rezultati, ki se nanašajo na italijanski jezik. Prav prestižna in pragmatična vrednost italijanščine je zaznamovala stališče vprašanih, da je tudi za Slovence potrebno, da se enako dobro naučijo italijanski in slovenski jezik.

Na podlagi rezultatov bi težko zaključili, ali je prisiljeno jezikovno primikanje (s strani zunanjih dejavnikov) uspešnejše kot pa primikanje, zaznamovano s subjektivno željo (hotenjem) posameznika. V vsakem primeru pa je jezikovno primikanje prostovoljna odločitev posameznika. Naši rezultati nakazujejo povezovalno in prepletanje obeh.

Na podlagi teorije jezikovnega prilagajanja in analize empiričnega raziskovanja ob uporabi statističnih metod smo ugotovili, da:

- na slovensko-italijanskem in slovensko-madžarskem narodnostno mešanem območju ustavna in zakonska ureditev vzpostavljata institucionalno dvojezičnost, oprto na funkcionalno dvojezičnost. To omogoča vzajemno jezikovno primikanje govorcev obeh jezikovnih skupnosti;
- je razlika v obsegu jezikovnega primikanja med Slovenci in pripadniki italijanske ali madžarske manjšine. Pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti se namreč jezikovno primikajo bolj kot pa Slovenci;
- so se med obema narodnostno mešanima območjema pokazale statistične razlike; vzajemno jezikovno primikanje govorcev večine in manjšine je

na podlagi statističnih rezultatov v večjem obsegu kot v Lendavi, zaznana na Obali. V Lendavi je razlika med jezikovnim primikanjem večine in jezikovnim primikanjem manjšine statistično večja.

Brez dvoma nam zgoraj navedeni rezultati odslkavajo pomen jezika v družbenih odnosih in potrjujejo ustreznost ter pomen našega raziskovanja.

3. JEZIKOVNA IN KULTURNA RAZNOLIKOST V RAZISKOVALNEM PROGRAMU INV

Vloga jezika in kulture je bila ves čas osrednji predmet raziskovanja, kajti v času, ki ga zaznamujejo procesi globalizacije, tokovi ne potekajo samo v smeri homogenizacije in unifikacije, ampak se hkrati, kot odgovor tem procesom, razvijajo trendi kulturnega razlikovanja, poudarjanja tradicije ter etnične oziroma kulturne identitete. V takih pogojih ima pojem identitete vedno dva obraza – eden se nanaša na obnavljanje in razvijanje prvobitne kulture kot naravni odgovor silam globalizacije, z drugim pa se poudarja različnost. Prav zato je treba omeniti, da so se vzporedno z zgoraj omenjenim projektom »Etnična identiteta ...« razvijale in dopolnjevale posamezne vsebine – kot na primer: večkulturnost in vloga identitete na stičnih območjih v okviru Unescovega mednarodnega projekta »Prekrivanje kultur in večplastna identiteta / Overlapping Cultures and Plural Identities«, ki je potekal v letih 1994–95.

Rezultat projekta je bila organizacija seminarja v Ljubljani in izdaja publikacije: Novak-Lukanovič S. (ur.) (1995), *Overlapping cultures and plural identities: European project, The multiple identity: what is it and how does it work?* Ljubljana 1994, June 19–20 (World decade for cultural development). Ljubljana: Slovenska nacionalna komisija za Unesco / Slovenian National Commission for Unesco; Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies.

Več kot dvajset let pa so sodelavci Inštituta sodelovali kot eksperti in kot člani Delovne skupine za manjšine Alpe-Jadrana in s svojim znanjem prispevali k vključevanju in obravnavanju manjšinske problematike v tem regionalnem prostoru.

Rezultat dela sta zbornik: Peter Vencelj (ur.); Vladimir Klemenčič (ur.); Sonja Novak-Lukanovič (ur.), *Manjšine v prostoru Alpe-Jadran: zbornik referatov / Minderheiten im Alpen Adria-Raum: Konferenzbericht / Manjine na području Alpe-Jadrana: zbornik referata / Le minoranze nell'area di Alpe-Adria: atti di convegno / Kisebbségek az Alpok-Adria Térségben: felszólalások gyűjteménye*, Bled, 21.–22. 10. 1993. Ljubljana: Delovna skupnost Alpe-Jadran: Vlada Republike Slovenije, 1994. XX, 309 str.; in pa obsežna monografija, ki je izšla v vseh jezikih Alpe-Jadrana – slovenskem, nemškem, hrvaškem, madžarskem in italijanskem: Sonja Novak-Lukanovič (ur.), *Manjšine in čezmejno sodelovanje v prostoru Alpe-*

Jadran [verzija v slovenskem jeziku]. Trento 2004: Delovna skupina za manjšine DS Alpe-Jadrana, Autonome Region Trentino-Südtirol, 480 str., graf. prikazi.

Empirično raziskovanje nas je vodilo v postavljanje in razvijanje novih pogledov na vlogo jezika in kulture ter na oblikovanje tez, ki dopolnjujejo vedenje in razlago marsikaterim družbenim procesom.

Tako smo v letu 2004 v okviru CRP začeli raziskavo z naslovom »Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v obmejnih območjih« – nosilka dr. Sonja Novak-Lukanovič, sodelavci dr. Katalin Munda Hirnök in dr. Boris Jesih ob sodelovanju italijanskega inštituta I.S.I.G iz Gorice in Univerze iz Celovca.

Pri koncipiranju raziskave smo želeli izpostaviti obmejni prostor, ki ga zaznamujejo različni jeziki – državni jezik, jezik sosednje države ter tuj jezik. V obravnavanem prostoru pa je na eni strani meja jezik sosednje države tudi jezik manjšinske skupnosti, kar vpliva na zaznavanje jezikovne in kulturne raznolikosti. Jezikovna meja se ne pokriva vedno z nacionalno, kar dodaja obmejnemu območju dodatno specifično dimenzijo.

Empirično raziskovanje smo usmerili v raziskovanje obmejnih območjih ob slovensko-italijanski (Nova Gorica/Gorica), slovensko-avstrijski (Gornja Radgona/Badradkersburg) in slovensko-madžarski meji (Lendava/Monošter), ki jih zaznamuje stik dveh oziroma več kultur in jezikov. V takem okolju so dvojezični ali večjezični govorniki realnost. Pri tem smo izhajali iz podmene, da imajo posamezni jeziki različne (neenake) komunikacijske domete in da posamezni govorniki poleg lastnega jezika usvajajo najprej tiste jezike, ki jim omogočajo vključevanje v širši komunikacijski prostor. Na takem območju je mogoče vzpostaviti hierarhijo jezikov oziroma hierarhično piramido, ki ima zaradi različnih dejavnikov (jezikovnih politik, moči na »jezikovnem trgu« ipd.) različno funkcionalno konfiguracijo. V raziskavo smo vključili učence (14–15 let) in njihove starše ter ugotavljali medgeneracijske razlike. V hierarhični piramidi pa položaj jezikov v stiku v posameznem obmejnem območju odraža tudi razmerje med skupinami in nakazuje, ali skupine živijo ena ob drugi ali ena z drugo, kar je bil pomemben rezultat našega raziskovanja. (Nečak Lük, Muskens, Novak-Lukanovič (ur.), 2000)

Rezultati naših raziskovanj so tudi potrdili, da na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji kapital jezika oziroma »jezikovni trg«, kot ga definira Bourdieu (1991), prav tako zaznamuje strategijo jezikovnega prilagajanja (primikanje ali odmikanje). Tudi empirični podatki raziskav v obmejnih krajih so nakazali močan ekonomski vidik, ki zaznamuje stališče in rabo posameznega jezika. Vzporedno z analiziranjem empiričnih podatkov pa smo se začeli poglobljeno ukvarjati s teorijo povezave jezika in ekonomije. Izhajali smo iz predpostavke, da ima jezik vrednost, ki jo lahko obravnavamo:

- v kontekstu jezikovnega trga;
- in v kontekstu medkulturne komunikacije.

Vrednost pa ni enoznačna, ampak je v povezavi z jezikom večplastna: vrednost uporabe, vrednost menjave, simbolična vrednost, prepoznavna vrednost.

Ob obravnavanju povezave jezika in ekonomije ter politike pluralnosti smo se pri našem nadaljnjem raziskovanju osredotočili na naslednje parametre:

1. vrednost jezikovne različnosti (jezik večine, jezik tradicionalne avtohtone manjšine, jezik imigrantske skupine) in obseg finančne in institucionalne podpore,
2. vrednost ustrezne medskupinske komunikacije;
3. vrednost jezikovne vitalnosti, ki vključuje tudi učinek jezika na trgovinske tokove.

Ekonomski parameter pri obravnavanju jezika nastopa največkrat v povezavi z učenjem drugega / tujega / sosedskega jezika. Jezik je lahko obravnavan tudi kot človeški kapital, ki omogoča posamezniku, da si z njim pridobiva finančna sredstva in omogoča življenjsko eksistenco. V tem primeru je želja, motivacija po kopičenju znanja (drugega jezika) za posameznika čista jezikovna spodbuda, katere cilj ni učenje drugega jezika zato, da bi lahko komuniciral z ljudmi, s katerimi živi, spoznal njihovo kulturo in zgodovino, torej ustvarjal sožitje v okolju, ampak pomeni, da se posameznik uči drug jezik predvsem zato, ker mu njegovo učenje v prvi vrsti pomeni investicijo v lastno znanje. Znanje jezika posamezniku pomeni kopičenje njegovega lastnega intelektualnega kapitala, ki mu kot investicija prinaša kratkoročen (boljši dohodek zaradi znanja, v primeru narodnostno mešanega območja v Sloveniji pa še dodatek za dvojezično poslovanje ...) ter tudi dolgoročen dobiček. Prek jezika ima posameznik lažji dostop do drugih trgov, poznavanje jezika ne pomeni le poznavanja kulture v najširšem smislu, temveč mentalitete trga, kar omogoča suveren nastop na njem in posledično lažje poslovanje ...

4. ZAKLJUČEK

Prispevek je le kratek »sprehod« po raziskovalnem delu, ki se nanaša na obravnavanje jezika in kulture na etnično mešanih območjih, predstavlja samo izbrane vidike in se omejuje predvsem na področja, v katera je bila vključena avtorica tega prispevka. Pri tem je treba poudariti, da je bilo raziskovanje omenjenih vsebin vedno interdisciplinarno zastavljeno.

Timsko zastavljeno sodelovanje na vseh zgoraj omenjenih projektih je temeljilo na spoštovanju individualnosti ter predstavitvi lastnih zamisli, kar je tudi prvi pogoj uspeha ne samo raziskovalnega dela, ampak tudi današnje globalne družbe.

LITERATURA

- BOURDIEU, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- DEVETAK, Silvo (ed.), Vera KLOPČIČ (ed), Sonja NOVAK-LUKANOVIČ (ed.) (1986). Vzgoja in izobraževanje v večkulturnih družbah. *Razprave in gradivo* 18. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- GILES, H. R., R. BOURIS, D. TAYLOR (1977). Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. V: H. Giles (ur.), *Language, Ethnicity and Intergroup relations*. London: Academic press.
- GILES, H., J. COUPLAND, N. COUPLAND (1991). *Contexts of Accommodation developments in applied sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 36.
- MEJAK, R., S. NOVAK-LUKANOVIČ (1991). The participation of parents, schools and the social surrounding in the implementation of the concept of bilingual education: (case study). *Ethnicity* 1. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 100 str., tabele.
- NOVAK-LUKANOVIČ, S. (ur.) (1995). Overlapping cultures and plural identities: European project, The multiple identity: what is it and how does it work? Ljubljana 1994, June 19–20, (World decade for cultural development). Ljubljana: Slovenska nacionalna komisija za Unesco / Slovenian National Commission for Unesco: Inštitut za narodnostna vprašanja / Institute for Ethnic Studies.
- NOVAK-LUKANOVIČ, S. (2003). Jezikovno prilagajanje na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji. (Doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- NOVAK-LUKANOVIČ, S. (ur.) (2004). *Manjšine in čezmejno sodelovanje v prostoru Alpe-Jadran* [verzija v slovenskem jeziku]. Trento: Delovna skupina za manjšine DS Alpe-Jadrana, Autonome Region Trentino-Südtirol, 480 str., graf. prikazi.
- NOVAK-LUKANOVIČ, S., K. MUNDA HIRNÖK, B. JESIH, I. VERDENIK, N. VODOPIVEC (2005). Percepcija kulturne in jezikovne raznolikosti v dveh obmejnih mestih – primer Nova Gorica (SI) – Gorica (IT): predstavitev izbranih rezultatov raziskave (študija primera). *Razprave in gradivo* št. 46, 76–99, tabele. Ljubljana 1990: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- NEČAK LÜK, A., B. JESIH (ur.) (1998). Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru I. Ljubljana: INV.

- NEČAK LÜK, A., B. JESIH (ur.) (2000). Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru II. Ljubljana: INV.
- NEČAK LÜK, A., B. JESIH (ur.) (2002). Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru III. Ljubljana: INV.
- NEČAK LÜK, A., G. MUSKENS, S. NOVAK-LUKANOVIČ (ur.) (2000). *Managing the Mix thereafter: Comparative Research Into Mixed Communities in Three Independent successor States*. Ljubljana: Institute for Ethnic Studies.
- VENCELJ, P. (ur.), V. KLEMENČIČ (ur.), S. NOVAK-LUKANOVIČ (ur.) (1994). *Manjšine v prostoru Alpe-Jadran: Zbornik referatov / Minderheiten im Alpen Adria-Raum: Konferenzbericht / Manjine na področju Alpe-Jadrana: zbornik referata / Le minoranze nell'area di Alpe-Adria: atti di convegno / Kisebbségek az Alpok-Adria Térségben: felszólalások gyűjteménye*, Bled, 21.–22. 10. 1993. Ljubljana: Delovna skupnost Alpe-Jadran, Vlada Republike Slovenije, 309 str.

EVROPSKI PRAVNI STANDARDI MANJŠINSKEGA VARSTVA, URESNIČEVANJE IN DILEME RAZVOJA

V XX. stoletju, v obdobju »stoletja narodov«, ki je poudarjalo spoštovanje etničnega načela in pravice narodov do samoodločbe, je prevladalo stališče o etnični dimenziji samoodločbe narodov kot skupin. V sodobnem trenutku smo priča tokovom združevanja in razdruževanja – po eni strani se krepijo nadnacionalne oblike integracij, po drugi strani pa se ustanavljajo nove države po vzoru modela »nacionalne države« in utrjujejo različne oblike povezav na mikro in lokalni ravni. Avtorica razmišlja o tem, kakšna je vloga manjšin v viziji razvoja demokratičnih družb in v razpravi o ciljih mednarodnopravnega urejanja človekovih pravic in manjšinskega varstva. V tem sklopu posebej obravnava razvoj pravice do samoodločbe v judikaturi Meddržavnega sodišča in izpostavi značilnosti, ki so pomembne za razumevanje zgodovinskega konteksta in razvoja te pravice za celoto individualnih in kolektivnih dimenzij na področju mednarodnopravnega varstva človekovih pravic in pravic manjšin.

Ključne besede: zaščita manjšin, pravni standardi, pravica do samoodločbe

EUROPEAN LEGAL STANDARDS OF MINORITY PROTECTION IMPLEMENTATION AND DEVELOPMENT DILEMMAS
In the 20th century – "the century of nations" – when great importance was ascribed to the ethnic principle and to the right of self-determination, the theory of the ethnic dimension of self-determination of nations as groups prevailed. Currently we are witnessing processes of associating and disassociating; on the one hand supranational forms of integration are gaining strength, on the other hand new states following the model of "national state" are being established, strengthening different connections at micro and local level. The author discusses the role of minorities in the future of democratic societies and within international legal regulation of human rights and minority protection. Specifically discussed is the history of the right of self-determination in the judiciary practice of the Interstate court, with special emphasis on the characteristics, important for the understanding of this right within the context of individual and collective dimensions in the field of international legal protection of human rights and minority rights. .

Keywords: minority protection, legal standards, right of self-determination

Razvoj mednarodnopravnega varstva narodnih, verskih, etničnih, jezikovnih in kulturnih manjšin je povezan tudi z vprašanji političnih interesov posameznih držav, mednarodnih ustanov in organizacij, skupin in manjšin samih. Zaradi te politične dimenzije je proces oblikovanja pravnega varstva narodnih manjšin proces soočanja strokovnih dognanj s političnimi interesi ter prizorišče uveljavljanja različnih konceptov in ideološko obarvanih pojmov »države«, »nacije«, »identitete« in tudi pojma »narodne« manjšine. Je predmet znanstvenih razprav, raziskovanj, strokovnih srečanj in zanimanja strategov, ki snujejo poti za pragmatično uresničitev konkretnih političnih interesov. Politična vzpodbuda in izražena politična volja najvišjih državnikov v Evropi v devetdesetih letih prejšnjega stoletja sta odločilno vplivali na začetek procesa priprave in izoblikovanja evropskih pravnih standardov manjšinskega varstva, kar je razvidno zlasti iz zgodovinskega ozadja sprejemanja dokumentov. V dogovoru med evropskimi mednarodnimi organizacijami so v Svetu Evrope pripravljali posebne dokumente za pravno varstvo manjšin. Rezultat je sprejem Listine za varstvo regionalnih in manjšinskih jezikov in Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin. Predlog dodatnega protokola, ki ga je pripravila Parlamentarna skupščina v Priporočilu št. 1201 iz leta 1993, je sicer ostal v fazi predloga, vendar ga Parlamentarna skupščina uporablja kot vir pri pripravi skupščinskih mnenj o izpolnjevanju pogojev držav kandidatki za članstvo v Svetu Evrope. Vsi trije dokumenti vsebinsko tvorijo evropski pravni standard manjšinskih pravic, na katerega se sklicujejo več- in dvostranski sporazumi med državami kakor tudi notranja praksa držav.

Vsebinska podlaga določb novih evropskih dokumentov izhaja iz teoretičnih spoznanj, dosedanjih oblik mednarodnopravnega manjšinskega varstva ter iz praktičnih dosežkov posameznih držav. V pravnem pogledu so obravnavani dokumenti sinteza že obstoječih vedenj in posamičnih pravil o zagotavljanju pravic manjšin. V zadnjem desetletju prejšnjega stoletja pa so se v evropskem prostoru dograjevale tudi določbe o prepovedi diskriminacije glede na narodnostno poreklo oziroma pripadnost narodni manjšini ter tako vsebinsko dopolnjevale pravice pripadnikov manjšinskih skupnosti na individualni ravni. V letu 2000 je Evropska unija sprejela posebno direktivo, s katero zavezuje države članice k odpravi vseh oblik direktne in indirektno diskriminacije oseb glede na narodnostno ali etnično poreklo. Svet Evrope je s sprejemom Dodatnega protokola št. 12 k Evropski konvenciji za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin razširil obseg nediskriminacijske klavzule v 14. členu Evropske konvencije za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Oba dokumenta sta predvsem usmerjena v »spodbujanje enake obravnave« vseh posameznikov, vendar pa imata posreden pomen tudi za varstvo narodnih manjšin.

Z zornega kota posameznika, pripadnika manjšinskih ali večinskih skupnosti, je razmerje med individualnimi in kolektivnimi elementi na področju percepcije narodne identitete, manjšin in medetničnih odnosov kljub številnim študijam, analizam in objektiviziranim spoznanjem vedno novo, nepredvidljivo in na nek način nedokončano in odprto. Še posebej nepredvidljiva je dinamika medsebojnih vplivov elementov pripadnosti »primarnim« skupinam (»narojenim« oziroma naravnim, med katere sodita tudi manjšina in narod) ter »sekundarnim« organiziranim oblikam družbenih struktur kot je država in še posebej »nacionalna država«. ¹

Moj namen v tem prispevku je spodbuditi razpravo o razvoju človekovih pravic, zlasti o:

- razvoju pravic posameznika in manjšinskih skupnosti kot celot; v tem sklopu posebej obravnavam razvoj pravice do samoodločbe v judikaturi Meddržavnega sodišča;
- varstvu pravic posameznika v odnosu do države in drugih nosilcev javnih pooblastil, kjer so izredno aktualne dileme v primerih presoje upravičenosti posegov v pravico do zasebnosti;
- povezanosti političnih, ekonomskih, etničnih in kulturnih dimenzij nadnacionalnih integracij.

POMEN ETNIČNOSTI V RAZVOJU VARSTVA ČLOVEKOVIH PRAVIC IN MANJŠINSKEGA VARSTVA V EVROPI

V strokovni literaturi številni sodobni avtorji menijo, da gre pri varstvu narodnih manjšin za »anahronizem, ko se kažejo že prvi obrisi nadnacionalne države in ko je postala postindustrijska globalna ekonomija neizpodbitno dejstvo« ter da je to le ena od oblik »nekakšne romantične nostalgije za predmodernim in predindustrijskim časom«. ² Z vztrajanjem pri pomenu individualnih elementov v takem pristopu že v izhodišču zavračajo možnost varstva skupinskih pravic, ki so se na notranji in mednarodni ravni že uveljavile v predhodnih obdobjih razvoja varstva narodnih manjšin. Obravnavajo jih kot nekakšne preživele relikte, ne da bi se sploh poglobljali v vsebinske prvine. V tem smislu Rizman ugotavlja, da so »s pretiranim poudarjanjem individualne izbire hoteli vsiliti oziroma vsiljujejo zmo-

1 Mogoča je tudi uporaba drugih pojmov za označitev teh skupin, npr. delitev na »formalne« in »neformalne« skupine itd.

2 Povzeto po: Rudi Rizman, Nacionalne države pred vrati Evrope. V: Inka Štrukelj, Emidio Sussi (ur.), *Narodne manjšine, danes in jutri*. 1994, 24.

tno prepričanje, da avtonomija posameznika ni kompatibilna s pripadnostjo neki širši kolektivni identiteti oziroma kulturi«.3

V XX. stoletju, v obdobju »stoletja narodov«, ki je poudarjalo spoštovanje etnične načela in pravice narodov do samoodločbe, je prevladalo stališče o etnični dimenziji samoodločbe narodov kot skupin. Pri tem je etnična samoodločba bistveno vplivala na oblikovanje novih meja v Evropi po 1. svetovni vojni, katerih namen je bil čimbolj zaokrožiti etnične celote na določenem državnem ozemlju. V tej fazi je oblikovanje lastne države pomenilo uresničitev načela o samoodločbi posameznih narodov, ki so bili nosilci pravice do samoodločbe. Tako je pomenila zagotovitev manjšinskega varstva v obdobju Društva narodov za posamezne skupine, dele iste etnične celote v drugi državi, ki niso mogle izkoristiti pravice do samoodločbe, neko obliko kompenzacije v obliki posebnih pravic in mednarodnega nadzora nad uresničevanjem teh pravic.

Ker tega v procesu oblikovanja novih meja ni bilo vedno mogoče doseči, so odstopanja poskušali korigirati z neposrednim izjavljanjem in odločanjem prebivalstva (plebiscit) oziroma z bolj radikalno obliko transferjev prebivalstva ter s sistemom manjšinskega varstva. »Posebne pravice narodnih manjšin in njenih pripadnikov so po eni strani res konkretizacija pravice do narodnostnega obstoja, obenem pa ... nadomestilo za pravico do popolne samoodločbe tistim delom narodov, ki iz političnih, geografskih, ekonomskih, strateških idr. razlogov ne morejo deliti usode svojega naroda, ne morejo živeti v mejah njegove narodne države – to pa so narodne manjšine,« povzema dr. Ernest Petrič v enem temeljnih del o mednarodnopravnem varstvu manjšin.4

O nacionalni državi kot »kombinaciji ljudstva in države«, meni Karl Deutsch, da je zadnjih 150 let dominirala na zemlji, zaradi tega ... »ker se država lahko uporabi za okrepitev skupnih običajev, sodelovanja in solidarnosti ljudstva«.5 Vrsta avtorjev vidi v uporabi pojma »nacionalna država« tudi negativne značilnosti. »Nacionalna država je nevaren in spolzek pojem,« pravi Anthony Everitt v razmišljanju o kulturnih politikah.6

Pri tem je za varstvo človekovih pravic še posebej pomembno, da država ne zlorablja svojih pristojnosti in ne vsrkava posameznikov v svoje utečene sheme in inštitucije, temveč da spodbuja individualno rast in spoštovanje različnosti med

3 Ibidem, str. 25.

4 Ernest Petrič, *Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin*. Maribor 1977: Založba Obzorja Maribor, 149.

5 Karl Deutsch, *The Analysis of International Relations: Foundation of Modern Political Science Series*, 1968, 10.

6 Anthony Everitt, *Potrebna po novi kulturni politiki*, str. 3, ob nacionalni razpravi o slovenski kulturni politiki (Ljubljana, 24. in 25. oktober 1997).

različnimi narodnimi ali etničnimi, verskimi in jezikovnimi skupinami. V evropski zgodovini se je v totalitarnih sistemih že zgodilo veliko zlorab na škodo individualnih pravic posameznika (in skupin). Kako najti odgovore na ta vprašanja, pa ni le predmet dialoga, temveč tudi antagonizmov, razhajanj in spopadov na teoretični, ideološki in praktični ravni. Zdi se, da do teh vprašanj, ko so enkrat izrečena, prav nihče ni indiferenten. Pot do odgovora na to vprašanje skriva in odkriva ne samo svetovnonazorske usmeritve, temveč tudi temeljno človeško etično naravnost razpravljavcev.

Generalna sekretarka Sveta Evrope Catherine Lalumiere je v svojem govoru ob odprtju medregionalnega srečanja »Človekove pravice v 21. stoletju« med drugim dejala: »... Toda ali ni res, da nas že misel o naciji ali ljudstvu, ki sta nosilca človekovih pravic, zapolnjuje z vrsto instinktivnega nezaupanja? Ali ni to zato, ker so koncepti bili in so še vedno zlorabljeni? Vsi vemo, do katerega obsega so bile pravice ljudstva ali nacije izigravane zoper pravice posameznika, skupine zoper posameznika. V nacističnem sistemu se je glorificirala *Volksgemeinschaft* ('skupnosti ljudstva'), v kateri ni bilo prostora za človekove pravice.«⁷

PRAVICA DO SAMOODLOČBE

Samoodločba je pojem, ki ima več pomenov, je obenem načelo mednarodnega prava in pravica posameznih narodov in ljudstev.⁸ V okviru tega besedila ne moremo obravnavati vseh razsežnosti načela in pravice do samoodločbe, temveč le bistvene značilnosti, ki so pomembne za razumevanje zgodovinskega konteksta in razvoja te pravice za celoto individualnih in kolektivnih dimenzij na področju mednarodnopravnega varstva človekovih pravic in pravic manjšin.⁹ Ožje pojmovanje načela o samoodločbi zajema le odločanje ljudstev o obliki vladanja¹⁰ ali pa omejitev pomena na območja, ki so si prizadevala za pridobitev samostojnosti v procesu dekolonizacije.¹¹ Gotovo je, da na sam proces uresničevanja tega načela

7 »Human Rights at the Dawn of the 21st Century«, Proceedings, Interregional Meeting organised by the Council of Europe in Advance of the World Conference on Human Rights. Strasbourg 28-30 January 1993, 9.

8 Samoodločba je dvoumen ('nejasen' - v angl. *ambiguous* op. V. K.) pojem, ki se uporablja v nekaj različnih pomenih, meni Eide v komentarju k posameznim določbam Deklaracije o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim ali etničnim, verskim in jezikovnim manjšinam, *E/CN.4/Sub.2/AC.5/1998/WP.1*, 13. May 1998, 14.

9 Arbitražna komisija za območje nekdanje Jugoslavije je v Mnenju št. 10 med drugim ugotovila, »da mednarodno pravo na sedanji stopnji razvoja še ni doreklo vseh implikacij pravice do samoodločbe«. *ILM* Vol. 31, 1992, p. 1498.

10 Izraz »ožji pristop« k pravici do samoodločbe v pomenu samoizbire oblike vladanja oziroma »kako bodo vladani« uporabi npr. sodnik Skubiszewski v nasprotnem mnenju v East Timor Case. Primer: East Timor (Portugal v. Australia), *ICJ Reports*, 30. junij 1995, 268.

11 V tem procesu je Meddržavno sodišče izhajalo iz načela *uti possidetis iuris*, ki ga je pozneje označilo kot splošno načelo mednarodnega prava, ki je logično povezano s fenomenom ohranjanja neodvisnosti, kjerkoli se

v vseh pojavnih oblikah odločilno vplivajo širše politične razmere na notranji in zunanji ravni. Vsebina načela se je v sodobnem času spreminjala tudi s spreminjanjem sistema celote mednarodnih odnosov in pojmovanja obvezujoče narave človekovih pravic v celoti. V času globalizacije in vizije še močnejših nadsocijalnih integracij, medsebojne prepletenosti političnih vplivov, ekonomske in tehnološke prevlade razvitih držav se relativizirajo posamezni elementi pravice do samoodločbe, zlasti v delu, ki govori o pravici ljudstev, da si »svobodno zagotavljajo svoj ekonomski, socialni in kulturni razvoj« (1. člen obeh Paktov o človekovih pravicah) ter da »vsa ljudstva svobodno razpolagajo s svojimi naravnimi bogastvi in viri« (2. člen). Vprašanje pa je, ali so države, ki so v procesu dekolonizacije pridobile politično samostojnost, kar je nedvomno tudi uspeh prizadevanja Organizacije združenih narodov, pridobile tudi možnosti za uresničitev drugih elementov pravice do samoodločbe. To provokativno vprašanje je seveda retorično. Pri tem se strinjam z ugotovitvijo B. Akzina, ki je pred skoraj 50 leti ugotavljal, »da je težko najti primer gibanja za odcepitev ali unifikacijo držav, ki bi kadarkoli uspelo brez ugodnih zunanjepolitičnih pogojev«. ¹²

Glede na nosilca pravice do samoodločbe je nesporno, da je to kolektivna pravica. ¹³ Subjekt (v angleščini *peoples*) se v teoriji razlaga ali v pomenu *ethnosa* (narod v smislu etnične celote) ali *demosa* (celotno prebivalstvo – ljudstvo). Vukas poudarja, da je v primeru novih neodvisnih držav, ki so nastale na območjih nekdanje Sovjetske zveze, Jugoslavije in Čehoslovaške, »celotno prebivalstvo določenega območja pridobilo neodvisnost« ne glede na etnične, jezikovne ali verske značilnosti. ¹⁴ Podobno mnenje zastopa tudi strokovnjakinja Katerina Tsotroudi: »Nosilec pravice do samoodločbe je ljudstvo v pomenu celotnega prebivalstva vsake države, ne glede na narodnostno ali etnično strukturo ...« ¹⁵

Interpretacije določb sprejetih mednarodnih dokumentov o pravici do samoodločbe so enotne v stališču, da države niso subjekt pravice do samoodločbe. ¹⁶ Pravica do samoodločbe najprej pomeni samo-opredelitev – v oblikovanju kriterijev o pripadnosti narodu – in to je subjektivni kriterij v definiciji naroda. ¹⁷

pojavi. (Primer: Frontier Dispute; Burkina Faso/Republic of Mali, *ICJ Reports* 1986, str. 15, točka 20.)

¹² B. Akzin, *State and Nation*, London 1964, 66.

¹³ Zato je Odbor za človekove pravice v Splošnem komentarju k 27. členu Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah izključil možnost obravnave pravice do samoodločbe v smislu varstva v okviru 27. člena, saj gre za pravico, ki pripada ljudstvom, in ne more biti predmet varstva v okviru Opcijskega protokola. General Comment 23, *International Human Rights Instruments*, 29 March 1996, str. 39, točka 3.1.

¹⁴ Budislav Vukas, cit. delo, 420.

¹⁵ Katerina Tsotroudi, *Ethnic Minorities in Europe. RHDJ* 46, 1993, 231.

¹⁶ Samoodločba bi bila v tem primeru le druga beseda za državno suverenost. Petrič, cit. delo, 138.

¹⁷ Dinstein, *Collective Human Rights of Peoples and Minorities. International and Comparative Law Quarterly* Vol. 25, 1976, 106.

Posamezne etnične ali narodne, verske in jezikovne manjšine niso subjekt pravice do samoodločbe, ki bi pomenila pravico do odcepitve.¹⁸ Prav zato pa so manjšine upravičene do varstva pravice do obstoja, ohranjanja identitete in nediskriminacije (t. i. notranja samoodločba). »Načelo notranje samoodločbe za manjšine zahteva razvoj svoboščin za participacijo v političnem življenju in razvoj političnega dialoga v okviru političnega življenja države.«¹⁹

Arbitražna komisija za območje nekdanje Jugoslavije notranjo samoodločbo pojasnjuje tudi kot pravico »vsake osebe, da sama izbere, h kateri narodni ali etnični skupini želi pripadati ter da vse pravice, ki iz tega izhajajo, uresničuje kot posameznik ali skupno z drugimi.«²⁰ Arbitražna komisija je načelo samoodločbe označila kot *ius cogens* mednarodnega prava. Temu stališču so se pridružili tudi vidni teoretiki in strokovnjaki mednarodnega prava. Tako npr. Craven opozarja na nekatere nejasnosti v zvezi z uporabo pojma *ius cogens* na področju varstva človekovih pravic, vendar dopušča tako razlago za načelo samoodločbe. Glede narave manjšinskih pravic pa meni, da razvoj na tem področju lahko sugerira, da se pravice manjšin razvijejo v pravila običajnega mednarodnega prava, toda nedvomno je prezgodaj sugerirati, da so sedaj norme *ius cogens*.²¹

OBRAVNAVA NAČELA IN PRAVICE DO SAMOODLOČBE V SODOBNEM MEDNARODNEM PRAVU

V Ustanovni listini OZN je samoodločba navedena kot eden od temeljev prijateljskih odnosov med narodi,²² kar je ponovno poudarjeno tudi v Deklaraciji o načelih mednarodnega prava o prijateljskih odnosih in sodelovanju med državami na temelju Ustanovne listine OZN. Kot pravica je zapisana v prvih členih obeh Mednarodnih paktov o človekovih pravicah²³ in v številnih resolucijah in deklaracijah Generalne skupščine OZN. Dinstein meni, da je danes splošno sprejeto,

18 To je t. i. notranja samoodločba, ki ji mednarodno pravo na splošno ni naklonjeno, ker ogroža načeli ozemeljske celovitosti in integritete držav. »Dokumenti OZN, vključno s poročili posebnih poročevalcev menijo, kar ni presenetljivo, da ne obstaja pravica do samoodločbe manjšin.« Pri tem se zastavlja »vprašanje, do katere mere se lahko avtonomija (to je teritorialno zasnovana administrativna avtonomija kakor tudi različne oblike predstavljanja manjšin v političnih telesih v procesih odločanja, različne oblike kulturne avtonomije itd.) obravnava kot notranja samoodločba?« Danilo Türk, cit. delo, 174 in 175.

19 Katerina Tsotroudi, cit. delo, 233.

20 B. De Rossanet, Protecting the Rights of Ethnic and National Communities and Minorities: The experience of the International Conference on the former Yugoslavia. *The international Journal on Group Rights*, 1994, 82.

21 Craven, The European Community Arbitration Commission on Yugoslavia. *BYIL* Vol. 66, 1995.

22 Ustanovna listina OZN, 2. točka 1. člena.

23 Petrič navaja, da je bilo ob pripravi teh členov v letu 1951 še 11 delegacij proti vključevanju načela o samoodločbi, v letu 1955 pa nobena več. Petrič, cit. delo, 135.

da je pravica do samoodločbe v zadnji generaciji postala sestavni del običajnega mednarodnega prava.²⁴

Skozi judikaturu Meddržavnega sodišča se v različnih obdobjih odraža razvoj pravne zavesti o obveznosti načela do samoodločbe, ki ga je Meddržavno sodišče obravnavalo v povezavi s posameznimi vprašanji nesamoupravnih in mandatnih območij. Navedla bom tri značilne primere, ki so pomembni za celoto obravnave pravne obveznosti mednarodnopravnega načela o samoodločbi v sodni praksi Meddržavnega sodišča, ki v obdobju 30 let ponazarjajo pot od zanikanja pravne obveznosti načela do samoodločbe, nato priznanja obveznosti v smislu običajnega prava le za nesamoupravna območja, do priznanja pravne veljave načela o samoodločbi *erga omnes*. To so primeri:

1. Sodba o Jugozahodni Afriki v letu 1966;
2. Svetovalno mnenje o Zahodni Sahari v letu 1975;
3. Primer »Vzhodni Timor« iz leta 1995.

SODBA O JUGOZAHODNI AFRIKI V LETU 1966²⁵

V sodbi o Jugozahodni Afriki v letu 1966 so med drugim zapisane tudi ugotovitve, ki imajo »širši pomen«.²⁶ Sodišče v sodbi ugotavlja, »da politična, moralna ali humanitarna načela obvezujejo sodišče le, če so zadovoljivo izražena v pravni obliki (točka 49) ... ter da lahko humanitarne obravnave prinesejo spodbude za pravna pravila, kot recimo uvodni del Ustanovne listine OZN, ki pomeni moralno in politično bazo za posamezna pravna pravila, ki iz tega izhajajo, vendar sama po sebi ne tvorijo pravnih pravil« (točka 50). V tem primeru je prišlo do razcepa med sodniki Meddržavnega sodišča. Sodbo je podprlo sedem sodnikov, sedem pa jih je bilo proti. Odločil je glas predsednika. Tako visoko število nasprotnih mnenj zgovorno kaže, da se je sodišče dotaknilo vprašanj, kjer še ni bil dosežen konsenz na ravni teorije, kaj šele v zavesti in praksi držav.²⁷ V nasprotnem mnenju je sodnik Tanaka med drugim zapisal:

24 Dinstein, *Collective Human Rights of Peoples and Minorities. International and Comparative Law Quarterly* Vol. 25, 1976, 106.

25 ICJ Reports, 1966, South West Africa ..., 34.

26 S stališča ožje teme o manjšinski zaščiti pa je sodba zanimiva tudi zaradi tega, ker se sodnik Van Wyk v ločenem mnenju dotakne tudi vprašanja manjšinskih sporazumov iz obdobja Društva narodov, ko primerja določbe iz manjšinskih pogodb (klavzulo o sporu mednarodne narave ter še posebej pravico vsake članice Društva narodov sprožiti spor) in določbe o mandatu. Ibidem (Sep. Op. Van Wyk), 75.

27 Ibidem, 34.

»Tukaj smo soočeni z obstojem pravne norme ali standarda, ki se nanaša na nediskriminacijo ... Še več, vprašanje je intimno povezano z bistvom in naravo temeljnih človekovih pravic, katerih razvoj in spodbujanje zagotavlja Ustanovna listina ...²⁸ Glede določb Ustanovne listine, ki se nanašajo na človekove pravice in temeljne svoboščine lahko trdimo, da so postavljene kot pravne obveznosti za države članice.²⁹ ... Ni dvoma, da je pod sedanjimi pogoji mednarodno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin še zelo nepopolno ... Določbe o nediskriminaciji in ne ločevanju, ki temeljijo na Ustanovni listini OZN, posebej na 55. in 56. členu in na številnih resolucijah in deklaracijah Generalne skupščine in drugih teles OZN ter glede na naravo splošnega načela, lahko štejemo kot enega od virov mednarodnega prava glede na določbe 38. člena (1. točka, a-c). V tem primeru za zavarovanje navedene norme kumulativno delujejo tri vrste virov: 1) mednarodna pogodba, 2) mednarodni običaj in 3) splošno načelo prava.«³⁰ V prav tako nasprotnem mnenju pa je sodnik Padilla Nervo med drugim poudaril, da je »novi red, ki temelji na postavki, da so vsi ljudje po naravi svobodni in samostojni«, dobil »svečano veljavo v mnogih temeljnih zakonih sodobnih držav in je danes – v taki ali drugačni obliki – običajno pravo, deklaracija, norma in standard v ustavni praksi držav«.³¹

SVETOVALNO MNENJE O ZAHODNI SAHARI V LETU 1975³²

V Svetovalnem mnenju o Zahodni Sahari, izdanem skoraj deset let pozneje, v letu 1975, je Meddržavno sodišče zajelo celovit prikaz dela Generalne skupščine OZN pri razvoju načela do samoodločbe v dekolonizaciji (točke 54–65 svetovalnega mnenja). V točki 54 povzema mnenje iz svetovalnega mnenja Meddržavnega sodišča iz leta 1971 o »Pravnih posledicah za države zaradi stalne prisotnosti Južne Afrike v Namibiji (Jugozahodna Afrika) kljub Resoluciji varnostnega Sveta 276 (1970)«:

»... poznejši razvoj mednarodnega prava glede nesamoupravnih območij, kot je zapisan v Ustanovni listini OZN, je naredil načelo samoodločbe uporabno za vse« (to je nesamoupravna območja, op. V. K.).³³

28 Ibidem (Diss. Op. Tanaka), 287.

29 Ibidem, 289.

30 Ibidem, 300.

31 Ibidem (Diss. Op. Padilla Nervo), 457.

32 Western Sahara, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 1975.

33 Ibidem, 12.

PRIMER »VZHODNI TIMOR«³⁴ IZ LETA 1995

V primeru »Vzhodni Timor« (East Timor Case) iz leta 1995 je Meddržavno sodišče v sodbi načelo samoodločbe označilo kot enega bistvenih načel sodobnega mednarodnega prava, ki ima značaj *erga omnes*. V sodbi je med drugim zapisano, da je »načelo samoodločbe ljudstev priznано v Ustanovni listini OZN in v jurisprudenci sodišča«. ³⁵

RESNIČNE ALI NAMIŠLJENE DILEME V SODOBNIH RAZPRAVAH O VLOGI MANJŠIN V VIZIJI RAZVOJA DEMOKRATIČNIH DRUŽB IN MOŽNE POTI RAZVOJA V PRIHODNJE

Vprašanje naroda in vloge manjšin je eno med prioritetskimi vprašanji v procesu evropske integracije in nadnacionalnih povezovanj, ki vodijo k ločevanju naroda od države.³⁶ V novem evropskem pristopu pridobiva vloga regij in manjšin samostojen pomen kot predmet varstva in element integracije. V tem procesu imajo pomembno vlogo različne oblike prenosa oblasti v okviru lokalnih samouprav.

Skupno izhodišče teoretikov in strokovnjakov različnih disciplin je, da je posebno varstvo narodnih manjšin v procesih integracij izredno občutljivo področje. Glede nadaljnje obravnave in ohranjanja varstva manjšin kot posebnega sklopa pa številni strokovnjaki dajejo protislovne odgovore, ki segajo od zanikanja pomena in potrebe po posebni obravnavi, do spoznanj o pozitivni vlogi manjšin v »bogastvu različnosti« (na normativni ravni izraženo v novejših mednarodno-pravnih dokumentih), ki se zavzemajo za ohranjanje identitete manjšin. O tem razmišlja dr. Rudi Rizman: »Izbira, pred katero stojita svet in še posebej Evropa, ni ali samo država ali samo nadnacionalne integracije. Nacionalna država se bo morala prav gotovo prilagoditi novim procesom nadnacionalnih integracij in se odpovedati absolutni suverenosti nad svojimi državljani. Pod temi pogoji se ji ni

34 East Timor ... str. 102, točka 29.

35 Ibidem.

36 V poskusu futurističnega predvidevanja, kaj se bo zgodilo v prihodnosti, ko bodo države Vzhodne in Srednje Evrope že članice Evropske unije, Liebich ob koncu študije o manjšinah in dolgoročnih implikacijah za Evropsko unijo med drugim zapiše tudi: »Za zaključek navedimo, da tako manjšine kot večine upoštevajo nacionalno državo kot merilo za politično organizacijo. Franz Josef je v Avstro-Ogrski govoril o ljudstvih prej kot o manjšinah, Švica pa se danes ne obrača k francosko ali italijansko govorečemu prebivalstvu kot k manjšinam. V obeh primerih se srečujemo s predmodernim pojmovanjem, ki bi bilo lahko na nek nenavaden in zaenkrat še nedoločen način primerno tudi za postmoderno politično družbo. Medtem pa moramo biti sposobni razreševati vprašanja manjšin v državnem kontekstu, ki jim ni prijazen.« Andre Liebich, *Ethnic Minorities and Long-term Implications for EU Enlargement*. *EUI Working Papers*, Rsc No. 98/49, 14–15.

treba bati, da ne bi mogla ohraniti svojega substancialnega političnega in družbenega pomena tudi v naslednjem stoletju.«³⁷

O vlogi narodnih manjšin v procesih evropske integracije je SLORI (Slovenski raziskovalni inštitut iz Trsta) že v letu 1994 pripravil mednarodno znanstveno srečanje. V zborniku s srečanja z naslovom »Narodne manjšine, danes in jutri« v prispevku »Na poti k evropski integraciji« Marija Jurič-Pahor³⁸ utemeljuje in razlaga različne pristope, tudi s predstavitvijo in z delovanjem »moškega in ženskega principa« kot silnic, ki se nahajajo v vsakemu človeku.³⁹ Njen pristop slikovito odraža eden med podnaslovi »Evropa *versus* Antievropa? Moški *versus* ženske?«⁴⁰

V zgodovini je bila velika večina teologov, filozofov, pravnikov in državnikov, ki so obravnavali vprašanja »posameznik, manjšina, narod, država«, zagovornikov »moškega« principa kot »klasičnega« pristopa, kar je v končni fazi pripeljalo do razmišljanj o »koncu zgodovine, filozofije, človeka, naroda, države«. To posredno priznava celo Francis Fukuyama, eden med najbolj citiranimi sodobnimi avtorji o koncu zgodovine, ko ugotavlja:⁴¹ »Nekatere sodobne feministke trdijo, da je bil večji del dosedanje zgodovine zgodovina spopadov patriarhalnih družb ... Če se feministično razumevanje možnosti osvobajanja ženskega dela človekove osebnosti izkaže kot točno, potem očitno še nismo prispeli do konca Zgodovine.«⁴²

Ob tem seveda ni jasno, zakaj naj bi bilo zavzemanje za upoštevanje obeh principov le »feministično« in ne občečloveško spoznanje, ki so ga spoštovale in spoznale že starodavne religije in kulture. Ženski princip zajema med drugim »težnjo k povezanosti, zvezi, sožitju«⁴³ in je zato pomemben za vse oblike družbenih razmerij. Kenneth Clark v knjigi *Civilizacija*⁴⁴ ugotavlja, da »so vsezajemajoče svetovne vere v Egiptu, Indiji, Kitajski upoštevale tudi žensko načelo skupnosti ... Napadalne, nomadske družbe pa so skupnosti volje, kjer so bogovi moški.« Ko govori o zgodovinskih obdobjih, v katerih je civilizacija najbolj napredovala,

37 »Mark Twain je še za časa svojega življenja zanikal novice o tem, da bi umrl, češ da so pretirane. Nekaj podobnega bi lahko rekli tudi za trditve, da je treba pokopati nacionalno državo,« pravi prof. dr. Rudi Rizman v prispevku Med nacionalno in mnogonacionalno družbo: Odprti problemi narodnosti v Jugoslaviji. *Pravo, Teorija in praksa*, Novi Sad 1991, 47.

38 *Narodne manjšine danes in jutri*. Trst 1994: SLORI, 61-77.

39 To tezo podrobneje obravnava v doktorski disertaciji »Narodna oziroma narodnostna identiteta Slovencev na Koroškem ter Slovencev v deželi Furlaniji - Julijski krajini«, mentor univ. prof. dr. Stane Južnič. Ljubljana 1998: FDV.

40 Ibidem, 68.

41 Res da na pol strani, v knjigi *Poslednji čovjek ...*, ki ima 666 strani, op. V. K.

42 Francis Fukuyama, *Poslednji čovjek ...*, 261.

43 Tomaž Švagelj, Krizmoni, krogi pa še moško ženski konflikt. *Delo, Znanost*, 19. 8. 1998, 12.

44 Kenneth Clark, *Civilizacija*, Ljubljana 1972, 176.

omenja »dvanajsto in trinajsto stoletje, ker so se ljudje na lepem zavedli ženskih lastnosti. To velja tudi za Francijo v osemnajstem stoletju.«⁴⁵

V strokovnih krogih obstajajo tudi znatna razhajanja o pomenu elementa avtohtonosti za opredelitev značilnosti identitete manjšinskih skupnosti in zlasti presojo kriterijev glede upravičenosti do posebnega varstva. Zagovorniki teze o »popolni asimilaciji« delitvi na »avtohtone« in »migrantske« skupine ne pripisujejo bistvenega pomena.⁴⁶ V takem pristopu je »avtohtonost« nekaj moteč element, ki ovira in upočasnjuje proces popolne asimilacije. Vendar pogled na celoten razvoj manjšinskega varstva glede cilja posebne obravnave kaže, da je imela in ima avtohtonost odločilen vpliv v procesu uresničevanja varstva in izbiri načina uresničevanja, še posebej zaradi vpliva na oblikovanje zavesti posameznika in cele skupine o pripadnosti k manjšinski skupnosti, ki je upravičena do posebnega varstva.

Na ravni razumevanja simbolov, ki opredeljujejo narodnostno identiteto, imata teritorij in »rojstni kraj« v geografskem smislu pomen arhetipa, ki izraža obliko krvnega, »narujenega« dela skupne eksistence in identitete.⁴⁷ Nekatere države v notranji pravni ureditvi že v ustavah oziroma ustavnih zakonih posebej poudarjajo, da se posamezne ravni varstva manjšin nanašajo le na tradicionalno naseljene, »avtohtone manjšine oz. narodne skupnosti.«⁴⁸

Sodobno zavzemanje za mednarodnopravno varstvo obstoja, ohranjanja identitete, razvoja in spoštovanja kulturnih značilnosti posameznih manjšinskih skupin nedvomno črpa teoretsko podlago iz spoznanj prejšnjih obdobij. Obravnava in iskanje novih oblik manjšinskega varstva v Evropi sta bila izziv za širše razumevanje modela varstva manjšin iz obdobja Društva narodov. Prav zaradi dejstva, da so sodobni migracijski tokovi bistveno spremenili etnično strukturo evropskih držav, v evropskih dokumentih ni enotno sprejete definicije pojma narodna manjšina. Sodobni evropski standardi manjšinskega varstva so dovolj fleksibilno zasnovani, da omogočajo usklajevanje različnih elementov manjšinskega varstva in prilagajanje novonastalim položajem.

V pravnem pogledu Evropska Unija spodbuja dograjevanje pravnih standardov na področju nediskriminacije in v sprejetih dokumentih opredeljuje kot

45 Ibidem, 243.

46 Tezo o polni asimilaciji kot družbeno zaželenemu cilju zagovarjata npr.: Fukuyama, *Poslednji čovek*, 229; Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. New York 1996, 306.

47 O tem pristopu, ki izhaja iz Jungove razlage arhetipskih predstav, piše Gyorgy Csepeli, *The Stock of National Knowledge*, Regio 1994, 96, ter dodaja, da simbol v sociobiologiji ustreza »teritorialnemu« obnašanju živali, ki ščitijo svoje območje pred napadom.

48 Npr. Republika Slovenija v 64. členu ustave, Republika Hrvaška v ustavnem zakonu iz decembra 1997 (3. odstavek 1. člena).

»splošna načela prava Unije temeljne pravice, ki jih jamči Evropska konvencija za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, in kakršne izhajajo iz ustavnih tradicij, skupnih državam članicam.«⁴⁹ Skupaj s Svetom Evrope in drugimi mednarodnimi organizacijami pa se izpopolnjuje delovanje kontrolnega mehanizma za nadzor nad izvajanjem sprejetih dokumentov ter izvajajo številne dejavnosti na naslednjih področjih :

- odprave predsodkov,
- vključevanja pripadnikov manjšinskih skupnosti v družbo,
- različnih oblik sodelovanja z vladami držav članic in nevladnimi organizacijami za doseg skupnega razumevanja vsebine in pomena sprejetih določb.

Pri tem se ne sme zanemariti dejstva, da je področje mednarodnopravnega varstva človekovih pravic živo in dinamično področje, ki se na mnogih področjih nenehno dopolnjuje z novimi vsebinami (npr. varstvo okolja, pravice, povezane z uporabo interneta, itd.). Iz orisa sodne prakse Meddržavnega sodišča za človekove pravice je razvidno, da so se uveljavljeni sodniki mednarodnega slovesa različno odzivali ob obravnavi občutljivih vprašanj samoodločbe in varstva manjšin, ko zaradi večplastnosti obravnavanega področja ni bila mogoča prevlada novih argumentov tudi v pravnem odzivu sodišč.⁵⁰ Sodniki so v nekaterih primerih prav s svojimi ločenimi mnenji odprli pot širšemu razumevanju, ki je šele pozneje dobilo tudi pravni izraz v pozitivnem pravnem urejanju.⁵¹

Sistem mednarodnopravnega varstva človekovih pravic na univerzalni in regionalni ravni je po drugi svetovni vojni postopoma spreminjal vlogo države, ki je do tedaj edina presojala raven uresničevanja človekovih pravic. Z vidika prepletanja političnih, kulturnih, gospodarskih in pragmatičnih interesov v odnosu države do etničnih, verskih in jezikovnih različnosti znotraj državnih meja je še vedno posebej aktualna in pomembna vloga »nacionalne države« v moderni družbi, saj lahko postanejo težnje države po etnični hegemoniji zavora za doslednejše uresničevanje človekovih pravic. Ob tem se postavlja vprašanje, ali je istovetnost posameznikovih, narodnih, etničnih in državnih interesov zaželena oblika družbene

49 Npr. drugi odstavek (2) Direktive 200/43: »V skladu s členom 6 Pogodbe o Evropski uniji, Evropska unija temelji na načelih svobode, demokracije, spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter vladavine prava, na načelih, ki so skupna vsem državam članicam, in mora spoštovati kot splošna načela prava Evropske unije temeljne pravice, ki jih jamči Evropska konvencija za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, in kakršne izhajajo iz ustavnih tradicij, skupnih državam članicam«. *Council Directive 2000/43/EC*.

50 V primerih, ko se je sodišče dotaknilo vprašanja, do katerega se na podlagi splošno sprejetih pravnih določb še ni bilo mogoče opredeliti, je praviloma prihajalo do večjega števila nasprotujočih si mnenj.

51 V skladu s točko d) 38. člena Statuta Meddržavnega sodišča je nauk najbolj kvalificiranih pravnih strokovnjakov različnih narodov pomožno sredstvo za ugotavljanje pravnih pravil.

ureditve in cilj družbenega razvoja ali zgolj ena od zgodovinsko že preseženih oblik družbenega organiziranja in razmišljanja. Zato so za projekcijo nadaljnjega razvoja izredno zanimive primerjave na področju razvoja nekaterih segmentov varstva kolektivnih pravic na mednarodni ravni, kot so pravica do samoodločbe in posebne pravic manjšin.

V sodobnosti smo priča tokovom združevanja in razdruževanja – po eni strani se krepijo nadnacionalne oblike integracij, po drugi pa se ustanavljajo nove države po vzoru modela »nacionalne države« in utrjujejo različne oblike povezav na mikro in lokalni ravni.

Posebno zanimivo je vprašanje pravice do samoodločbe domorodnega prebivalstva, saj se ima »kljub obravnavi v okviru mednarodnega manjšinskega prava za več kot manjšine in kot tako tudi upravičeno do pravic ljudstev ... Ključni pristop v procesu dograjevanja je etnorazvoj; razvoj etničnih skupin v okviru širše družbe kot kompromis med etnično samoodločbo in nacionalno državo«.52 Ermacora posebej poudarja vprašanje, ali lahko manjšine glede na upravičenost do pravice samoodločbe v posameznih primerih pomenijo »ljudstvo«. Po njegovem mnenju je to mogoče, če ima v danem primeru manjšina elemente (značilnosti) ljudstva.53

V sodobnosti je to v Evropi posebej pomembno za Rome. Priznanje te pravice bi pomenilo kvalitativen preskok in konec prevlade paternalističnega koncepta, ki v različnih oblikah »benevolentnega rasizma« še vedno obvladuje pristope mednarodne skupnosti in posameznih držav ne tem področju.

52 Thornberry, Self-determination, Minorities, Human Rights. *International and Comparative Law Quarterly* Vol. 38, 868–869.

53 Felix Ermacora, *The Protection of Minorities before the United Nations*, 327–328, točka 88.

LITERATURA IN VIRI

- AKZIN Benjamin (1964). *State and Nation*. London: Hutchinson University Library.
- CLARK, Kenneth (1972). *Civilizacija*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- CRAVEN, Matthew (1995). The European Community Arbitration Commission on Yugoslavia. *BYIL* Vol. 66.
- EVERITT, Anthony. Potreba po novi kulturni politiki: Ob nacionalni razpravi o slovenski kulturni politiki (Ljubljana, 24. in 25. oktober 1997).
- DINSTEIN, Yoram (1976). Collective Human Rights of Peoples and Minorities. *International and Comparative Law Quarterly* Vol. 25, 1976
- ERMACORA, Felix 1983. *The Protection of Minorities before the United Nations*. v: *RCADI*, Vol. 182, , str. 247-370.
- EIDE, Asbjorn (1998). Komentar k posameznim določbam Deklaracije o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim ali etničnim, verskim in jezikovnim manjšinam. *E/CN.4/Sub.2/AC.5/1998/WP.1*, 13 May 1998.
- FUKUYAMA, Francis (1996). *Poslednji čovjek / The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. New York: Huntington, 229.
- KLOPČIČ, Vera (2002). Individualni in kolektivni elementi v mednarodnem varstvu človekovih pravic: Dokumenti Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin. (Doktorska disertacija). Ljubljana: Pravna Fakulteta.
- JURIČ-PAHOR, Marija (1998). Narodna oziroma narodnostna identiteta Slovencev na Koroškem ter Slovencev v deželi Furlaniji - Julijski krajini. (Doktorska disertacija). Ljubljana: FDV.
- LIEBICH, Andre (1998). Ethnic Minorities and Long-term Implications for EU Enlargement. *EUI Working Papers*, Rsc No. 98/49.
- PETRIČ, Ernest (1977). *Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.
- RIZMAN, Rudi (1994). Nacionalne države pred vrati Evrope. V: Inka Štrukelj in Emidio Sussi (ur.) *Narodne manjšine, danes in jutri*. Trst: SLORI.
- THORNBERRY, Patrick (1989). Self-determination, Minorities, Human Rights. *International and Comparative Law Quarterly* Vol. 38, 868-869.
- TSOTROUDI, Katerina (1993) *Ethnic Minorities in Europe*. *RHDI* 46.

TÜRK, Danilo (1994). *Protection of Minorities in Europe, Collected Courses of the Academy of European Law*, Volume III, Book 2.

VUKAS, Budislav (1999). *States, Peoples and Minorities*. The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers.

GRADIVO

ILM Vol. 31, 1992, p. 1498.

East Timor (Portugal v. Australia), *ICJ Reports*, 30. junij 1995, 268.

Frontier Dispute; Burkina Faso/Republic of Mali, *ICJ Reports* 1986, str. 15, točka 20.

ICJ Reports, 1966, South West Africa ..., 34.

Western Sahara, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 1975.

General Comment 23, International Human Rights Instruments, 29 March 1996, 39.

**PERSPEKTIVE RAZISKOVANJA ETNIČNOSTI
IN MANJŠIN V 21. STOLETJU
(Sklepno predavanje na konferenci ob 80-letnici
Inštituta za narodnostna vprašanja)**

Autor v članku izpostavlja osnovne teme, ki bodo zelo verjetno zaznamovale raziskovanje etničnosti in manjšin v 21. stoletju. Raziskovalci te tematike bi morali odločno zavrnil vse teorije– zlasti postmodernistične, ki zanikajo akademsko veljavo in politično aktualnost etničnih in manjšinskih fenomenov. V nadaljevanju opozarja še na večdimenzionalno in kompleksno naravo tovrstnega raziskovanja, na omejitve instrumentalnega in redukcioniističnega pristopa, na posledice neenakomerne razporeditve moči, kar zadeva etnične skupine in manjšine, kakor tudi na posledice etničnega prestrukturiranja družb, ki mu botrujejo vedno bolj intenzivni procesi globalizacije. Opozarja tudi na potrebo po priznanju avtonomije države in etničnosti v vseh njenih specifičnostih, kakor tudi na pomanjkanje liberalnega obravnavanja etničnih vprašanj. Hkrati svari pred pretirano optimističnim pričakovanjem, da bo »narodna« in »manjšinska vprašanja« mogoče rešiti enkrat za vselej, zaključuje pa s trditvijo, da so relativno zadovoljive rešitve etničnih problemov mogoče le v družbah, ki vzdržujejo in podpirajo raznolikost, katere bistvena komponenta je prav etničnost.

Ključne besede: etničnost, manjšine, 21. stoletje, globalizacija

PERSPECTIVES ON THE RESEARCH OF ETHNICITY AND MINORITIES IN THE 21ST CENTURY

The author seeks to identify the main substantive research topics that will most probably define and inform the research agenda concerning ethnicity and minorities in the 21st century. Researchers in this area need to reject those views, primarily post-modernist ones, which deny the academic validity and political urgency of ethnic and minorities' phenomena. Further discussion focuses on the following issues: on the multi-dimensional and complex nature of research in this area, on the limits of instrumental and reductionist approaches, the influences of uneven distribution of power and influences as far as ethnic groups and minorities is concerned, the substantial implications for ethnic structuration of societies as they are caused by the emergent and accelerating processes of globalization, on the necessity to recognize the autonomy of the spheres of state and ethnicity alongside with their specific linkages, on deficiencies of the liberal understanding of ethnic issues, etc. The author warns before overoptimistic expectations that »national« or »minority questions« can be solved once and for all and thereby concludes with the assertion that relative and viable solutions in this area can be reached under condition that society further maintains and nurtures its diversity – ethnicity being one of its core constituents.

Keywords: ethnicity, minorities, 21st century, globalization

Jezik zmagovalca v ustih poraženca
je vedno jezik sužnja. (Tacit)

V zvezi z raziskovanjem etničnosti in manjšin verjetno ni nikogar med raziskovalci s teh področij, ki ne bi tema dvema družbenima pojavoma pripisoval tisto pomembno vlogo, ki si jo v resničnem življenju kot tudi družbenih vedah in humanistiki zaslužita. Seveda pa si ni treba delati nepotrebnih iluzij, da oba in druge z njima povezane družbene pojave na enak način razumejo tudi drugi, ki raziskujejo bodisi na tem področju ali pa se z njim ukvarjajo bolj ali manj marginalno, da ne rečem naključno. Prepričan sem, da ne obstaja kak dober razlog, da bi ignorirali ali da se ne bi konfrontirali z dosti razširjenimi negativnimi, če ne celo omalovažujočimi razumevanji etničnosti v akademskih in tudi bolj popularnih razpravljanih, ki vidijo v etničnosti in vsem tistim, kar je z njo povezano, v bistvu regresiven in retrograden pojav, za katerim se skrivajo izključno družbeno in politično konstruirani motivi, ki imajo prej opraviti s fikcijo kot pa z realnostjo.¹ Fokusiranje na etnične in druge kulturne razlike ni za tako diskurzivno redukcijo potemtakem nič drugega kot pripravljane in zlorabljanje etničnega kompleksa, ki naj bi služil kot uporabno sredstvo v rokah te ali one zainteresirane politične skupine. V bolj popularni inačici podobne degradacije in skeptičnega pogleda na etničnost pa se srečujemo še s poenostavljenim prepričanjem, da je etničnost že po svoji naravi destruktivna in kot taka kriva za vse tiste krvave konflikte vse do genocida, ki smo jim bili priča v svetu in nenazadnje tudi v naši neposredni bližini.

Negativna percepcija in z njo zanikanje legitimne prisotnosti etničnosti v vplivnih akademskih diskurzih in političnih krogih izhaja iz skrajno poenostavljene, lahko bi rekli manihejsko obarvane predstave o svetu razdeljenem na dobro in zlo: prvo zlo predstavljajo nacionalne države, torej državo-centričen svet, ki sprejema pravila vestfalsko urejenega sveta, in drugo zlo, ki ga poosebljajo v preteklost in v nostalgijo ozrte etnične skupine.² Samozadostne nacionalne države potemtakem predstavljajo in sestavljajo ljudi, ki težijo h koheziji, etnične skupine pa nasprotno, opirajoč se na samouničevalno logiko socialdarwinizma, do neskončnosti generirajo delitve, ki so same sebi namen.

Akademski pedigre tega razumevanja in absolutizacije države lahko najdemo sicer pri žlahtnem liberalnem mislecu Johnu Stuartu Millu, ki si ni mogel predstavljati, da bi lahko normalno živela in funkcionirala (nacionalna) država, v kateri bi

1 O tem problemu piše izčrpno in argumentirano Shapiro (2005).

2 V tem delu smo se lahko izčrpeje oprli na sintetično poročilo o raziskovalnih in analitičnih vidikih obravnavane problematike pri Mayu (2001).

sobivalo večje število etničnih oziroma nacionalnih subjektov. Danes bi se ta veliki mislec prav gotovo korigiral, ko bi naletel na podatek, da se lahko od vsega števila držav v svetu komajda 9 odstotkov od njih sklicuje na to, da ustreza njegovemu kriteriju, medtem ko je dobrih 90 odstotkov držav v resnici mnogo-nacionalnih ozir. mnogoetničnih. Mill je svojo tezo razvijal še naprej s tem, ko je uveljavljal prepričanje o kulturni hierarhiji med različnimi skupinami – danes bi te mogli razumeti kot »etnične manjšine«, ki bi se morale žrtvovati, se pravi asimilirati, na oltarju nacionalne države, kjer pa je praviloma mesto za eno samo in privilegirano »nacionalno« kulturo in en sam dejansko »državni« jezik.

V zvezi z nemiri velikih razsežnosti v letu 2005 v Franciji, se moremo spomniti podobnih tez francoskega nacionalista in zgodovinarja Julesa Micheleta o tem, da je francoska revolucija z žrtvovanjem vseh preostalih etničnih in nacionalnih skupin ustvarila francosko nacijo. O tem, da imajo veliki narodi nasploh veliko poslanstvo in da se ponašajo s pridevnikom »zgodovinski«, malim, »nezgodovinskim« narodom pa preostane kvečjemu to, da čakajo, da jih vzame s seboj naslednji vlak zgodovine, so se pozneje izrekli tudi takšni misleci kot so to bili Hegel, Marx in drugi. Da ne gre le za zgodovinsko preživete ideje, ki pa so žal vse prevečkrat našle dosledne izvajalce, se lahko prepričamo tudi danes, ko neoliberalni ozir. neokonservativni zagovorniki brutalne globalizacije dokazujejo, da se obeta konec ne le številnim etničnim skupinam v svetu, temveč tudi malim in srednje velikim narodom.³ Imamo srečo, da je globalizacija vendarle ambivalentni epohalni pojav, ki predstavlja za mnoge od njih priložnost, da vstopijo v svetovno zgodovino direktno in ne posredno preko glavnih mest zunaj njih, kakor se je to nenazadnje posrečilo tudi Slovencem.

Čeprav se v tem času sicer manj izrecno govori o prednostnih dominantnih etnij, kultur in tudi jezikov, tako kot smo to lahko razbrali iz že omenjenih klasičnih trditev, pa te sedaj domujejo v sociološko in filozofsko dosti bolj sofisticiranih razlagah. Pri tem imamo v mislih predvsem dosti vplivni paradigmi univerzalnega političnega državljanstva⁴ in izključujočega priznavanja (»recognition«) pravic posameznikov v nasprotju s kolektivnimi pravicami. Obe paradigmi dokaj enotno zavračata zahteve etničnih skupin za večjo družbeno vlogo in sploh njihovo manifestno prisotnost v družbenem življenju ter jih raje potiskata v izključno zasebno zadovoljevanje njihovih specifičnih potreb (to je od njihove identitete pa vse do jezika), ki se zdi njenim zagovornikom manj problematično kot pa njihovo avtonomno delovanje v širši mreži družbenega življenja.

3 S temi skrajnimi tezami se v svojih analizah vplivov globalizacije na nacionalno državo, nacionalizem in sploh pojav etničnosti v svojem delu najbolj prepričljivo spopada Smith (1995).

4 Več o dilemah in odgovorih nanje glej pri Hartiju in Murphiju (2005).

V podoben kontekst razumevanja etničnosti lahko uvrstimo nekatere postmodernistične razlage, ki tokrat namesto »Zgodovine« konfrontirajo etničnost z globalizacijo, ki da je usodno načela dosedanje in znane forme skupinske identifikacije in možnosti, da se te oprejo na politično mobilizacijo.⁵ Nemoč pred procesi globalizacije pa ne zadeva le etnične skupine, ki ne morejo računati na naklonjenost držav, v katerih živijo, temveč tudi same nacionalne države. Globalizacija je namreč »decentrirala« in »hibridizirala« dosedanjo prakso političnega podpiranja etnično obarvanih identitet, novo centralno vlogo v postmodernej politiki pa je dodelila kulturno nevtralnim lokalnim in spolno (*gender*) pogojenim identitetam, ki zaradi svoje univerzalne narave lažje zaživijo v kohabitaciji z nadnacionalnimi ali bolje globalnimi identitetami. Mnogi postmodernisti slepo verjamejo v odmiranje etničnega in nacionalnega potenciala, za katerega menijo, da se ga je mogoče tako enostavno znebiti kot ponošene obleke.

Zaenkrat se postmodernisti le še čudijo, ne da bi zmogli ponuditi prepričljivo razlago, kako je možno, da se njihove napovedi o odmiranju etničnosti v realnem življenju ne uresničujejo. To da je etničnost ne le preživela, temveč da je tudi okrepila svoj socialni in tudi politični pomen – o tem se lahko prepričamo, če samo prelistamo včerajšnje ali današnje časopise – dokazuje, da ima ta močne temelje v družbeni resničnosti in da ni le namišljena in kaj šele izmišljena. Označevanje etničnosti s pojavom, ki nasprotuje sodobni družbi je povsem zgrešena, kar je toliko bolj očitno, če priznamo – in priznati moramo – da je etničnost obstajala tudi že pred sodobno oziroma moderno družbo, natančneje povedano, tudi pred nacionalno državo, in da obstajajo dobri razlogi in empirično utemeljeni dokazi za to, da utegne preživeti tudi postmoderno družbo.

Ena izmed bolj produktivnih raziskovalnih strategij razumevanja in razlaganja etničnosti je prav gotovo povezana z razumevanjem tega pojava kot kompleksnega in večdimenzionalnega. V nadaljevanju bomo, opirajoč se na literaturo s tega področja, omenili nekaj tistih konstitutivnih razsežnosti etničnosti, ki dovoljujejo takšno bolj ali manj drzno zastavitev. Najprej omenimo njeno primordialnost, pri čemer mislimo, da se njena transepohalna narava nahaja v dejstvu, da je etničnost tako v predmodernem kot tudi v modernem in postmodernem svetu predstavljala najbolj relevantni vidik človekove narave in sploh medčloveških odnosov. O tem, da ljudje pripadajo konkretnim etničnim skupnostim in ne neki abstraktni družbi ne kaže izgubljeni besed. Seveda ne moremo ostati izključno pri primordialni razlagi etničnosti, ki sicer (o)bogati naše vedenje o distinktivnih skupinah v družbi, vendar nam ve le malo ali nič povedati o tem, kako do teh razlik pride v različnih zgodovinskih okoliščinah. Ta pristop, če ga razumemo preveč rigidno, tudi podce-

5 Za najnovejši poskus teoretični prizadevanj v tej smeri si je dobro pogledati deli Hedetofta in Hjorta (2002) ter Appaduraja (2006).

njuje dejstvo, da ljudje pripadajo različnim socialnim skupinam in da ni mogoče izključiti njihovih izbire, se pravi dejstva, da niso le pasivni člani določene etnične skupine, ki ji pripadajo, temveč tudi njihovi aktivni ustvarjalci, ki se spogledujejo še z drugimi etničnimi skupnostmi in njihovim repertoarjem identitet.

Naslednja relevantna razsežnost, ki določa etničnost, je situacijska (ali tudi kontekstualna). To je najbolj prepričljivo teoretsko elaboriral Fredrik Barth (1969) v svojem klasičnem delu z naslovom »Etnične skupine in njihove meje«, ki izhaja iz znamenite Webrove definicije etničnih skupin kot družbenih skupin. Te gojijo subjektivno prepričanje o svojem skupnem izvoru, ki se lahko ponašajo s kakšnimi skupnimi fizičnimi znaki ali običaji ter delijo skupni spomin na bodisi takšno ali drugačno obliko zgodovinske kolonizacije ali migracij. Težišče Webrove definicije je vsekakor v njihovem prepričanju o skupnem izvoru, medtem ko je Barth šel nekaj korakov dlje od nje s tem, ko je razširil razumevanje etničnosti na družbena razmerja in odnose v njej, brez katerih kulturni »cement« kot tak sam po sebi ne bi bil zadosten za njihovo reprodukcijo in preživetje. Etničnost je na ta način sestavljena iz kompleksnega veziva, ki obsega tako notranje odnose v etnični skupini, ustrezne procese ter zmožnost komunikativne deliberacije v njej, ki omogoča, da se skupina dokoplje do relevantnih odločitev za njeno kontinuirano življenje. Nekoliko strnjeno bi lahko rekli, da je za Bartha etnična skupina v bistvu prej proizvod procesov, ki se odvijajo znotraj skupine, kot pa neposrednega delovanja zunanjih silnic.

Iz povedanega je jasno, da je Barthovo razumevanje etničnosti podrejeno subjektivnemu skupnemu imenovalcu in da ni pozorno do njenega neposrednega okolja, to je do družbenih struktur, ki pa si jih vsekakor ni mogoče odmisлити, če hočemo dobro razumeti procese formiranja etnične identitete. Anthony Smith (2001) je imel zato nekaj odličnih razlogov, da je v zvezi z Barthom poudaril relevantnost tako notranjih kot tudi zunanjih procesov za obstojnost in nadaljnjo reprodukcijo etničnih skupin. Sociološki oznaki »mi« in »oni« potemtakem predstavljata dvosmerni proces in sta v bistvu locirani na točki ravnotežja, ki leži nekje vmes med »notranjimi« in »zunanjimi« procesi, ki zaznamujejo to vrsto družbenih skupin. Če so etnične kategorije določene predvsem po drugih in od zunaj, pa se etnične skupnosti definirajo same, in sicer tako z njihovimi imeni, značajem, notranjo kohezijo ter intenzivnostjo doživljanja medsebojne solidarnosti in konfiguracijo svoje meje.⁶

Etničnost je po drugi strani mogoče in treba razumeti, čeprav ne tudi opirajoč se na redukcionistične skrajnosti, v instrumentalnem pomenu. Pri tem, mislimo v prvi vrsti na to, da jih je mogoče razumeti kot specifične interesne skupine, ki

⁶ Repertoar teoretičnih strategij etničnosti je dobro predstavljen v več prispevkih v delu Guibernau in Hutchinson (2004).

uporabljajo svoje ali tiste družbene in politične resurse, ki so jim na razpolago, za doseganje njihovih posebnih interesov ozir. uresničevanje določenih ciljev. Kulturne posebnosti etničnih skupin potemtakem ne predstavljajo samo intelektualne kategorije, temveč tudi prepoznavne identitetne podlage, ki dajejo njihovim zahtevam legitimnost. Peter Worsley (1984) jih je v tem smislu upravičeno označil kot strategije ozir. orožja v vsakodnevnih pogajanjih in v boju za omejeno družbeno dobro, ki ga praviloma ni v izobilju. Instrumentalno razumevanje etničnosti seveda predpostavlja njeno fluidnost in prilagodljivost, ali če hočete tudi raztegljivost, ker se mora ta vedno znova odzivati na priložnosti in tveganja, ki jih prinaša okolje.

Ob tem moramo omeniti Hobsbawmovo in Rangerjevo (1983) »invencijo tradicije« na primeru Indije, kjer so v določenem času ustvarili »pan-indijsko« identiteto, ki je dotlej ni bilo. Moč invencije in sploh usposobljenosti zanjo pri izjemnih, recimo jim karizmatičnih posameznikih in etničnih skupinah, ne bi smeli podcenjevati, seveda pa tudi ne precenjevati. Ob tem pa si je treba zastaviti vprašanje o mejah teh invencij in tistega družbenega in političnega inženiringa, ki bodisi dekonstruira in potem ponovno konstruira etničnost oziroma raznih poskusov njihovega »namišljanja« ali »zamišljanja« (Benedict Anderson). Nič ne bo narobe, če ob vsem tem uporabimo nekaj skepse in da iz trditve kot je na primer tale, da »številni mladi ljudje hitro spremenijo svojo etnično identiteto, če lahko zaradi tega nekaj profitirajo«, ne delamo zavezujočih in sociološko preveč posplošenih sklepov.

Prav tako je potrebno tudi na tem področju ločevati med jabolkami in hruškami. Ne obstaja namreč neka simetrija ali linearno razumljeno razumevanje različnih identitet, od katerih so samo nekatere etnično obarvane, medtem ko lahko za druge rečemo, da so bodisi spolne (ženska), profesionalne (tehnik), socialne (delavec), generacijske (mladi, stari), trans-etnične (»kozmpolit«), itn. Gre seveda za zelo kompleksen in pluralni repertoar identitet, ki narekuje upoštevanje različnih kontekstov in pomenov, ki jih te prezentirajo. Enako moramo biti pozorni, da se tudi na ravni etničnosti zgodba o identiteti ne konča, da je treba upoštevati tudi tiste identitete, recimo jim sub-etnične, ki gledano na dolgi rok prav tako po logiki konvergence – gre natančneje rečeno za vplivanje in interakcije v več smereh – prispevajo k nastajanju skupne etnične identitete. Tu tudi ne smemo pozabiti, da procesi formiranja etničnih identitet zajemajo iz posode, v kateri ne gre le za »čisti« etnični material, temveč za neke vrste, če se lahko tako izrazim, »koprodukcijo«, v kateri so udeleženi še drugi relevantni agensi: razrednost ozir. stratifikacijski faktor, religija, spol in nenazadnje tudi sam jezik, ki ga je potrebno obravnavati kot avtonomni agens in ne zgolj kot pasivno pritiklino etničnosti kot take.

Čeprav se lahko danes strinjamo s tistimi avtorji, ki v času radikalne kompresije časa in prostora (globalizacije)⁷ ne vidijo več prostora za »etnični absolutizem«, pa to ne pomeni, da je treba etničnost iskati pri drugem skrajnem koncu – pri njeni skrajni relativizaciji. Tega zadnjega pristopa se, če nekoliko posplošujemo, čvrsto oprijemajo zagovorniki kulturne hibridizacije oziroma postmoderne politike identitete, ki načelno nasprotujejo univerzalizmu pa tradicionalizmu skupaj z tistimi razumevanji etničnosti in kulture, ki zagovarjajo, da imata ta dva pojava globoke korenine v preteklosti. Zagovorniki relativizirane koncepcije etničnosti so tej pripravljeni priznati le kontingenčni značaj in nesinhroničnost. Pri predstavnikih metodološkega individualizma, ki so privrženi teoriji racionalne izbire, ni etničnost razumljena nič drugače kot zgolj v funkciji individualne izbire, ki pa je tudi kot taka vedno podvržena stalnim spremembam in spreminjanju, ker so se pač posamezniki prisiljeni odzivati na zahteve okolja. Ne le etnična razmerja in odnosi, temveč ves kompleks družbenih razmerij je po njihovem podrejen tržnim zakonitostim, pri čemer ostaja posameznikom le ta možnost, da se odločajo na podlagi presoje stroškov in koristi, ki jih utegne neka odločitev navreči. Tudi v primeru te teorije imamo opraviti s skrajno redukcionističnim razumevanjem etničnosti, pri katerem štejeta le ekonomija in še ta zožena izključno na funkcioniranje trga.

Tistega, česar ta teorija ne more dobro prikriti je dejstvo, da so različne izbire, pred katerimi stojijo tako večinske kot manjšinske etnične skupine, določene z neenakomerno porazdelitvijo družbene in politične moči v vsakokratni družbi. To dejstvo pa je vsekakor potrebno upoštevati in ga raztegniti tudi na samo etnično skupino, v kateri se prav tako srečujemo z razlikami v količini in kvaliteti moči, s katerima razpolagajo različni posamezniki ali skupine. Pri tem je potrebno etnične skupine razlikovati od običajnih ali druge vrste interesnih skupin, ker prve pretežno mobilizirajo dovolj široko razumljene kulturne resurse kot so to simboli, jezik, sorodstvene vezi in zgodovinski spomin.

Vse te specifične družbene kode so bolj kot na »dosežke« (achievement) povezana z atributom »pripadnosti« (belonging)⁸ in kot take ne oblikujejo le političnega delovanja, temveč zagotavljajo gradivo tudi za etnično identiteto in skozi artikulacijo pomenov (meaning) tudi za njeno permanentno utemeljevanje navzven – v širšo družbo. Priča smo torej realnemu delovanju etničnih skupnosti in delovanju, ki je usmerjeno na družbo. Če po eni strani nekateri teoretiki razglašajo etničnost za »invencijo«, ki jo je treba po drugi strani »decentrirati«, ostajajo nemočni pred razlago, zakaj to še vedno potrebuje ali se z njo identificira tolikšno število ljudi

7 Pri definiciji globalizacije in njenih učinkov na družbene pojave smo se oprli na Helda in Archibugija (2003).

8 Referenčno delo v tej zvezi je nedvomno napisala Chroucherjeva (2004).

in odkod potem sploh pojavi, ki jih ni poznala le pretekla zgodovina, temveč se iz dneva v dan odvijajo tudi danes in pred našimi očmi – kot je to genocid ozir. etnično čiščenje? Kdo in katere kolektivitete igrajo pri tem vlogo žrtve?

Iz doslej povedanega lahko povzamemo, da je etničnost preveč centralna in kot taka važna kategorija družbenega življenja, ki ni le oblikovana po njej, temveč ga tudi sama konstitutira. Brez nje in v prvi vrsti jezika, bi ostalo le malo od tistih parametrov, ki opredeljujejo tako družbeno delovanje kot tudi samo strukturo družbe. Izziv, pred katerim danes stojijo ozir. stojimo raziskovalci etničnosti je, če se sklicujemo na Pierra Bourdieuja (1990), kako ulti iz kvazi-analitične kletke strukturalnega objektivizma ne da bi pri tem zdrsnili v čisti subjektivizem. Ena od bržčas privlačnih možnosti, ki jo ta pisec predlaga, je ta, da etničnost razumemo v pomenu »habitusa«, se pravi kot nečesa, čemur je lastno, da kontinuirano proizvaja neskončno možno število praks, ki jih vseh še zdaleč ni mogoče predvideti, medtem ko je etnična pluralnost nekaj, kar je kolikor toliko transparentno. Takšno razumevanje etničnosti vključuje njeno subjektivno in objektivno razsežnost: prva odpira posameznikom tisti manevrski prostor svobode, ki jim omogoča aktivno razmerje do nje, in druga, ki upošteva vidik socializacije – pač preprosto dejstvo, da se posamezniki z rojstvom ne znajdejo v sociološkem vakuumu, ki ne bi na njih pustil nobenega pečata. Na ta način je mogoče ohraniti realnost in potencialnost strateških izbir za oba igralca v zgodovinskem in sociološkem prostoru, in sicer tako za etnične skupine ozir. etničnost kot tudi za posameznike.

Vendar ni lahko biti ali ostati optimist na tem področju. Vzemimo samo primer usode jezikov v aktualnih procesih radikalne globalizacije, ko se zastavlja vprašanje, koliko časa še sploh preostaja človeštvu, da zavaruje njihov obstoj in kaj šele njihov nadaljnji razvoj, ki je prav tako pogoj njihovega preživetja. Krauss (1992) in Grimes (1996) na podlagi današnjih trendov napovedujeta, da bo do konca 21. stoletja izumrlo od 20 do 50 odstotkov od skupnega števila 6000 jezikov na svetu (!).⁹ O izumrtju kakega jezika običajno govorimo, ko umre njegov zadnji govorec, vendar moramo biti sociološko bolj natančni: z jezikom je konec, ko ga preneha govoriti prepoznavna *skupnost* govorcev. Do zatona ozir. jezikovne smrti prihaja v dvojezičnih in večjezičnih družbah, v katerih »jezik večine« (tudi »večinski jezik«), za katerim stoji večja politična moč, z njo povezani privilegiji in družbeni prestiž, začena zasedati prostor in funkcije, ki so bile do tedaj na voljo »manjšinskemu« jeziku.

Kot navaja May (2001) začnejo govorniki v takem družbenem kontekstu postopoma in čedalje bolj pogosto prevzemati »večinski« jezik. Ne gre seveda za preskok, ki bi se odvil preko noči, temveč v nekaj zaporednih fazah. V prvi fazi, ki

⁹ Krauss (1992) trdi, da utegne na dolgi rok preživeti komajda 5 odstotkov od sedaj obstoječih jezikov, se pravi okoli 300.

se ponavadi sproži s poučevanjem »večinskega« jezika v šolah, imamo opraviti z naraščajočimi pritiski na govorce »manjšinskega« jezika, da govorijo »večinski« jezik – to stanje sociolingvistika opisuje s stanjem »diglosije«. V drugi fazi se srečujemo s stanjem »bilingualizma«, v katerem se sicer bolj ali manj pogosto uporabljata oba jezika, vendar se postopoma vendarle zmanjšuje število govorcev »manjšinskega« jezika. Ta upad je najbolj viden med mladimi ljudmi. V tretji in zadnji fazi, ki se običajno zaključi v dveh ali treh generacijah, »večinski« jezik dokončno zamenja »manjšinskega«. Tega se sicer še ohranja v »spominu« ozir. arhivih etnoloških znanstvenih ustanov in med redkimi posameznimi govorcji, vendar je že izginil kot aktivni jezik iz osrednjih družbenih sfer komuniciranja (politika, znanost, šolstvo, kultura in druge). Gre za podobne procese, ki spominjajo ozir. niso dosti drugačni od izumiranja živalskih in rastlinskih vrst na tem planetu. Za razliko od bolj agresivnih in plenilskih vrst v živalskem svetu, v svetu jezikov in kultur take vloge prevzemajo tako ali drugače privilegirane »sodobne kulture«, ki se lahko danes pri tem opirajo na dosti bolj razvite (informacijske) tehnologije kot pa je bil to primer v dosedanji zgodovini.

Naslednji izziv, kateremu pa bi rad namenil nekaj besed, se nanaša na prav tako pomembno vprašanje – v tem svetu vse prevečkrat tudi problemu – in sicer manjšinam.¹⁰ Že na začetku sem omenil v bistvu državo-centrično mednarodno ureditev, ki kot taka ni naklonjena tistim subjektom, ki ne uživajo zaščite države. Številni etnični subjekti, med njimi v prvi vrsti nacionalne manjšine, imajo z državami slabe izkušnje, ki so jim prej sovražno naklonjene ali njihova krušna mati kot pa prijazni partnerji. Račun, v katerem bi se izšla nacionalnost (*nationality*) in državljanstvo se danes marsikje v svetu enostavno ne izide. Opraviti imamo z zelo široko pahljačo različnih manjšin: od tistih, ki uživajo kolikor toliko solidno zaščito, do tistih, ki so praktično »nevidne« ali pa so, zahvaljujoč se logiki socialdarwinizma, prepuščene tihi asimilaciji ali – z drugačnimi in bolj črnohumornimi besedami – »umiranju na obroke«.

Z ugotovitvijo, da narod in država nista ista stvar, se je, kot je znano, ukvarjal že sociološki klasik Max Weber. Anthony Smith pa je dosti pozneje in sicer na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja moral priznati, da celo v Evropi, ki je še najbolj blizu idealu nacionalne države (*nation-state*), stanje še zdaleč ni idealno: ob 73 narodih smo imeli samo 24 držav. Nacionalna država pomeni zato zlorabo imena. V naslovu daje namreč vedeti, da gre za etnično ekskluzivno in kulturno homogeno družbo, na katero pa v resničnem svetu naletimo le izjemoma. Nekateri etničnim ozir. nacionalnim manjšinam naklonjeni avtorji zato z dobrimi razlogi vse tiste etnične subjekte, ki se iz različnih zgodovinskih razlogov

¹⁰ Za najnovejšo referenčno delo o manjšinah z vidika različnosti in njene sociološke relevantnosti za skupnost ozir. družbo glej Jackson-Preece (2005).

niso mogli ali morebiti tudi hoteli dokopati do svoje države, poimenujejo z bodisi »narodi brez države« ali tudi s proto-narodi ozir. proto-nacijami.¹¹

V mednarodni literaturi s tega področja se v tej zvezi odpirajo številna nova vprašanja in predlogi, ki so prav gotovo zanimivi tudi za identične ali vsaj sorodne probleme v Sloveniji. Pri tem mislim na predloge, da je potrebno vpeljati razlikovanje med nacionalnimi manjšinami na eni strani in etničnimi, kulturnimi in drugimi socialnimi skupinami na drugi strani. Kriteriji na podlagi katerih bi temeljila ta razlikovanja zaenkrat še niso poenoteni in je sploh vprašanje, če je mogoče na kaj takega računati v prihodnosti. Pri tem je težko dosežati objektivnost, ki jo je težko doseči ne le v svetu politike, kjer o tem odločajo razmerja moči, temveč, kot se tega tudi dobro zaveda večina raziskovalcev teh problemov, v humanističnih in družbenih znanostih.

Med najbolj odločnimi zagovorniki omenjenih razlikovanj omenimo Willa Kymlicko (1995). Kymlicka definira nacionalno manjšino kot »distinktivne in potencialno samoupravne skupine, ki živijo v večji državi«, medtem ko med etnične manjšine prišteva »imigrante, ki so zapustili svojo nacionalno skupnost in se naselili v drugi družbi«. Tako kot to velja za prve, lahko po Kymlicki tudi etnične manjšine ohranjajo in negujejo svoje kulturne in lingvistične identitete, vendar to prvenstveno z namenom, da prispevajo k bogatenju skupne nacionalne kulture v državi in ne na način, da bi ta ustvarjala ločeno in povsem svojo »avtonomno« družbeno bit. Avtor ne postavlja v ospredje politične mobilizacije etničnih manjšin, temveč interes teh, da vzpostavijo v okvirih obstoječe nacionalne države znosnejše, normalne in enakopravnejše možnosti njihovega življenja v skupni državi - končni cilj je po njegovem pri tem uveljavitev multikulturnega državljanstva, ki bi v praksi pomenilo, da bi imele etnične skupine enakopravne možnosti za avtonomno predstavljanje v politični in sploh v širši družbi. Seveda bi bilo te ne le možno, temveč tudi potrebno nadzorovati s pomočjo ustreznih nadnacionalnih mehanizmov.

V skrajnem primeru pa, ko bi jim bile te možnosti odvzete, pa bi se lahko sklicevale na pravico do samoodločbe. V Ustanovni listini OZN iz leta 1945 je v resnici zapisano, da imajo vsa ljudstva (*people*) to pravico, pri čemer pa v OZN niso nikoli definirali, kaj je mogoče razumeti pod pojmom »ljudstva«. Ob tem se moramo spomniti, da so v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah iz leta 1948 dobesedno izbrisane vse tiste reference, ki so se nanašale na pravice etničnih in nacionalnih manjšin in do katerih se je dokopala Liga narodov po 1. svetovni vojni. Omenjeni izbris je povezan, kot je znano, z nacističnimi zlorabami nemških

11 S tem problemom ozir. problemov »narodov brez države« se je največ ukvarjala Guibernau (1999).

manjšin v posameznih evropskih državah oz. z njihovo instrumentalizacijo pri sproženju 2. svetovne vojne.

Teh dejstev sedaj ne omenjamo zaradi kakšnih izključno zgodovinskih razlogov, temveč predvsem zaradi dejstva, da te sence preteklosti tudi danes v različnih geopolitičnih krogih in v kabinetih evropskih vlad, kot smo se lahko prepričali v zvezi z dogajanjem v naši nekdanji širši domovini, informirajo ali bolje determinirajo odločitve teh igralcev. Ob tem se mi zdi nujno opozoriti na kompleksnost varovanja tistega, kar običajno razumemo pod (etnično) manjšino: na eni strani je lahko njen »naravni sovražnik« neka konkretna država, na drugi strani pa ne bi smeli zamižati tudi pred drugo realnostjo omejevanja individualnih pravic in svoboščin, do katerih lahko pride pod pretvezo ohranjanja »skupinske solidarnosti« znotraj same etnične manjšine. Do teh omejevanj seveda ne prihaja le v patriarhalnih ali teokratskih skupnostih, temveč smo jim v bolj rafinirani obliki priča tudi v skupnostih, ki se sicer razglašajo za sodobne. Zato so vsi tisti predlogi, ki gredo v smeri razlikovanja »internih omejevanj ali kratenja pravic« in »zunanjega varovanja« več kot dobrodošli. Za raziskovalce na teh področjih pa priložnost, da se v konkretnih (slovenskih) okoliščinah soočimo s tem relativno novim izzivom.

Poleg že omenjenih zgodovinskih senc pa je treba omeniti tudi zadržke, ki jih v zvezi z varovanjem etničnih manjšin izražajo posamezni liberalni misleci, da politikov ne omenjamo. Gre za še vedno dosti razprostranjeno razumevanje, da so manjšinske pravice nekompatibilne s prizadevanji za ohranjanje miru in stabilnosti tako na ravni nacionalne države kot tudi na ravni mednarodne skupnosti. Jezik razumevanja specifične narave manjšinskih pravic je še vedno zelo šibek in ga običajno premaga prakticiranje majoritetnega odločanja na ravni nacionalne države. Lahko bi rekli, da se torej kot rešitev ponuja »problem«, ki je skregan s pluralistično naravo sodobnih družb in pomeni tudi popačeno razumevanje demokracije. V tem smislu je stopnja demokracije, ki jo neka država premore v odnosu do svojih manjšin, naj si bodo te etnične, socialne ali kakšne druge, dober pokazatelj, s kakšno kvaliteto demokracije imamo v resnici opraviti.

Po logiki sintagme, katere avtor je Karl Popper, bi se lahko vprašali, kdo so v resnici »sovražniki« tokrat ne odprte družbe, čeprav tudi, temveč »sovražniki« etničnih manjšin? Nekateri, ki se uvrščajo v krog bolj ali manj eksplicitnega zagovarjanja homogene in od tujih elementov »očiščene« ali »prečiščene« nacionalne družbe smo že omenili. Vendar prihaja nevarnost občasno tudi od tistih, ki zagovarjajo imperativ etničnih manjšin za ohranjanje njihove kulturne »čistosti«, torej kulturnega purizma. Tu je treba jasno in naravnost povedati, da gre pri tem prej do etničnih manjšin škodljive strategije kot pa za razumno taktiko njihovega varovanja. Bolj avtentična, in mislim, da ta tudi prevladuje, je tista drža manjšinskih akterjev, ki pravico do ohranjanja distinktivne etnične skupnosti povezujejo s potrebo po njenem nadaljnjem kulturnem, identitetnem in tudi jezikovnem

razvoju. Privilegij kreativnega črpanja iz univerzalnih in kozmopolitskih izvirov ne pripada le nacionalnim državam, temveč se lahko in morajo iz njih neposredno napajati tudi etnične skupine.

Prej kot pravilo kot pa izjema so (etnične) manjšine »politični outsiderji« (Jennifer Jackson-Preece 2005), ki preizkušajo veljavne norme politične legitimnosti. Tako kot »nacionalno vprašanje«, je tudi »manjšinsko vprašanje« permanentni spremljevalec zgodovine in so nerealna pričakovanja, da bo nekoč za stalno pospravljeno z dnevnega reda življenja družb. Ta problem, ki ga je treba seveda obravnavati resno in odgovorno, pa ne zadeva le posameznih družb in ga ne kaže obravnavati kot vprašanje njihove »notranje politike«, temveč se razteza tudi na področje dosti širše mednarodne politike. Problema se je mogoče lotevati na dva, vendar ne enako produktivna načina: prvi je povezan z vsiljevanjem konformnega vzorca družbenega življenja, ki je značilen za etnično izključujoče nacionalne države, medtem ko temelji drugi na priznavanju različnosti. Ni posebej težko ugotoviti, da se lahko lotijo uspešnega reševanja manjšinskih vprašanj le družbe, ki se opirajo drugi omenjeni model, ki izhaja iz premise različnosti.

Jackson-Preeceva prepoznava uveljavljanje konformnega modela v naslednjih štirih praksah »reševanja« manjšinskega vprašanja: v diskriminaciji, asimilaciji, preganjanju (persekuciji) in separatizmu. Vse omenjene modalitete »reševanja« manjšinskega vprašanja izhajajo iz prakticiranja politične doktrine, ki razume priznavanje različnosti v družbi kot de facto grožnjo prevladujočemu in v najvišjem normativnem aktu (v ustavi) zapisanemu načelu legitimnosti. Z odpravljanjem različnosti v družbi se na ta način bodisi posredno bodisi neposredno (raz)rešuje manjšinsko vprašanje.

Diskriminacija pomeni v praksi zanik(ov)anje enakih možnosti tistim manjšinam, ki odstopajo od prevladujočega (vsiljenega) večinskega modela zamišljene družbene skupnosti. Pri asimilaciji imamo opraviti s ciljem vsrkanja (absorpcije) pripadnikov manjšine v večinsko družbo. Manjšina je na ta način prikrajšana za javno izkazovanje tistega, kar jo razlikuje od večinske družbe ozir. za dokazovanje obstoja različnosti v družbi. Preganjanje manjšin(e) obsega aktivnosti, ki vsebujejo različne stopnje uporabe nasilja, ki lahko prihaja bodisi s strani predstavnikov politične skupnosti ali pa tudi iz različnih frakcij civilne družbe. Kot zadnjega omenimo še separatizem, ki predstavlja najbolj neposredno sredstvo prakticiranja konformnosti. Oblike preko katerih ga lahko prepoznamo so na moč različne in obsegajo: dodelitev statusa, ki manjšino loči od večine (milet v otomanski državi); premestitev manjšine na administrativno določen teritorij (geto); fizična likvidacija manjšine (genocid).

Na drugi strani obstaja ali pa se marsikje šele prebija na površje alternativna strategija reševanja manjšinskega vprašanja, ki se opira na ohranjanje različnosti v družbi. Namesto razumevanja različnosti kot patološkega pojava, ki kliče h »kirur-

škemu« posegu, se na obstoj manjšin gleda kot na normalno in povsem človeško težnjo po povezovanju med ljudmi, ki delijo skupne vrednote in interese. Jackson-Precocova prepoznava takšne pozitivne težnje v posebnih jamstvih za različne manjšine z namenom, da se prepreči politična nestabilnost v okviru posameznih držav, vendar posledično tudi v širši mednarodni skupnosti. Gre seveda za novejši politični razvoj, ki močno nadgrajuje prva bolj osamljena prizadevanja v 17. stoletju, ko so prosvetljeni suvereni dali prva jamstva verskim manjšinam ali v času med obema svetovnjima vojnoma v minulem stoletju, ko je Liga narodov prvič v svoj sistem manjšinskih jamstev poleg verskih vključila tudi pravice za lingvistične in druge skupine.

Pravi razcvet so manjšinske pravice doživele šele po letu 1989.¹² V tem času se je v svetu (mednarodne) politike močno zasedrila doktrina, da je priznavanje in ohranjanje različnosti primernejšo načelo za reševanje manjšinskega vprašanja kot pa vsiljevanje konformnosti. Pri tem ni šlo izključno za razloge političnega oportunitizma, se pravi predvsem z vidika zagotavljanja politične stabilnosti, temveč tudi iz na ta način izraženega spoštovanja do manjšin samih. To je imelo za posledico povečevanje korpusa manjšinskih pravic, ki se nanašajo na (za)varovanje identitete, kulture, jezika, enakosti, participacije in tudi pozitivne premike v prid določene stopnje manjšinske samouprave. Navkljub tem obetavnim procesom pa se je treba zavarovati pred pretiranim optimizmom in nerealnimi pričakovanji, da lahko naraščanje manjšinskih pravic samo po sebi pripelje do dokončne rešitve »manjšinskega vprašanja« ali sploh vseh nasprotij, ki jih generira razmerje med realno obstoječo različnostjo in družbo ozir. skupnostjo.

Naj bo število manjšinskih pravic še tako obsežno, pa to še ne pomeni, da so vsi manjšinski problemi enostavno rešljivi. Pri (raz)reševanju vprašanj, ki se nanašajo na vrednote, se ne moremo opreti na eksaktne matematične izračune, sploh pa ne moremo natančno določiti »specifične teže« posameznik vrednot, ki jih določata različna in neenakomerna porazdelitev moči pri njihovih subjektih. To seveda ne pomeni, da se je treba zateči na pomoč h kulturnemu in moralnemu relativizmu, ki utegneta probleme le še dodatno zaplesti in narediti nerešljive. Edino razumno rešitev je mogoče videti v normativnem pluralizmu, ki nalaga pripadnikom neke kulturne skupnosti, da obravnavajo kot enakovredne vrednote pripadnikom druge kulture. Zaprt in izključujoči se svet izoliranih vrednostnih svetov posameznih manjšinskih skupnosti je kvečjemu recept za stopnjevanje konfliktov, kjer ni na vidiku nobenih rešitev ali modelov demokratične deliberacije, ki bi lahko vzpostavili kolikor toliko razumno medkulturno sožitje.

¹² Gre za širši kontekst v sklopu »tretjega vala demokratizacije«, o katerem lahko več zvmemo pri Huntingtonu (1991) in pri Rizmanu (2006).

Obravnavanje pravic manjšin ali manjšinskih pravic si zasluži posebno pozornost. Po sprejetju Splošne deklaracije o človekovih pravicah v OZN leta 1948 lahko manjšinske pravice brez slehernega dvoma uvrstimo med človekove pravice. Gre pa seveda, kot ugotavlja Michael Freeman (2002), za dosti obsežno in zapleteno razmerje med dvema vrstama pravic. Države so še vedno zelo občutljive, če se zunanji svet kritično odziva na kršenje pravic manjšin na njihovem ozemlju. Pri tem se ene držijo bolj ali manj rigidnega pravila, da pri njih manjšin praktično ni (Grčija, Turčija) ali pa take pravice priznavajo le posameznikom, ki so pripadniki različnih manjšin (Francija). Državam gre na roko, da so problemi manjšin večplastni in različni od države do države, kar jim omogoča oportunistično sklicevanje na to, da je v posameznik primerih težko, če že ne nemogoče, pri njih uporabiti univerzalna pravila ozir. rešitve. Res je tudi, kot smo že nakazali, da se danes prevladujoča liberalna teorija demokracije ni v prvi vrsti, če sploh, ukvarjala s problemi reševanja problemov kulturnih manjšin. Pri Jean-Jacques Rousseauju smo lahko pri njegovem utemeljevanju »splošne volje« nič kolikokrat naleteli na trditev, da se ji morajo ukloniti vsakršne kolektivne razlike v družbi, kar seveda vključuje tudi kulturne razlike. Prav tako ni mogoče v Lockovi liberalni teoriji zaslediti kakšne prepričljive in še manj dosledne koncepcije o kulturnih/etničnih manjšinah, ker se mu je zdelo samoumevno, da mora država v prvi vrsti varovati naravne pravice posameznikov. Demokracija v smislu suverenosti »ljudstva« je imela v tem pogledu prednost pred katerimi koli manjšinskimi interesi.

Šele dosti pozneje so se nekatere najbolj razvite liberalno-demokratske države (tu bržčas izstopa Kanada) uspele posvetiti reševanju manjšinskih problemov v navezavi na kršenje človekovih pravic. Prejšnji rigidni mono-kulturni model demokracije je odstopil mesto »multikulturalizmu«,¹³ ki je revidiral prejšnjo praktično zamolčano razumevanje razmerja med politiko in kulturo ter večino in manjšino. Ta premik je bil posledica novega razumevanja, da kulturne (etnične) skupnosti prispevajo k kakovostnemu (dobremu) življenju posameznikov, pri čemer pa ne sme biti okrnjena pravica posameznikov do avtonomije, ki jim zagotavlja tiste izbire (odločanje), ki so za njih najbolj optimalne. Neenakomerna porazdelitev moči je namreč značilna tudi za te skupnosti, kar pomeni, da so te potencialno zatiralske. Prav tako pa aktualna liberalno demokratska politika kljub dosežkom še vedno podcenjuje neenakosti med (etničnimi) kulturami, ki so se vzpostavile v minulem zgodovinskem razvoju. Vseeno pa moramo tudi na tem in še posebej na tem področju ostati realisti: kljub omenjenim pozitivnim premikom ostajajo (etnične) so manjšine še vedno in prevečkrat prepuščene odločanju, ki je privilegij vsakokratne večine.

13 Pri tem se delno opiramo na teoretične razlage multikulturalizma pri Kymlicki (1995) in v nekaterih njegovih drugih delih, ki se ukvarjajo s to temo.

Če razumemo tudi človekove pravice kot normativni korpus, potem jih čaka na področju uveljavljanja manjšinskih pravic še veliko izzivov in vztrajnega dela. Glavna (zgodovinska) naloga čaka v tem pogledu obstoječe in tudi na novo poročene nacionalne države, ki bi morale postati bolj inkluzivne in dati več priložnosti svojim notranjim pluralnim sestavinam. V tej zvezi se največkrat omenja potreba po večji politični demokraciji, vendar je ta sama po sebi nezadostna in nepopolna, če, kot o tem piše Joshua Fishman (1995) istočasno ne vključuje tudi večje stopnje etnokulturne in etnolingvistične demokracije.

Globalizacija je v zadnjih dveh desetletjih dramatično intervenirala in tudi transformirala mednarodni kontekst, v katerem je nacionalna država v marsičem izgubila dotedanji monopol tako v notranji kot tudi zunanji politiki. V tej zvezi srečamo v družboslovni literaturi s tega področja najrazličnejše in med seboj si tudi nasprotujoče napovedi. Nekateri izmed njih napovedujejo konec nacionalni državi, medtem ko druge nizajo argumente v prid tezi, da se njihova vloga na nekaterih področjih celo krepi in da smo celo priča nenehnemu povečevanju in ne zmanjševanju števila nacionalnih držav v sodobnem svetu.¹⁴ Seveda pa si moramo ob tem zastaviti nujno vprašanje ali je usoda etničnosti v resnici v direktni vzročni zvezi s takšno ali drugačno usodo nacionalne države. Mednarodno uveljavljeni raziskovalec s tega področja Anthony Smith (1995) je prepričan, da je etničnost globoko zakoreninjena človeška potreba in kot taka tudi relativno avtonomen pojav od države. O tem, da bi jo mogla zamenjati kakšna globalna identiteta, ki bi transcendirala partikularne (nacionalne) identitete, je mogoče govoriti le kot o bržčas nikoli uresničljivi utopiji. Repertoar povezovalnih identitet, ki se ponujajo v času globalizacije, je sicer dosti širok (tržni fundamentalizem, globalni Islam, kozmopolitizem, evropejstvo in druge), vendar je težko pričakovati, da bi lahko zamenjal obstoječe in skozi stoletja nastajajoče in razvijajoče se etnično pogojene identitete.

Res pa je, da procesi globalizacije ne pustijo etničnih ozir. nacionalnih identitet nedotaknjenih. Te so sedaj glede na intenzivno kompresijo časa in prostora, ki jo omogoča informacijska revolucija, pred nenehnimi izzivi redefiniranja in bolj pluralnega, če že ne bolj kompleksnega konstituiranja etnične zavesti (Guibernau in Hutchinson 2001). Globalizacija je prav tako radikalno transformirala način, kako se oblikujejo in generirajo informacije, vrednote in na koncu koncev tudi same identitete. Temu dejstvu so se prilagodile tudi nacionalne države, kar je mogoče videti po njihovem spremenjenem, manj instrumentalnem in bolj dolgoročno gledanem, obravnavanju nacionalnih in etničnih manjšin. Na globalizacijo se morata potemtakem produktivno odzivati tako »državni nacionalizem« kot tudi (manjšinske) »etnične identitete«. Očitna asimetrija, kar zadeva njuno neenako-

14 O tem sem obširneje pisal na drugem mestu (Rizman 2001).

merno adaptiranje in tudi redefiniranje obeh področij v zvezi z globalizacijo, bi lahko imelo za posledico njuno radikalizacijo in bi na ta način k že obstoječim žariščem konfliktov med njima odprlo še nova. Pri tem bo igralo nepogrešljivo vlogo dosledno upoštevanje in nadaljnje razvijanje demokratičnih praks in deliberacij, ki bodo onemogočale konfliktno vzpostavljanje hierahičnih razmerij med »državnim« in »etničnim« področjem. Zavedati se moramo, da se pri teh vprašanjih gibljemo na povsem novem terenu raziskovanja etničnega pojava, ki zahteva od današnjih generacij raziskovalcev prav tako novo in drzno sociološko imaginacijo ter njej prilagajajoče se analitične postopke.

Naj na koncu še enkrat poudarimo relevantnost aktualnih procesov globalizacije – se pravi dejstvo, ki ne zadeva samo nacionalnih držav kot takih, temveč tudi etnične in druge skupnosti. Nočem ustvarjati kakšnih apokaliptičnih razpoloženj, vendar »zvoni« globalizacija tako nacionalnim državam kot etničnim manjšinam, čeprav na različne načine. »Zvoni« seveda v smislu pozitivnih priložnosti pa tudi groženj, naslovljenih na oba izpostavljena družbena pojava. Če je to skupna priložnost ali pa tudi skupna nevarnost za njiju, bi si drznil izraziti upanje, da to pomeni morda novo zgodovinsko priložnost za ustvarjanje prijaznejše kohabitacije med njima, kot je bil to primer doslej. Verjamem, da je tudi to dejstvo mogoče razumeti kot priložnost za raziskovalce in ustanovo, ki so se v teh prehojenih osemdesetih letih znali in uspeli – to je treba priznati – konfrontirati z dosti bolj agresivnimi in posledično težjimi profesionalnimi izzivi.

LITERATURA

- APPADURAI, Arjun (2006): *Fear of Small Numbers – An Essay on the Geography of Anger*. Durham in London: Duke University Press.
- BARTH, Fredrik (ur., 1969): *Ethnic Groups and Boundaries*. Boston: Little Brown and Co.
- BEINER, Ronald (ed., 1999): *Theorizing Nationalism*. Albany: New York University Press.
- BOURDIEU, Pierre (1990): *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.
- CROUCHER, Sheila (2004): *Globalization and Belonging – The Politics of Identity in a Changing World*. Lanham, Boulder, New York, Toronto in Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- DAY, Graham in Andrew Thompson (2004): *Theorizing Nationalism*. Hampshire in New York: Palgrave MacMillan.
- FISHMAN, Joshua (1991): »On the Limits of Ethnolinguistic Democracy«. V: T. Skutnabb-Kangas in R. Phillipson (ured.): *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- FREEMAN, Michael (2002): *Human Rights – An Interdisciplinary Approach*. Cambridge: Polity.
- GANS, Chaim (2003): *The Limits of Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GREENFELD, Liah (2006): *Nationalism and the Mind – Essays on Modern Culture*. Oxford: Oneworld Publications.
- GRIMES, B. (ur., 1996): *Ethnologue: Languages of the World*. Dallas: TX, SIL.
- GUIBERNAU, Monserrat (1999): *Nations without States*. Cambridge: Polity Press.
- GUIBERNAU, Montserrat in John Hutchinson (ured., 2004): *History and National Destiny: Ethnosymbolism and its Critics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- HARTY, Slobhán in Michael Murphy (2005): *In Defence of Multinational Citizenship*. Cardiff: University of Wales Press.
- HASTINGS, Adrian (1997): *The Construction of Nationhood – Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HECHTER, Michael (2000): *Containing Nationalism*. Oxford in New York: Oxford University Press.

- HEDETOFT, Ulf in Mette Hjort (ured., 2002): *The Postnational Self – Belonging and Identity*. Minneapolis in London: University of Minnesota Press.
- HELD, David in Mathias Koenig-Archibugi (ured., 2003): *Taming Globalization: Frontiers of Governance*. Cambridge: Polity.
- HOBSBAWM, Eric in Terence Ranger (ured., 1983): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HUNTINGTON, Samuel (1991): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- HUTCHINSON, John (1994): *Modern Nationalism*. London: Fontana Press.
- HUTCHINSON, John in Anthony Smith (ured., 1994): *Nationalism*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- HUTCHINSON, John (2005): *Nations as Zones of Conflict*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- JACKSON PREECE, Jennifer (2005): *Minority Rights – Between Diversity and Community*. Cambridge: Polity.
- KRAUSS, M. (1992): *The World's Languages in Crisis*. *Language* 68, 4–10.
- KYMLICKA, Will (ured., 1995): *The Rights of Minority Cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- LAWRENCE, Paul (2005): *Nationalism: History and Theory*. Edinburgh: Pearson Education Limited.
- MAY, Stephen (2001): *Language and Minority Rights – Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. Edinburgh: Pearson Education Limited.
- MAY, Stephen, Tariq Modood in Judith Squires (ured., 2004): *Ethnicity, Nationalism and Minority Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ÖZKIRIMLI, Umut (2000): *Theories of Nationalism – A Critical Introduction*. Hampshire in New York: Palgrave.
- PURI, Jyoti (2004): *Encountering Nationalism*. Malden, MA.: Blackwell Publishing.
- RIZMAN, Rudi (2001): »Nacionalna država v času globalizacije«. V: Drago Zajc (ur.): *Slovenska država ob deseti obletnici*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, str. 17–35.
- RIZMAN, Rudolf Martin (2006): *Uncertain Path – Democratic Transition and Consolidation in Slovenia*. College Station: Texas A&M University Press.
- SHAPIRO, Ian (2005): *The Flight from Reality in the Human Sciences*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

- SMITH, Anthony (1995): Nations and Nationalism in a Global Era. Cambridge: Polity.
- SMITH, Anthony (2001): Nationalism – Theory, Ideology, History. Cambridge: Polity.
- WOOLF, Stuart (ured., 1996): Nationalism in Europe, 1815 to the Present – A reader. London in New York: Routledge.
- WORSLEY, Peter (1984): The Three Worlds: Culture and World Development. London: Weidenfeld and Nicholson.

NOTES FOR CONTRIBUTING AUTHORS

Treatises and Documents, The Journal of Ethnic Studies (Razprave in gradivo, RIG) welcomes the submission of articles, other materials and documents on ethnic and minority studies – more specifically on ethnicity, racial and ethnic relations, ethnic identity, nationalism, xenophobia, protection of (ethnic, national) minorities, migration, multiculturalism and related subjects. Manuscripts should be sent to:

Razprave in gradivo / Treatises and Documents
Institute for Ethnic Studies
Erjavčeva 26
SI-1000 Ljubljana, SLOVENIA

Manuscripts are normally received with the understanding that their contents are original, unpublished material and are not being submitted for publication elsewhere.

Manuscripts are reviewed. Manuscripts are referred to specialist readers for anonymous comment before a decision is made on publication.

MANUSCRIPTS AND FORMAT

Authors are requested to submit three double-spaced, typed copies of manuscripts. Each page of manuscripts, including tables, schemes, figures, maps, references and notes, should be numbered with margins on all four sides of at least 2 cm. Tables, schemes, figures and maps should be printed separately from the text, each on a separate sheet of paper. Places where they belong to in the text must be marked. Title, author name(s) and a brief biographical note on each author should be typed on a separate page. Full contact details for the author(s) should be supplied. An electronic version of the manuscript should be sent by e-mail, or by posting a 3,5" diskette (preferably in IBM format). Authors must indicate which format and wordprocessor (computer program) are used. Tables, schemes, figures and maps should be saved in separate files and not embedded in the text.

The preferred length for articles is between 5,000 and 12,000 words. Other contributions (Research reports and papers, Review articles, Interviews) should not exceed 4,000 words and book reviews should not exceed 1,500 words. All contributions must be typed double-spaced. The RIG reserves the right to allow the said limits to be exceeded, depending on the nature of the contribution.

Authors are requested to attach an ABSTRACT (10-20 lines, up to 200 words) in English, stating precisely the topic under consideration, the method of argument using in addressing the topic, and the conclusion reached. Abstracts are not required for Debates and Book Reviews.

A manuscript not presented in accordance with these guidelines will not undergo the reviewing process. It will be returned to the author for appropriate modifications.

NOTES AND REFERENCES

A limited number of explanatory and bibliographic endnotes are permitted. Notes should be indicated serially within the paper. Endnotes should not be used for citations.

Manuscripts should follow the conventional guidelines of the style of footnotes, endnotes and citations. It is recommended that authors use the following method in the text: (Author year: page). References to more than one publication by the same author in the same year should be distinguished alphabetically by a, b, c etc. Where there are no named authors, the name of the appropriate body or the title of the referred material should be placed in parentheses instead.

The alphabetical listing of all References should be placed at the end of the text. Only works referred to in the text should be listed and conversely, all references given in the text must appear in the listing. The full names of all authors (initials only for the possible middle name) should be used in the listing.

The style of references is as follows:

- for books:

Author's family name, name (year) Title of the book, Location: Publisher.

- for chapters and/or articles in books:

Author's family name, name (year) "Title of the chapter/article" - in Editor's family name, name (ed/eds) Title of the book, Location: Publisher: pages from – to.

- for articles in journals and newspapers:

Author's family name, name (year) "Title of the article" - in Journal / Newspaper, Vol., No. : pages from – to.

PROOFS AND CORRECTIONS

The RIG reserves the right to edit or otherwise alter contributions, but authors will receive proofs for approval before the publication whenever this right is exercised substantially.

Every author of a manuscript accepted for publication will receive page proofs for correction. The deadline to return them to the Editor will be indicated. Extensive changes will be charged to the author and will probably result in the article being delayed to a later issue.

AUTHOR ISSUES

Authors receive two complementary copies of the issue in which their contribution appears and 25 offprints of their article.

COPYRIGHT

It is a condition of publication that authors vest copyright in their articles, including summaries and abstracts, in the Institute for Ethnic Studies. Authors may use the article elsewhere *after* publication without prior permission from the Institute, provided that acknowledgement is given to the RIG as the original source of publication and that Institute for Ethnic Studies is notified so that our records show that its use is properly authorized.

AVTORJI / AUTHORS

1. Prof. Dr. Danilo Türk, Pravna Fakulteta/ Faculty of Law, SI 1000 Ljubljana, Poljanski nasip 2
danilo.turk@pf.uni-lj.si
2. Prof. dr. Albina Nečak Lük, Filozofska fakulteta, Faculty of Arts, SI 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
albina.necak@guest.arnes.si
3. Prof. dr. Dušan Nečak, Filozofska fakulteta, Faculty of Arts, SI 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
dusan.necak@ff.uni-lj.si
4. Doc.dr. Boris Jesih, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
boris.jesih@guest.arnes.si
5. Prof.dr. Matjaž Klemenčič, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
matjaz.klemencic@siol.net
6. Dr. Katalin Munda Hirnök, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
katalin.hirnok@guest.arnes.si
7. Dr. Vera Klopčič, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
vera.klopcic@guest.arnes.si
8. Dr. Marija Jurič Pahor, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
juric.pahor@libero.it
9. Dr. Mitja Žagar, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
mitja.zagar@guest.arnes.si
10. Dr. Irena Šumi, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
irena.sumi@guest.arnes.si

11. Dr. Hannah Starman, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
hannah.starman@guest.arnes.si
12. Doc.dr. Sonja Novak Lukanovič, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
sonja.novak@guest.arnes.si
13. Janez Stergar, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
janez.stergar@guest.arnes.si
14. Dr. Damir Josipovič, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, SI 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26
damir.josipovic@guest.arnes.si
15. Dr. Avguštin Malle, Slovenski znanstveni inštitut Celovec/Slovenisches wissenschaftliches Institut. A 9020 Klagenfurt/Celovec
a.malle@szl.at
16. Prof.dr. Emidio Susič, Slovenski raziskovalni inštitut Trst/Slovene Research Institut Triest
17. Dr. Jadranka Čačić Kumpes, Institut za migracije i narodnosti /Institute for Migration and Ethnic Studies 10000 Zagreb, Trg Stjepana Radića 3, Hrvatska/Croatia
jadranka.cacic-kumpes@imin.hr
18. Dr. Josip Kumpes, Institut za migracije i narodnosti /Institute for Migration and Ethnic Studies, 10000 Zagreb, Trg Stjepana Radića 3, Hrvatska/Croatia
josip.kumpes@imin.hr
19. Doc.dr. Alenka Janko Spreizer, Fakulteta za humanistične študije/ Faculty of Humanities, SI 6000 Koper/Capodistria, Glagoljaška 8
alenka.janko.spreizer@guest.arnes.si
20. Izr. Prof. dr. Duška Knežević Hočevar, Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU/Sociomedical Institute at Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences & Arts (SRC SASA), SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2,
duska@zrc-sazu.si
21. Dr. Gregor Starc, Fakulteta za šport/Faculty of Sports, SI 1000 Ljubljana, Gortanova 22
gregor.starc@fsp.uni-lj.si
22. Prof.dr. Rudi Rizman, Filozofska fakulteta/Faculty of Arts, SI 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
rudi.rizman@guest.arnes.si